

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

2' 2002

СЪДЪРЖАНИЕ

Библиография на трудовете на проф. Витали Таджер	11
Кирил Киров — Проф. д-р Витали Езра Таджер — учен, творец, хуманист	32
Иван Минев — Професор д-р Витали Таджер и арбитражното правораздаване	36

СТАТИИ

Васил Мръчков — Задължението на работодателя по трудовото правоотношение за информиране и консултиране	38
Красимира Средкова — Националният рамков договор като източник на осигурителното право	51
Павел Сарафов — Собствеността като основно право на личността	65
Камелия Касабова — Брейди и евро облигации	78

ПРЕГЛЕД НА СЪДЕБНАТА ПРАКТИКА

Мария Павлова — Недействителните сделки в практиката на ВС и ВКС на Република България	89
---	----

ПРОБЛЕМИ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

Петьо Славов — Необходим е специален закон за разрешителните режими	99
Валя Върбанова — Защита на потребителя при обмяна на валута	104
НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА	111

В редакцията се приемат материали, не по-големи от 17 стандартни машинописни страници (30 реда по 60 знака всеки), в два екземпляра и при възможност със запис на дискета. Всяка статия трябва да е придружена от кратка анотация на български и английски език, до 20 машинописни реда. Ръкописи не се връщат и не се рецензират. Хонорари се изплащат всеки работен ден в офиса на издателство „СибИ“ на пл. „Славейков“ 4, ет. 4, стая 412. За справки — тел. 9870141.

СЪВРЕМЕННО ПРАВО

Год. XIII, Кн. 2, София, 2002
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
Издателство „СИБИ“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

проф. Георги Петканов (гл. редактор), доц. Лазар Груев (зам.-гл. редактор),
доц. Пламен Панайотов (секретар), доц. Дончо Хрусанов, доц. Димитрина
Милкова, проф. Евгени Танчев, проф. Красимира Средкова, проф. Огнян Герджи-
ков, гл. ас. Ружа Иванова, проф. Тодор Тодоров, Тоньо Железчев

Адрес: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Юридически
факултет, каб. 236, тел. 9434806, бул. „Цар Освободител“ 15, 1040, София

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Юридически факултет
© Издателство „СИБИ“
2002

Адрес на издателството: 1000 София, пл. „Славейков“ № 4, ет. IV
тел. 9870141, факс 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

CONTENTS

Bibliography of Prof. Dr. Vitali Tadjer's Works	11
Kiril Kirov — Prof. Dr. Vitali Tadjer — Scholar, Creator, Humanist	32
Ivan Minev — Prof. Dr. Vitali Tadjer and the Arbitrary Jurisdiction	36

ARTICLES

Vassil Mrachkov — The Employer's Obligation Under Labour Relation for Informing and Consulting	38
Krassimira Sredkova — The National Framework Contract as a Source of the Social Insurance Law	51
Pavel Sarafov — Property as Person's Fundamental Right	65
Kamelia Kassabova — Brady Bonds and Eurobonds	78

REVIEW OF COURT PRACTICE

Maria Pavlova — Invalid Transactions in the Practice of the Supreme Court and the Supreme Cassation Court of the Republic of Bulgaria	89
--	----

LEGISLATIVE ISSUES

Petyo Slavov — A Special Act Is Needed for the Licence Regimes	99
Valya Varbanova — Consumer Protection in Exchange of Currency	104

NEWLY PUBLISHED LAW BOOKS	111
---------------------------------	-----

CONTEMPORARY LAW

Year XIII, 2002, № 2, Sofia
Sofia University Sv. Kliment Ohridski
Faculty of Law
SIBI Publishing House

EDITORIAL BOARD

Georgi Petkanov (Editor-in-Chief), Lazar Grouev (Deputy Editor-in-Chief),
Plamen Panayotov (Secretary), Doncho Hrusanov, Dimitrina Milkova, Evgeni Tanchev,
Krassimira Sredkova, Ognyan Guerdgikov, Rouja Ivanova, Todor Todorov, Tonyo
Zhelezchev

Address: Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“, Faculty of Law, room № 236,
tel.: 359 2 9434806, 15 Tzar Osvoboditel Street, Sofia — 1040

© Sofia University „Sv. Kliment Ohridski“
Faculty of Law
© SIBI Publishing House
2002

Address of the Publishing House: Sofia, 1000, 4, Slaveykov Sq.
tel.: 359 2 9870141, fax: 359 2 9875709
e-mail: sibi@sibi.bg

**УВАЖАЕМИ ПРОФЕСОР ТАДЖЕР,
СКЪПИ НАШ УЧИТЕЛЮ,**

Вярваме, че ни виждате и чувате някъде във Вечността. Затова бихме искали да Ви кажем това, което не Ви казахме, когато бяхте физически с нас. Или поне част от това, което е в сърцата ни.

Тази година Вие щяхте да станете на 80. Малко не Ви достигна. Но и рано прекъсналият Ви живот беше достатъчен, за да направите повече от всички нас — хилядите Ваши ученици. Ние се учихме и ще се учим от Вашето научно творчество, Вашия преподавателски талант и Вашите човешки качества. Ще търсим Вашите мъдри мисли в стотиците научни съчинения и в личните спомени. Ще ни липсва леката Ви усмивка, но ще ни стопля Вашият дух. При всяко научно съмнение ще търсим подкрепа във Вашето творчество.

Нашето списание е и Ваша рожба. Близко десет години Вие бяхте на кормилото му. Заседанията на редакционната колегия се превръщаха в незаменен научен форум за среща на мнения, критика, тези, спорове. Ние се стремим да продължим тази традиция, но без Вас е трудно. Липсва ни Вашата мъдрост, спокойствие, всеотдайност. И в същото време сме щастливи, че Вие бяхте част от нашия живот и ние бяхме част от Вашия. Чувствуваме се богати, че бяхме съвременници на едно явление в правото — явлението Витали Таджер.

Вие не заемахте научни, партийни или административни постове. Седяхте сред нас. Но се извихте високо, високо... И от тези висини и сега ни огрявате с разум и доброта.

Като знак на нашето уважение посвещаваме този брой на списание „Съвременно право“ на Вашата 80-годишнина. Вместо цветя Ви поднасяме нашето скромно научно творчество.

Поклон, скъпи наш Учителю!

**РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
НА СП. „СЪВРЕМЕННО ПРАВО“**

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФ. Д-Р ВИТАЛИ ТАДЖЕР

Книги

Таджер, Витали. Основни положения на Примерния устав на ТКЗС. С., СНЧ, 1952. 32 с.

Таджер, Витали. Опазване и защита на социалистическата собственост. С., Съюз на нар. читалища, 1953. 50 с.

Таджер, Витали. Правото на собственост на трудовокооперативното земеделско стопанство. С., Наука и изкуство, 1955. 236 с.

Таджер, Витали. Социалистическата собственост и нейното опазване и защита. С., ОФ, 1955. 60 с.

Аврамов, Люсиен и Витали Таджер. Авторско и издателско право върху научни и литературни произведения. С., Наука и изкуство, 1956. 292 с.

Таджер, Витали. Общото събрание — върховен орган и пълновластен господар на ТКЗС. С., Земиздат, 1956. 76 с.

Таджер, Витали. Пенсионирание на земеделските стопани-кооператори. С., Наука и изкуство, 1957. 104 с.

Наръчник на председателя на ТКЗС по организационни и правни въпроси. С., Земиздат, 1958. 278 с.

Авт.: М. Георгиев, Зафир Златаров, *Витали Таджер* и А. Таканяцов.

Таджер, Витали. Правен режим на заплащането на труда в ТКЗС. С., Наука и изкуство, 1958. 224 с.

Таджер, Витали. Държавно ръководство на ТКЗС. (От правно гледище). С., Наука и изкуство, 1962. 240 с.

Таджер, Витали. Правни форми на сближаване и сливане собствеността на ТКЗС с държавната собственост. С., Наука и изкуство, 1963. 180 с. С библиогр.

Таджер, Витали. Право на трудовокооперативните земеделски стопанства. (Учебник за Юрид. фак.). С., Наука и изкуство, 1964. 408 с. С библиогр.

Аврамов, Люсиен и Витали Таджер. Авторско право на Народна република България. С., Наука и изкуство, 1965. 322 с. Библиогр. с. 312—314.

Таджер, Витали. Ред за сключване на правни сделки с малощен недвижими имоти. С., НС ОФ, 1965. 37 с.

Първулов, Борис и Витали Таджер. Производствени връзки и договорни отношения в народното стопанство. С., Наука и изкуство, 1966. 100 с.

Таджер, Витали. Акционерни дружества и дружества с ограничена отговорност по българското социалистическо право. (Лекции). С., 1968. 38 с. Офс. изд.

Таджер, Витали. Вещно право на НРБ. (Учебник за студенти-юристи). Ч. I. Владение. С., СУ, 1970. 186 с.

Таджер, Витали. Договорът за доставка при новата система. Прав. проблеми. С., Наука и изкуство, 1970. 235 с.

Таджер, Витали. Държавната стопанска организация — основна единица в народното стопанство. С., Профиздат, 1971. 131 с.

Таджер, Витали. Структура на договорните връзки. С., Наука и изкуство, 1971. 175 с.

Таджер, Витали. Гражданско право на НРБ. Обща част. (Учебник за студенти-юристи). С., Наука и изкуство, 1972. 203 с.

Проблеми на социалистическата законност (в НРБ). За системата на парт. просв. С., Партиздат, 1972. 279 с. Авт.: Боян Станков, Янко Янев, *Витали Таджер*, Чудомир Големинов, Господин Желев, Марин Маринов, Борис Спасов, Васил Мръчков, Михаил Сматракалев, Иван Ненов и Димитър Т. Димитров.

Таджер, Витали. Правото на държавна социалистическа собственост в НРБ. С., Наука и изкуство, 1975. 503 с.

Таджер, Витали. Специализирани международни икономически организации на страните-членки на СИВ. (Лекции за студентите от СУ „Кл. Охридски“). С., СУ, 1976. 200 с.

Таджер, Витали. Международни стопански обединения на държавите-членки на СИВ. С., Бълг. търг.-пром. палата, 1977. 115 с.

Таджер, Витали и Ангел Джамбазов. Договорът за специализация и коопериране на производството според ОУСК СИВ. С., Бълг. търг.-пром. палата, 1980. 112 с.

Таджер, Витали. Коментар на Общи условия за доставка на стоки между организациите на страните-членки на СИВ (ОУД СИВ 1968/1975 г. в редакция 1979 г.). С., Наука и изкуство, 1980. 483 с.

Авт.: Иван Апостолов, Цоню Дамянов, Йордан Ласков, Борис Минковски, Константин Попов, Севдалин Стайков и *Витали Таджер*.

Правни проблеми на социалистическата икономическа интеграция. (Записки за студентите от СУ „Кл. Охридски“). С., СУ, 1980. 388 с.

Авт.: *В. Таджер*, С. Джелепов, М. Михайлов, Т. Чипев. Библиогр. 376—380.

Таджер, Витали. Социалистически стопански организации. (Гражданскоправен режим). С., Наука и изкуство, 1980. 282 с.

Социалистическо право и законност на НРБ. (Уч. помагало за системата на парт. просв.). С., Партиздат, 1982. 452 с.

Авт.: А. Михайлова, В. Цонев, Б. Спасов, *В. Таджер*, Ж. Миланов, Ж. Колев, Ч. Големинов, Е. Къндева, Т. Лялев, С. Хинков, Л. Ненова, В. Мръчков, И. Велинов, И. Ненов, К. Лютов, К. Лазаров, М. Паликарски, Я. Векилов и Н. Ананиева.

Таджер, Витали. Икономическият механизъм. (99 въпроса и отговора.) С., Партиздат, 1982. 376 с.; 2. изд. 1982. 376 с.

Таджер, Витали. Правни основи на икономическия механизъм. — Лекция, изнесена пред преподавателите от АОНСУ, МПШ и филиалите. С., АОНСУ, 1982. 27 с.

Таджер, Витали. Прехвърлянето на собствеността, преминаването на риска и предаването на владението при международната търговия. (Ръководство). С., Бълг. търг.-пром. палата, 1982. 26 с.

Таджер, Витали Е. Кооперативно и дружествено право на НРБ. Уч. помагало за студентите от СУ „Кл. Охридски“. С., СУ „Кл. Охридски“, 1985. 267 с.

Таджер, Витали. Интеркомерс 1980. Международни правила за тълкуване на търговските термини. Текст и комент. С., Бълг. търг.-пром. палата, 1986. 175 с.

Таджер, Витали. Какво трябва да се знае във връзка с образуването на смесени сдружения в НРБ. Лекция, изнесена на семинар „Проблеми на съвместната икон. дейност на ССО с чуждестр. инвестиционно участие“. София, ноемв. 1987 г. С., Бълг. търг.-пром. палата, 1987. 16 с.

Таджер, Витали. Форми на стопанско сдружаване в НРБ. Правни въпроси. С., Наука и изкуство, 1987. 183 с.

Таджер, Витали. Български участници във външноикономическите отношения според Указа за стопанската дейност. С., Бълг. търг.-пром. палата, 1989. 13 с.

Таджер, Витали. Правна уредба на фирмите. С., Висш уч. център „Квалима“, 1990. 44 с.

Таджер, Витали. Вещно право на Република България. Ч.1. С., КФ Софи-Р, 1991. Ч. 4. Владение. 1991. 164 с. 1. изд. 1970.

Таджер, Витали. Приватизация. Превръщане на държавната и общинската собственост в частна. С., Пеликан-Алфа, 1992. 66 с.

Таджер, Витали. Капиталови търговски дружества: ООД, АД, КДА. С., Труд и право, 1994. 208 с.; 2. доп. изд. С., Труд и право, 1997. 224 с.

Таджер, Витали. Съвременни частноправни проблеми. С., Софи-Р, 1995. 319 с.

Таджер, Витали Езра. Несъстоятелност по Търговския закон. С., Труд и право, 1996. 208 с.

Статии

Таджер, Витали. Отстъпване във вечно и безвъзмездно ползване на държавните недвижими имоти. — Юрид. мисъл, 1951, № 2—3, с. 82—97.

Таджер, Витали. Получаване аванс от кооператорите в трудовокооперативните земеделски стопанства. — Социалист. право, 1953, № 8, с. 13—25.

Таджер, Витали. На основата на Примерния устав към по-нататъшно организационно, стопанско и политическо укрепване на ТКЗС. — Изв. Прав. инст., 1954, № 2—3, с. 188—197.

Таджер, Витали. Основни въпроси на типовите договори. — Социалист. право, 1954, № 2, с. 15—38.

Таджер, Витали Е. и Люсиен Аврамов. Правото на авторско възнаграждение. — Социалист. право, 1954, № 7, с. 6—16.

Таджер, Витали. Авансирането на членовете на ТКЗС трябва да става при строго спазване на Примерния устав. — Социалист. право, 1954, № 11, с. 29—43.

Таджер, Витали. Общо събрание на трудовокооперативното земеделско стопанство. — Год. СУ. Юрид. фак., 1954—1955, № 1, с. 101—212. Рез. рус., фр.

Таджер, Витали. Понятие и система на правната защита на социалистическата собственост. — Изв. Прав. инст., 1955, № 1—2, с. 225—251. Рез. рус., фр.

Таджер, Витали. Особенности в работата с жалбите срещу органите на ТКЗС. — Социалист. право, 1955, № 4, с. 9—19.

Таджер, Витали. Примерният устав на ТКЗС като нормативен акт. — Социалист. право, 1955, № 8, с. 21—33.

Таджер, Витали. Намаление на неустойката — чл. 92, ал. III ЗЗД. — Социалист. право, 1956, № 4, с. 1—14.

Таджер, Витали. За препоръчителните актове на държавните органи до ТКЗС. — Социалист. право, 1956, № 7, с. 24—33.

Таджер, Витали. Правни въпроси на планирането на ТКЗС. — В: 40 години от Великата октомврийска социалистическа революция. С., СДУ, 1957, с. 392—403.

Таджер, Витали. Принудително изпълнение върху вземането на член на ТКЗС за труд и рента. — Социалист. право, 1957, № 3, с. 18—26.

Таджер, Витали. Уставът на дадено ТКЗС е ли източник на обективното право. — Социалист. право, 1957, № 6, с. 19—30.

Таджер, Витали. Някои въпроси във връзка с новия Закон за пенсиониране на земеделските стопани-кооператори. — Правна мисъл, 1958, № 1, с. 50—62.

Таджер, Витали. Наследяване на авторско право от нетрудоспособни лица. — Правна мисъл, 1958, № 4, с. 75—79.

Таджер, Витали. Договори за дружество и трудови договори, сключвани от ТКЗС. — Правна мисъл, 1958, № 6, с. 116—122.

Таджер, Витали. Различава ли ЗЗД явни и скрити недостатъци. — Социалист. право, 1958, № 4, с. 13—22.

Таджер, Витали. Възникване и развитие на правото на ТКЗС. — В: 15 години народнодемократична държава и право. 9.IX.1959. С., Наука и изкуство, 1959, с. 371—392.

Таджер, Витали. Гаранционното задължение за качество. — Правна мисъл, 1959, № 3, с. 17—36.

Таджер, Витали. Може ли да се уговаря компенсаторна неустойка между социалистически организации. — Правна мисъл, 1959, № 4, с. 125—131.

Таджер, Витали. Специална правоспособност на трудовокооперативното земеделско стопанство. — Социалист. право, 1959, № 1, с. 24—33.

Таджер, Витали. Придобиване чрез договор и отчуждаване от държавата на земи, внесени в ТКЗС. — Социалист. право, 1959, № 7, с. 27—36.

Таджер, Витали. Някои въпроси из практиката на арбитража по приложение на чл. 92, ал. III ЗЗД. — Социалист. право, 1959, № 10, с. 15—23.

Таджер, Витали. За обжалването на споровете на ТКЗС в подведомствеността на държавния арбитраж. — В: Десет години държавен арбитраж в НРБ. С., Наука и изкуство, 1960, с. 80—84.

Таджер, Витали. Трудовото правоотношение в ТКЗС. — Год. СУ. Юрид. фак., 51, 1960, № 2, с. 159—248. Рез. рус.

Таджер, Витали. Глоби по облигационното право. — Год. СУ. Юрид. фак., 52, 1960, с. 221—263.

Таджер, Витали. Правно положение на членовете на домакинството на кооператора в ТКЗС. — Правна мисъл, 1960, № 1, с. 24—39.

Таджер, Витали. По въпроса за имуществените отношения между съпрузите. — Правна мисъл, 1960, № 3, с. 63—65.

Таджер, Витали. Практиката във връзка със заплащането на труда на ръководните лица в ТКЗС. — Правна мисъл, 1961, № 3, с. 94—99.

Таджер, Витали Е. Представителство на ТКЗС и условия за валидност на сключваните от него сделки. — Правна мисъл, 1961, № 6, с. 43—55.

Таджер, Витали. Разграничаване на жалбите, подавани срещу актовете на органите на ТКЗС. — Социалист. право, 1961, № 2, с. 18—26.

Таджер, Витали. Отговорност на отговорните лица в ТКЗС за изпълнение на актовете, издавани от органите на държавно управление. — Социалист. право, 1961, № 4, с. 9—17.

Таджер, Витали. Новата компетентност на общинските народни съвети по държавното ръководство на ТКЗС. — Нар. съвети, 1961, № 1, с. 14—23.

Таджер, Витали. Въпроси на държавното ръководство на ТКЗС от страна на общинските народни съвети. — Год. СУ. Юрид. фак., 53, 1962, № 2, с. 403—437. Рез. нем. С библиогр.

Таджер, Витали. За трудовоправното положение на административния инженерно-технически персонал и механизаторите в ТКЗС. — Социалист. право, 1962, № 7, с. 9—18.

Таджер, Витали. Видове имуществена отговорност на кооператорите-производственици в ТКЗС. — Социалист. право, 1962, № 8, с. 22—31.

Таджер, Витали. Необходими подобрения в режима на имуществената отговорност на кооператорите по Примерния устав на ТКЗС и УОСС. — Социалист. право, 1962, № 9, с. 8—16.

Таджер, Витали. Някои въпроси във връзка с решенията на народните съвети и държавното ръководство на ТКЗС. — Нар. съвети, 1962, № 1, с. 15—21.

Таджер, Витали. Другарските съдилища и трудовокооперативните земеделски стопанства. — Нар. съвети, 1962, № 4, с. 15—21.

Таджер, Витали. Организационно положение и задачи на юрисконсултите при ТКЗС и при отделите „Селско стопанство“ към окръжните народни съвети. — Нар. съвети, 1962, № 6, с. 15—22.

Таджер, Витали. Проблемата за всеобщото право на гражданина върху неговата лична собственост в светлината на укрепване на социалистическата законност. — Във: Въпроси на държавата и правото в решенията на VIII конгрес на БКП. С., Наука и изкуство, 1963, с. 223—245.

Таджер, Витали. Критичен преглед на практиката на Върховния съд по дела, по които страна е ТКЗС, за 1960—1961 г. — Социалист. право, 1963, № 2, с. 47—55.

Таджер, Витали. Въпроси във връзка с усъвършенстване законодателната уредба на ТКЗС. — Социалист. право, 1963, № 8, с. 67—73.

Таджер, Витали. Състояние, перспективи и най-близки задачи на правото на ТКЗС. — Във: Въпроси на държавата и правото в разгърнатото строителство на социализма в България. С., Наука и изкуство, 1964, с. 323—346.

Таджер, Витали. Личното стопанство на члена на ТКЗС. — Год. СУ. Юрид. фак., 55, 1964, № 1, с. 103—175. Рез. рус., нем.

Таджер, Витали и К. К. Теоретични семинари по проблеми на законодателството. — Правна мисъл, 1964, № 4, с. 98—101. Авт. с иниц.: В. Т.

Таджер, Витали. Проблеми на гражданското право и правораздаване в светлината на решенията на VIII конгрес на БКП. — Социалист. право, 1964, № 2, с. 20—37.

Таджер, Витали. Правилници, приемани в ТКЗС. (Видове и правно естество). — Социалист. право, 1964, № 9, с. 27—35.

Таджер, Витали. Въпроси из практиката на ВС по Закона за реда на прехвърляне на вещни права върху някои недвижими имоти. — Правна мисъл, 1965, № 3, с. 97—105.

Таджер, Витали. Проблеми на договорите при новата система на планиране и ръководство на народното стопанство. — Правна мисъл, 1965, № 6, с. 75—85.

Таджер, Витали. Приложение на придобивната давност спрямо ТКЗС, членове на ТКЗС и некооператори, които владеят земи на ТКЗС. — Социалист. право, 1965, № 1, с. 7—17.

Таджер, Витали. Придобиването на вещни права върху недвижими имоти и изискването за жителство. — Социалист. право, 1965, № 3, с. 14—22.

Таджер, Витали. Нови и подобрени съотношения между плана и договора. — Социалист. право, 1965, № 6, с. 5—17.

Таджер, Витали. Участие на общинските народни съвети при сключване на сделки с малопенни недвижими имоти. — Нар. съвети, 1965, № 1, с. 67—71.

Таджер, Витали. Обща характеристика и сключване на договорите за доставка при новата система за планиране и ръководство на народното стопанство. — Год. СУ. Юрид. фак., 57, 1966, № 1, с. 1—86. Рез. рус., нем.

Таджер, Витали. За новата роля на висшестоящите организации при сключване на договорите между предприятия. — Социалист. право, 1966, № 1, с. 15—25.

Таджер, Витали. За функциите на неустойките при новата система. — Социалист. право, 1966, № 5, с. 23—32.

Таджер, Витали. Нови моменти в сключването на неплановите договори. — Социалист. право, 1966, № 8, с. 10—21.

Таджер, Витали. Укрепване на централизма и разширяване на демократизма — двуединна задача на ръководството на народното стопанство. — Ново време, 1966, № 3, с. 33—44.

Таджер, Витали. Новата система на стопанско ръководство, държавата и правото. — Полит. просв., 1966, № 8, с. 11—19.

Таджер, Витали. Координационни договори — функции, сключване и съдържание. — Отчетн. и контрол, 1966, № 2, с. 1—15.

Таджер, Витали. Задачи на народните съвети по ръководството на ТКЗС. — Нар. съвети, 1966, № 3, с. 8—14.

Таджер, Витали. Към въпроса за реалното изпълнение на задълженията между социалистическите организации. — Год. СУ. Юрид. фак., 58, 1967, № 2, с. 125—197. Рез. рус., нем.

Таджер, Витали. Деветият конгрес на БКП и някои правни въпроси на новата система на ръководство. — Правна мисъл, 1967, № 1, с. 33—43.

Таджер, Витали. Правни форми на съвместната дейност на социалистическите организации. — Правна мисъл, 1967, № 6, с. 12—24.

Таджер, Витали. Към правната характеристика на държавното стопанско обединение. — Социалист. право, 1967, № 10, с. 6—18.

Таджер, Витали. Договорите и новата система. — Икон. живот, 1967, № 12, с. 1—16.

Таджер, Витали. Да спазваме договорната дисциплина. — Наръчн. агитатора, 1967, № 1, с. 26—35.

Таджер, Витали. Октомври и правото на собственост. — Год. СУ. Юрид. фак., 59, 1968, № 1, с. 133—148. Рез. рус., фр.

Таджер, Витали. Промените в икономиката и законодателството на ТКЗС и бъдещето на правото на ТКЗС. — Год. СУ. Юрид. фак., 59, 1968, № 2, с. 61—92. Рез. рус., фр.

Таджер, Витали. За договорния или законния характер на неустойката. — Социалист. право, 1968, № 2, с. 48—53.

Таджер, Витали. Общи правила за доставка на стоки за народно потребление — обща характеристика и приложно поле. — Социалист. право, 1968, № 7, с. 3—12.

Таджер, Витали. Окръжните и общинските народни съвети и ТКЗС. — Нар. съвети, 1968, № 5, с. 8—13.

Таджер, Витали. Въпроси на социалистическата законност в ръководството на народното стопанство. — В: Правото и законността в развитото социалистическо общество. С., Наука и изкуство, 1969, с. 191—223.

Таджер, Витали. Развитие на гражданското право на НР България (1944—1969). — В: Двадесет и пет години социалистическа държава и право. С., Наука и изкуство, 1969, с. 257—332.

Таджер, Витали. Гражданскоправни въпроси на държавните предприятия при новата система. — Лекции следдипл. спец. юристи, 1, СУ. Юрид. фак., 1969, с. 48—74.

Таджер, Витали. За правната същност на държавното предприятие. — Год. СУ. Юрид. фак., 60, 1969, № 1, с. 185—210.

Таджер, Витали. Взаимодействието между плана и договора при новата система. — Правна мисъл, 1969, № 3, с. 13—26.

Таджер, Витали. Правно положение на клона на държавното предприятие. — Правна мисъл, 1969, № 6, с. 22—37.

Таджер, Витали. Изводи от прилагането на пробната уредба за сключването на плановите договори. — Социалист. право, 1969, № 4, с. 13—22.

Таджер, Витали. Договорът като форма за сътрудничество. — Нар. съвети, 1969, № 9, с. 15—19.

Таджер, Витали. Взаимоотношенията на народните съвети с учрежденията и предприятията на централно и на двойно подчинение. — Нар. съвети, 1969, № 12, с. 7—12.

Таджер, Витали. В. И. Ленин и правноорганизационните форми на стопанската дейност при социализма. — Год. СУ. Юрид. фак., 61, 1970, № 2, с. 193—211.

Таджер, Витали. Право на разпореждане на държавното предприятие с основните средства. — Лекции следдипл. спец. юристи, 3, СУ. Юрид. фак., 1970, с. 171—212.

Таджер, Витали. Въпроси на специалната правоспособност на държавните предприятия. — Правна мисъл, 1970, № 6, с. 16—29.

Таджер, Витали. Новият Примерен устав на колхозите. — Социалист. право, 1970, № 2, с. 55—61. Авт. с иниц.: В. Т.

Таджер, Витали. Социалистическото дружество — понятие и характеристика. — Социалист. право, 1970, № 3, с. 15—26.

Таджер, Витали. В. И. Ленин за правната организация на социалистическата икономика. — Социалист. право, 1970, № 4, с. 3—13.

Таджер, Витали. Актуални въпроси на държавната собственост. — Социалист. право, 1970, № 10, с. 3—14.

Таджер, Витали. Аграрно-промишленият комплекс — нова правноорганизационна форма. — Социалист. право, 1970, № 12, с. 3—14.

Таджер, Витали. Видове отговорност при увреждане на селското стопанство. — Нар. съвети, 1970, № 6, с. 38—40.

Таджер, Витали. Гражданскоправен режим на външнотърговската организация. — Лекции следдипл. спец. юристи, 6, СУ. Юрид. фак., 1971, с. 463—493.

Таджер, Витали. Реформите в режима на обединенията. — Правна мисъл, 1971, № 3, с. 36—52.

Таджер, Витали. Юридическият факт, учредяващ правото на строеж и правото на ползване върху държавни имоти. — Правна мисъл, 1971, № 5, с. 71—78.

Таджер, Витали. Въпроси на правосубектността на новите обединения. — Социалист. право, 1971, № 4, с. 12—24.

Таджер, Витали. Въпроси на личната собственост в светлината на новата Конституция. — Социалист. право, 1971, № 7, с. 10—21.

Таджер, Витали. Централизиран договор. — Социалист. право, 1971, № 11, с. 9—20.

Таджер, Витали. Новите държавни стопански организации в народните съвети. — Нар. съвети, 1971, № 5, с. 21—25.

Таджер, Витали. Обществено-икономическото устройство (на НРБ) според новата Конституция. — Нар. съвети, 1971, № 10, с. 6—10.

Таджер, Витали. Проблеми на гражданското право при изграждането на развитото социалистическо общество. — Год. СУ. Юрид. фак., 63, 1972, № 2, с. 227—238.

Таджер, Витали. Смесени гражданскоправни фактически състави. — Лекции следдипл. спец. юристи, 8, СУ. Юрид. фак., 1972, с. 95—118.

Таджер, Витали. Въпроси на правото на собственост и Конституцията. — Правна мисъл, 1972, № 4, с. 47—61.

Таджер, Витали. Международните икономически организации, образувани от страните-членки на СИВ. — Правна мисъл, 1972, № 6, с. 40—56.

Таджер, Витали. Последици на погасени по давност парични задължения на социалистическите организации. — Социалист. право, 1972, № 1, с. 9—16.

Таджер, Витали. Дългосрочни договори. (Необходимост, понятие, видове). — Социалист. право, 1972, № 8, с. 3—13.

Таджер, Витали. Дългосрочни договори. (Страни, спецификация, изменения). — Социалист. право, 1972, № 9, с. 11—21.

Таджер, Витали. Държавата при изграждането на развито социалистическо общество. — Социалист. право, 1972, № 10, с. 3—9.

Таджер, Витали. Самостоятелно основание за нищожност ли е противоречието на правните сделки с държавния народностопански план. — Социалист. право, 1972, № 11, с. 13—24.

Таджер, Витали. Важно изменение в съветското гражданско законодателство. — Социалист. право, 1972, № 12, с. 42—44. Авт. с иниц.: В.Т.

Таджер, Витали. Икономическата функция на държавата при изграждане на развито социалистическо общество. — Ново време, 1972, № 11, с. 33—47.

Таджер, Витали. Право на лично ползване върху държавни земи. — Нар. съвети, 1972, № 7—8, с. 18—20.

Таджер, Витали. Стопанските дирекции към окръжните народни съвети. — Нар. съвети, 1972, № 10, с. 12—16.

Таджер, Витали. Приносът на акад. Любен Василев за утвърждаването на общата част на гражданското право на НРБ. — В: Актуални гражданскоправни проблеми. С., БАН, 1973, с. 47—65.

Таджер, Витали. Частична недействителност на сделките. — Правна мисъл, 1973, № 1, с. 10—22.

Таджер, Витали. Проблеми на обхвата на Гражданския кодекс на НРБ. — Правна мисъл, 1973, № 3, с. 54—68.

Таджер, Витали. Конфискуване на даденото от страните по нищожни сделки (чл. 34, ал. III ЗЗД) и практиката на ВС и ВДА (1960—1970). — Социалист. право, 1973, № 1, с. 62—71.

Таджер, Витали. Първа правна уредба на международните стопански организации на страните-членки на СИВ. — Социалист. право, 1973, № 5, с. 14—22.

Таджер, Витали. Нова нормативна уредба на промишлените обединения на СССР. — Социалист. право, 1973, № 6, с. 47—51. Авт. с иниц.: Т. В.

Таджер, Витали. Действия на обикновено управление с общи вещи на съпрузите. — Социалист. право, 1973, № 8, с. 3—14.

Таджер, Витали и Йордан Соколов. За характера на съгласието при разпореждане с общи вещи на съпрузите. — Социалист. право, 1973, № 9, с. 6—17.

Таджер, Витали. Разпореждане със семейното жилище — индивидуална собственост на съпруга. — Социалист. право, 1973, № 10, с. 11—26.

Таджер, Витали. Последици от сделки, сключени от съпрузи в нарушение на изискванията на Семейния кодекс. — Социалист. право, 1973, № 11, с. 3—15.

Таджер, Витали. Личната недвижима собственост. — Нар. съвети, 1973, № 10, с. 32—35.

Таджер, Витали. Народните съвети и защитата на обработваемата земя и пасищата. — Нар. съвети, 1973, № 7—8, с. 34—36.

Таджер, Витали. Прилагането на Указа за опазване на селското стопанство. — Нар. съвети, 1973, № 12, с. 26—28; 1974, № 1, с. 23—24; № 3, с. 22—23.

Таджер, Витали. Правни аспекти на ръководството на народното стопанство. — Полит. просв., 1973, № 1, с. 34—43.

Таджер, Витали. Въпроси на международните стопански организации на страните-членки на СИВ. — Год. СУ. Юрид. фак., 65, 1974, № 1, с. 227—283. Рез. фр.

Таджер, В. Е. Обхват и структура на вещното право в ГК на НРБ. — Правна мисъл, 1974, № 5, с. 60—71.

Таджер, Витали. Гражданското право в етапа на изграждане на развито социалистическо общество. — Правна мисъл, 1974, № 6, с. 49—65.

Таджер, Витали. Към въпроса за признаците на юридическото лице и поделенията му. — Социалист. право, 1974, № 2, с. 24—34.

Таджер, Витали. 30 години социалистическа правна наука. — Социалист. право, 1974, № 9, с. 45—55.

Таджер, Витали. За същината на договорите между поделенията на стопанските организации. — Социалист. право, 1974, № 10, с. 3—17.

Таджер, Витали. Държавното стопанско обединение и поделенията му според две решения на ВС и ВДА. — Социалист. право, 1974, № 11, с. 3—11.

Таджер, Витали. Международните икономически организации на страните-членки на СИВ: правно регулиране. — Междунар. отношения, 1974, № 1, с. 19—36.

Таджер, Витали. Важни задачи на изпълнителните комитети. — Нар. съвети, 1974, № 8, с. 21—23.

Таджер, Витали. Правни проблеми на функциите по снабдяването и пласмента в държавната стопанска организация. — Матер.-техн. снабд., 1974, № 7, с. 6—9.

Таджер, Витали. Гражданският кодекс и проблемът за държавното ръководство на гражданските правоотношения. — В: Проблеми на кодификацията на гражданското право в Народна република България. С., БАН, 1975, с. 71—91.

Таджер, Витали. Проблеми на развитието на общата част на гражданското право на НРБ. — В: Държавната и правната система при изграждането на развито социалистическо общество в НР България. С., БАН, 1975, с. 141—157.

Таджер, Витали. Правни проблеми на програмноцелевия и комплексен подход. — Правна мисъл, 1975, № 2, с. 3—20.

Таджер, Витали. Организация на договорните връзки — състояние, проблеми. — Социалист. право, 1975, № 1, с. 3—15.

Таджер, Витали. Проект за Граждански кодекс на Германската демократична република. — Социалист. право, 1975, № 2, с. 69—77.

Таджер, Витали. Правен режим на селскостопанските имоти на граждани, които упражняват селскостопанска дейност. — Социалист. право, 1975, № 6, с. 11—19.

Таджер, Витали и Йордан Соколов. За исковете за собственост относно общи вещи, водени от и срещу съпрузи. — Социалист. право, 1975, № 7, с. 3—12.

Таджер, Витали. Разпореждане с държавните недвижими имоти. — Нар. съвети, 1975, № 3, с. 30—33.

Таджер, Витали. За земите на граждани, упражняващи селскостопанска дейност. — Нар. съвети, 1975, № 7, с. 40—42.

Таджер, Витали. Проблеми на гражданската правоспособност и дееспособност на ненавършилите пълнолетие. — Год. СУ. Юрид. фак., 66, 1975—1976, с. 115—157.

Таджер, Витали. За ранга на гражданскоправните нормативни актове. — Год. СУ. Юрид. фак., 67, 1976, № 1, с. 53—109.

Таджер, Витали. Въпроси на йерархията на нормативните актове. — Бюл. СЮБ, 1976, № 6, с. 33—40.

Таджер, Витали. Въпроси на новата уредба на управлението на икономиката. — Правна мисъл, 1976, № 3, с. 20—34.

Таджер, Витали. Правилник за организацията на стопанската дейност — обща характеристика. — Социалист. право, 1976, № 3, с. 10—19.

Таджер, Витали. Държавната стопанска организация в системата на стопанския комплекс. — Социалист. право, 1976, № 4, с. 19—28.

Таджер, Витали. Законът за международните стопански договори на ГДР. — Социалист. право, 1976, № 9, с. 53—59.

Таджер, Витали. Основни положения на новата Наредба за гражданското състояние. — Нар. съвети, 1976, № 2, с. 42—45.

Таджер, Витали. Териториално управление на икономиката. — Нар. съвети, 1976, № 5, с. 36—39.

Таджер, Витали. Съвещание на представителите на държавите-членки на СИВ по правните въпроси. — В: Правни проблеми на социалистическата икономическа интеграция. С., БАН, 1977, с. 5—59.

Таджер, Витали. Проблеми на гражданската правосубектност на социалистическите стопански организации при системата на стопанските комплекси. — Лекции следдипл. спец. юристи, 13, СУ. Юрид. фак., 1977, с. 73—160.

Таджер, Витали. Международен институционен механизъм на социалистическата икономическа интеграция. (Понятие). — Правна мисъл, 1977, № 1, с. 30—40.

Таджер, Витали. Имуществената отговорност на организациите и поделенията в стопанските комплекси. — Правна мисъл, 1977, № 3, с. 17—28.

Таджер, Витали. Възстановяване на давностния срок в гражданските отношения между социалистическите организации. — Правна мисъл, 1977, № 4, с. 69—77.

Таджер, Витали. Систематичен преглед на практиката на Върховния съд на НРБ — гражданска колегия, 1975 г., по въпроси на общата част на гражданското право. — Правна мисъл, 1977, № 5, с. 95—104; № 6, с. 70—80.

Таджер, Витали. Преглед на практиката на Общото събрание на Върховния държавен арбитраж. 1974—1975. — Социалист. право, 1977, № 1, с. 63—71; № 2, с. 79—87. (По въпроси на общата част на гражданското право.)

Таджер, Витали. Понятието „социалистическа организация“ в законодателството. — Социалист. право, 1977, № 5, с. 13—26.

Таджер, Витали. Давностните срокове в гражданските правоотношения между социалистическите организации. — Социалист. право, 1977, № 6, с. 27—39.

Таджер, Витали. Прилагане на погасителната давност в гражданските отношения между социалистическите организации. — Социалист. право, 1977, № 7, с. 18—29.

Таджер, Витали. За двустранния протокол и безакцептното платежно искане по чл. 22 НДСО. — Социалист. право, 1977, № 9, с. 14—27.

Таджер, Витали. За законосъобразните актове на народните съвети. — Нар. съвети, 1977, № 2, с. 31—33.

Таджер, Витали. Стопанските комплекси и народните съвети. — Нар. съвети, 1977, № 3, с. 34—36.

Таджер, Витали. Правното положение на новите дирекции към ОНС. — Нар. съвети, 1977, № 12, с. 20—22.

Таджер, Витали. Правна същност на стопанския комплекс. — Бюл. СЮБ, 1977, № 5, с. 14—21.

Таджер, Витали. Въпроси на погасителната давност при събиране на неустойки и обезщетения по реда на чл. 22 НДСО. — Бюл. СЮБ, 1977, № 9—10, с. 39—46.

Таджер, Витали. Управление на социалистическата стопанска организация. — Лекции следдипл. квалиф. юристи, 15, СУ. Юрид. фак., 1978, с. 1—86.

Таджер, Витали. За правосубектността на многостранните международни стопански обединения, създадени с междудържавна спогодба. — Лекции за следдипл. квалиф. юристи, 15, СУ. Юрид. фак., 1978, с. 87—122. Офс. изд.

Таджер, Витали. Въпроси на имуществени последици от изпълнени недействителни сделки. — Лекции следдипл. квалиф. юристи, 16, СУ. Юрид. фак., 1978, с. 331—358.

Таджер, Витали. За характера на тълкувателните постановления на пленума на Върховния съд. — Правна мисъл, 1978, № 1, с. 66—79. (По повод на статията на В. Вълканов „Съд и нормотворчество“ — Правна мисъл, 1977, № 3.)

Таджер, Витали. Правна уредба на тълкуването на нормативните актове. — Социалист. право, 1978, № 2, с. 3—13.

Таджер, Витали. Договор и насрещен план. — Социалист. право, 1978, № 7—8, с. 10—21.

Таджер, Витали. Подлежащото на конфискация по нищожни предварителни договори. — Социалист. право, 1978, № 9, с. 64—67.

Таджер, Витали. Новият закон за държавните предприятия в УНР. — Социалист. право, 1978, № 11, с. 49—57.

Таджер, Витали. Проблеми на правното регулиране на стопанската дейност. — Бюл. СЮБ, 1978, № 3, с. 13—20.

Таджер, Витали. Граници и гаранции за правната самостоятелност на стопанските организации. — Бюл. СЮБ, 1978, № 6, с. 6—14.

Таджер, Витали. Договорът — в центъра на стопанската дейност. — Нар. съвети, 1978, № 10, с. 6—9.

Таджер, Витали. Правна уредба на снабдителната, пласментната и търговската дейност в стопанските организации. — Матер.-техн. снабд., 1978, № 10, с. 1—6.

Таджер, Витали. Принципът за единство на правата и задълженията и приложението му в гражданското право. — Год. СУ. Юрид. фак., 70, 1979, с. 243—272.

Таджер, Витали. Термините ФОБ, СИФ, КАФ и др. при международната морска продажба според „Инкотермс“ 1953 и 1967 и ОУД СИВ 1968/1975 г. в редакцията от 1979 г. — Лекции следдипл. квалиф. по междунар. мор. частно право и мор. практика, 18, СУ. Юрид. фак., 1979, с. 49—156. Офс. изд.

Таджер, Витали. Конкуренцията между конфискация и реституция при изпълнени недействителни сделки. — Правна мисъл, 1979, № 1, с. 5—16.

Таджер, Витали. Правната самостоятелност на стопанските организации. — Правна мисъл, 1979, № 3, с. 25—33.

Таджер, Витали. Преглед на арбитражната практика на ВДА 1976—1977 г. по въпроси на общата част на гражданското право. — Правна мисъл, 1979, № 5, с. 83—92.

Таджер, Витали. Нищожна сделка, престъпление и конфискация на даденото. — Социалист. право, 1979, № 1, с. 80—86.

Таджер, Витали. Въпроси на правото на конфискация по чл. 34 ЗЗД. — Социалист. право, 1979, № 4, с. 23—31. (За нищожната сделка.)

Таджер, Витали. Правноорганизационни и договорни форми на външнотърговската дейност. — Социалист. право, 1979, № 9, с. 21—30.

Таджер, Витали. Развитие на основните институти на социалистическото гражданско право. (Науч. конф. във Варшава.) — Социалист. право, 1979, № 9, с. 69—82.

Таджер, Витали. Въпроси на общото право на държавите-членки на СИВ. — Социалист. право, 1979, № 10, с. 3—15.

Таджер, Витали. За систематичното място на института на настойничеството и попечителството. — Социалист. право, 1979, № 12, с. 72—85.

Таджер, Витали. Международни стопански организации със седалище в НРБ. — Бюл. СЮБ, 1979, № 3, с. 11—25.

Таджер, Витали. Подписването на документи от главния счетоводител и представителството на социалистическите организации. — Счетовод. и контрол, 1979, № 10, с. 6—15.

Таджер, Витали. Правна уредба на техническото обслужване на изнасяните изделия. — Икон. и орг., 1979, № 8, с. 48—51.

Таджер, Витали. Български държавни стандарти и отраслови нормали като вид нормативни актове. — Правна мисъл, 1980, № 5, с. 26—38.

Таджер, Витали. За обхвата на общата част на Гражданския кодекс и систематичното място на сделките и договорите. — Социалист. право, 1980, № 1, с. 52—62.

Таджер, Витали. Приложното поле на стандарта като форма на правно регулиране. — Социалист. право, 1980, № 2, с. 3—14.

Таджер, Витали. Нова правна уредба на комбинатите в ГДР. — Социалист. право, 1980, № 6, с. 52—63.

Таджер, Витали. Характерни признаци и особености на договорите за специализация и коопериране между организациите на държавите-членки на СИВ. — Социалист. право, 1980, № 9, с. 11—21.

Таджер, Витали. Какъв вид неустойка е присъщ на новия икономически механизъм. — Социалист. право, 1980, № 10, с. 3—15.

Таджер, Витали. Договорни неустойки и държавни санкции за договорни нарушения. — Социалист. право, 1980, № 12, с. 16—29.

Таджер, Витали. Договорът в системата на новия икономически механизъм. — Ново време, 1980, № 9, с. 36—48.

Таджер, Витали. Нови моменти в режима на неустойките според НДСО. — Матер.-техн. снабд., 1980, № 9, с. 1—4.

Таджер, Витали. Нови положения в договорната отговорност между социалистическите организации. — Управл. сел. стоп., 1980, № 11, с. 3—4.

Таджер, Витали. Правото на арбитража да намалява договорната неустойка. — Бюл. СЮБ, 1980, № 6, с. 23—30.

Таджер, Витали. Видове договори за икономическо сътрудничество според Указ № 535. — Външ. търг., 1980, № 12, с. 19—22.

Таджер, Витали. „Инкотермс“ 1967 и международната морска продажба. — Корабостр. и корабопл., 1980, № 3, с. 16—18.

Таджер, Витали. Договори за икономическо сътрудничество, сключвани от български юридически лица и чуждестранни юридически лица. (Понятие и прав. регулиране). — Правна мисъл, 1981, № 2, с. 12—21.

Таджер, Витали. Въпроси на собствеността в смесените сдружения в Народна република България. — Социалист. право, 1981, № 1, с. 11—21.

Таджер, Витали. Правно положение на смесените сдружения по Указ 535 в народното стопанство на НРБ. — Социалист. право, 1981, № 9, с. 10—19.

Таджер, Витали. Още веднъж за последиците на погасените по давност задължения за социалистическите организации. — Социалист. право, 1981, № 10, с. 3—12.

Таджер, Витали. Из практиката на арбитражната колегия при Полската външнотърговска палата. — Външ. търг., 1981, № 9, с. 22—26.

Таджер, Витали. Договорната дисциплина — гаранция за защита на интересите на добре работещите колективи. — Управл. сел. стоп., 1981, № 6, с. 3—6.

Таджер, Витали. Договорите за икономическо сътрудничество — нова форма на външноикономическите връзки. — Икон. и орг., 1981, № 4, с. 62—65.

Таджер, Витали. Правовые проблемы научного, технического и культурного творчества молодежи. — В: Правовые проблемы социальной реализации молодежи. С., ЦК ДКМС и др., 1982, с. 191—204.

Таджер, Витали. За необходимостта от внасяне на единство в момента за възникване на юридическото лице. — Правна мисъл, 1982, № 5, с. 48—52.

Таджер, Витали. Изменения в специалната правоспособност на стопанските организации. — Социалист. право, 1982, № 3, с. 3—11.

Таджер, Витали. Сдружаване според Правилника за икономическия механизъм. — Социалист. право, 1982, № 4, с. 17—29.

Таджер, Витали. Дължи ли се неустойка при устно сключени договори между социалистически организации. — Социалист. право, 1982, № 8, с. 70—75.

Таджер, Витали. Правно положение на предприятията на държавната стопанска организация. — Социалист. право, 1982, № 10, с. 3—13.

Таджер, Витали. Проблеми на развитието на държавната социалистическа собственост. — Социалист. право, 1982, № 11, с. 3—15.

Таджер, Витали. Закон за договорната система в социалистическото стопанство на ГДР. — Социалист. право, 1982, № 12, с. 79—91.

Таджер, Витали. Правни проблеми на кооперацията при изграждането на развитото социалистическо общество. — Бюл. СЮБ, 1982, № 1, с. 34—43.

Таджер, Витали. Стопанското дружество според Правилника за икономическия механизъм. — Бюл. СЮБ, 1982, № 3, с. 103—112.

Таджер, Витали. Проф. Живко Сталев на 70 г. — Бюл. СЮБ, 1982, № 4, с. 72—80.

Таджер, Витали. Формите на доброволно сдружаване и народните съвети. — Нар. съвети, 1982, № 6, с. 41—43.

Таджер, Витали. Обединение на стопански организации — нова правно-организационна форма. — Икон. и орг., 1982, № 4, с. 34—39.

Таджер, Витали. Договори за специализация и коопериране на производството. (Развитие на прав. регулиране, понятие и характеристика). — В: Въпроси на международното частно право. С., БАН, 1983, с. 51—92.

Таджер, Витали. Проблеми на собствеността при изграждането на развитото социалистическо общество. — Правна мисъл, 1983, № 1, с. 20—31.

Таджер, Витали. Правни проблеми на трудовия колектив. — Социалист. право, 1983, № 5, с. 19—29.

Таджер, Витали. Преддоговорни спорове при протокол за разногласия. — Социалист. право, 1983, № 7, с. 6—15.

Таджер, Витали. Сдружение за съвместна стопанска дейност. — Социалист. право, 1983, № 8, с. 3—12.

Таджер, Витали. Правна уредба на насрещния план. — Икон. и орг., 1983, № 1, с. 32—38.

Таджер, Витали. Развитие на правноорганизационните форми за стопанска дейност. — В: Развитие на социалистическото право в България. С., Наука и изкуство, 1984, с. 223—248.

Таджер, Витали. Въпроси на законодателството и неговата система. — Социалист. право, 1984, № 2, с. 3—13.

Таджер, Витали. Новият закон за кооперативните организации — членство, имущество, управление, кооперативни съюзи и предприятия. — Социалист. право, 1984, № 4, с. 3—15.

Таджер, Витали. За понятието стопанско законодателство. — Социалист. право, 1984, № 8, с. 15—25.

Таджер, Витали. Правни проблеми на качеството. — Социалист. право, 1984, № 10, с. 3—12.

Таджер, Витали. За единство в режима на фамилното име на съпрузите при сключване на брак и след развода. — Социалист. право, 1984, № 11, с. 60—62.

Таджер, Витали. Съвместните заседания и актове на народните съвети. — Нар. съвети, 1984, № 1, с. 17—19.

Таджер, Витали. Развитие на демократизма в НР България. — Год. Обществ. култ.-просв. орган. на евреите в НРБ. Центр. ръков., 20, 1985, с. 7—18.

Таджер, Витали. Въпроси на смесените сдружения в социалистическите страни. — Год. СУ „Кл. Охридски“, Юрид. фак., 1982, 75, 1985, № 1, с. 5—47.

Таджер, Витали. Правна природа на обединението на стопански организации (корпорации). — Социалист. право, 1985, № 3, с. 12—20.

Таджер, Витали. Представителство на ЖСК. — Социалист. право, 1985, № 4, с. 3—9.

Таджер, Витали. За обхвата на Стопанския кодекс — Социалист. право, 1985, № 10, с. 3—15.

Таджер, Витали. Проблеми на реалното изпълнение при договора за продажба по ОУД СИБ. — Социалист. право, 1985, № 12, с. 16—29.

Таджер, Витали и Анна Станева. Опит за портрет на проф. д-р Нисим Меворах. — Год. Обществ. култ.-просв. орган. на евреите в НРБ. Центр. ръков., 21, 1986, с. 345—376.

Таджер, Витали. Право на обезщетение на неимуществени вреди. Преглед на съд. практика. — Правна мисъл, 1986, № 2, с. 86—91.

Таджер, Витали. Разпореждане с вещни права — съпрузеска имуществена общност. — Правна мисъл, 1986, № 3, с. 5—13.

Таджер, Витали. Съдебният контрол върху решенията на общото събрание на ЖСК и защитата на имуществените права на членовете на ЖСК. — Правна мисъл, 1986, № 4, с. 90—95.

Таджер, Витали. Въпроси на самоуправляващите се стопански организации. — Социалист. право, 1986, № 10, с. 14—26.

Таджер, Витали. Демократическият централизъм в управлението на икономиката. — Ново време, 1986, № 11, с. 46—58.

Таджер, Витали. Правни аспекти на комплексната програма за научно-технически прогрес на страните-членки на СИБ до 2000 г. — Бюл. СЮБ, 1986, № 2, с. 6—13.

Таджер, Витали. Правно положение на икономическите съюзи (асоциации). — Бюл. СЮБ, 1986, № 9—10, с. 3—13.

Таджер, Витали. Съвместни българо-съветски организации — видове и правна уредба. — Икон. и организ., 1986, № 5, с. 42—47.

Таджер, Витали. Правилник за стопанската дейност — обща характеристика. — Социалист. право, 1987, № 3, с. 3—14.

Таджер, Витали. Насърчения за образуването и дейността на смесените сдружения. — Социалист. право, 1987, № 10, с. 3—13.

Таджер, Витали. 70 години развитие на съветското право. — Социалист. право, 1987, № 11, с. 12—20.

Таджер, Витали. Неустойката за забавено изпълнение при развален договор. — Правна мисъл, 1987, № 4, с. 77—79.

Таджер, Витали. Правни проблеми на сдружаването. — В: Доклади — държава и право. С., БАН, 1987, с. 186—200.

Таджер, Витали. Самоуправляващи се стопански организации според Правилника за стопанската дейност. — Икон. организ., 1987, № 2, с. 45—48.

Таджер, Витали. Самоуправляващи се стопански организации — правна характеристика. — Лекц. проп., 1987, № 12, с. 23—32.

Таджер, Витали. За правната същност и отношение между предприятието и трудовия колектив. — Държава и право, 1988, № 1, с. 8—18.

Таджер, Витали. За предмета на дейност на самоуправляващите се стопански организации. — Бюл. СЮБ, 1988, № 5, с. 23—31.

Таджер, Витали. Кооперативната собственост в съвременните условия. Правни проблеми на развитието ѝ. — Нар. кооп., 1988, № 12, с. 24.

Таджер, Витали. Отговорност за продукцията. — Държава и право, 1988, № 11, с. 13—24.

Таджер, Витали. Проблемът — общинска собственост. — Държава и право, 1988, № 7, с. 62—71.

Таджер, Витали. Развитие и обогатяване на формите на собственост. — Нар. съвети, 1988, № 6, с. 5—7.

Таджер, Витали. Договор за стопанисване на социалистически обекти от граждани. — Държава и право, 1989, № 3, с. 21—28.

Таджер, Витали. Акционерните фирми според Указа за стопанската дейност. — Държава и право, 1989, № 5, с. 57—66.

Таджер, Витали. Общото и специалното гражданско законодателство за дейността на фирмите. — Държава и право, 1989, № 11, с. 66—72.

Таджер, Витали. Държавни и общински фирми. — ИКО, 1989, № 4, с. 51—56.

Таджер, Витали. Правосъдни гаранции за дейността на фирмите. — Бюл. СЮБ, 1989, № 4, с. 4—13.

Таджер, Витали. Български участници във външноикономическите отношения според Указа за стопанска дейност. — Бюл. СЮБ, 1989, № 7, с. 4—15.

Таджер, Витали. Отговорност на държавата за вреди, причинени на граждани. — Общество и право, 1989, № 1, с. 28—30.

Таджер, Витали. Преобразуване на държавни и общински фирми в акционерни фирми. — Държава и право, 1990, № 1, с. 61—69.

Таджер, Витали. За видовете собственост — социалистическа и частна. — Държава и право, 1990, № 6, с. 3—8.

Таджер, Витали. Имат ли право на собственост акционерни фирми, създадени чрез преобразуване на държавни и общински фирми. — Държава и право, 1990, № 8/9, с. 81—86.

Таджер, Витали. Същност, форми и органи по приватизацията. — Държава и право, 1990, № 10, с. 80—89.

Таджер, Витали. Правна уредба на фондациите в България. — Съвременно право, 1990, № 2, с. 3—10.

Таджер, Витали. Може ли едно държавно учреждение да има свое право на собственост? — Съвременно право, 1991, № 6, с. 31—38.

Таджер, Витали. Основни въпроси на Търговския закон. — Бълг. счетоводител, 1991, № 5, с. 3—6.

Таджер, Витали. Договор за управление на предприятие на еднолично търговско дружество с изключително държавно участие. — Съвременно право, 1992, № 4, с. 14—21.

Таджер, Витали. Възстановяване на собствеността върху одържавени недвижими имоти. — Съвременно право, 1992, № 5, с. 12—20.

Таджер, Витали. 100 години от появата на дружествата с ограничена отговорност. — Съвременно право, 1992, № 6, с. 66—67.

Таджер, Витали. Възстановяване на търговското право в България. — Търг. право, 1992, № 1, с. 4—10.

Таджер, Витали. Организация на приватизационната дейност. — Търг. право, 1992, № 2, с. 53—58.

Таджер, Витали. Законът за авторското право и сродните му права. — Бълг. законник, 1993, № 7, с. 21—24.

Таджер, Витали. Договор за спонсориране. — Съвременно право, 1993, № 1, с. 5—8.

Таджер, Витали. „Държавна служба“ ли е участието в органи на държавни и общински предприятия, фирми и търговски дружества с държавно и общинско имущество? — Съвременно право, 1993, № 3, с. 55—60.

Таджер, Витали. Въпроси на правоприемството при преобразуване на юридически лица. — Съвременно право, 1993, № 6, с. 7—15.

Таджер, Витали. Уредбата на собствеността в Конституцията от 1991 г. — Закон, 1993, № 1, с. 17—22.

Таджер, Витали. Изменения и допълнения на ЗЗД, за да обслужва пазарната икономика. — Закон, 1993, № 2, с. 4—10.

Таджер, Витали. Правно положение на съдружниците в търговско дружество. — Бълг. законник, 1993, № 10, с. 12—15.

Таджер, Витали. Прехвърляне на вещи права върху недвижими имоти от държавата на еднолични търговски дружества с държавно участие и при приватизационни сделки. — Бълг. законник, 1993, № 12, с. 8—12.

Таджер, Витали. За предмета на дейност на търговеца. — Търг. право, 1993, № 3, с. 3—6.

Таджер, Витали. В памет на Илко Ескенази. — Съвременно право, 1994, № 6, с. 100.

Таджер, Витали. За правното положение на кооперативните съюзи. — Съвременно право, 1994, № 2, с. 106—111.

Таджер, Витали. Въпроси на отговорността за нарушение на закона за защита на конкуренцията. — Съвременно право, 1994, № 3, с. 13—19.

Таджер, Витали. Правно положение на капиталовите търговски дружества с чуждестранно участие в България. — Външ. търговия, 1994, № 6—7, с. 17—18.

Таджер, Витали. Закон за изменение и допълнение на Търговския закон. — Бълг. законник, 1994, № 1, с. 16—19.

Таджер, Витали. Новото в правната уредба на търговските дружества с държавно участие. — Бълг. законник, 1994, № 5, с. 15—19.

Таджер, Витали. Нов етап на приватизацията. — Бълг. законник, 1994, № 8, с. 25—28.

Таджер, Витали. Нова уредба на търговската несъстоятелност. — Бълг. законник, 1994, № 12, с. 22—26.

Таджер, Витали. Примери от практиката на Комисията за защита на конкуренцията. — Външ. търговия, 1994, № 9, с. 18—19.

Таджер, Витали. В памет на проф. Петко Венедиков. — Бълг. законник, 1995, № 4, с. 1—2.

Таджер, Витали. Оздравяване на предприятието в производството по несъстоятелност. — Съвременно право, 1995, № 1, с. 7—18.

Таджер, Витали. Ред за изключване на съдружник от ООД — чл.126, ал.3 ТЗ. — Съвременно право, 1995, № 3, с. 73—76.

Таджер, Витали. За забраната за едновременно или последователно участие в управителни или контролни органи на конкурентни предприятия. — Търг. право, 1995, № 1, с. 3—5.

Таджер, Витали. Закон за ценните книжа, фондовите борси и инвестиционните дружества. — Бълг. законник, 1995, № 10, с. 41—44.

Таджер, Витали. Ликвидация или несъстоятелност? — Бълг. законник, 1995, № 11, с. 52—55.

Таджер, Витали. Правно положение на синдика според Търговския закон. — Фин.-данъчен контрол, 1996, № 6, с. 3—11.

Таджер, Витали. Квесторът — нов субект на търговското право. — Съвременно право, 1997, № 2, с. 7—14.

Таджер, Витали. Принудително отчуждаване на частна недвижима собственост за държавни и общински нужди. — Съвременно право, 1997, № 3, с. 7—17.

Таджер, Витали. Банкова несъстоятелност. — Финанси, 1997, № 11, с. 15—18.

Таджер, Витали. Концентрация на стопанската дейност съгласно Закона за защита на конкуренцията. — Съвременно право, 1998, № 5, с. 7—17.

Таджер, Витали. Четири учебника за три години по обща част на гражданското право. — Съвременно право, 1998, № 3, с. 102—109.

Таджер, Витали. Гражданско дружество. — Бълг. счетоводител, 1998, № 1, с. 22—25.

Таджер, Витали. Откриване на производството по несъстоятелност [по Търговския закон]. — Фин.-данъчен контрол, 1998, № 1, с. 3—8.

Таджер, Витали. Погасяване на вземанията срещу приватизирани предприятия въз основа на § 6А ЗППДОП. — Съвременно право, 1999, № 2, с. 15—20.

Рецензии

Таджер, Витали. — Изв. Прав. инст., 1954, № 1, с. 204—207.

Рец. за: Гражданское законодательство Народной Республики Болгарии. Изд. за иностр. лит., сер. „Законодательство стран народной демократии“. М., 1952. 276 с.

Таджер, Витали. — Правна мисъл, 1962, № 6, с. 120—123.

Рец. за: Пейко Славов. Ролята на държавата за създаването на социалистическата собственост на НР България. С., Наука и изкуство, 1961. 252 с.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1967, № 8, с. 62—65.

Рец. за: М. И. Козыр. Имущественные правоотношения колхозов в СССР. М., Наука, 1966.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1967, № 8, с. 65—68.

Рец. за: В. В. Лаптев. Внутрихозяйственные предприятия. Правовая организация. М., Юрид. лит., 1965.

Таджер, Витали. — Правна мисъл, 1968, № 5, с. 141—145.

Рец. за: Чудомир Големинов. Количество по договора за доставка. Гражданскоправни въпроси. С., Наука и изкуство, 1966. 140 с.

Таджер, Витали. — Правна мисъл, 1970, № 4, с. 117—120.

Рец. за: Тотка Джонджорова-Пенкова. Общи условия и типови договори. С., БАН, 1969. 282 с.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1973, № 12, с. 35—36.

Рец. за: Г. А. Аксененок, В. А. Кикот и Л. П. Фомина. Критика современных буржуазных аграрноправовых теорий. М., 1972. 320 с.

Таджер, Витали. Изследване върху дискуссионни въпроси на съветското поземлено право. — Правна мисъл, 1974, № 1, с. 74—77.

Рец. за: Н. Т. Осипов. Теоретические проблемы советского земельного права. Л., Ленингр. унив., 1972. 158 с.

Таджер, Витали. Ново съветско изследване върху юридическата личност на държавното предприятие. — Социалист. право, 1974, № 6, с. 72—74.

Рец. за: В. С. Якушев. Юридическая личность государственного производственного предприятия. Свердловск, 1973. 240 с.

Таджер, Витали. Въпроси на новата Конституция. — Социалист. право, 1974, № 7, с. 56—61.

Рец. за: Борис Спасов. Въпроси на новата Конституция. С., Наука и изкуство, 1973. 301 с.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1975, № 9, с. 61—65.

Рец. за: Петко Венедиков. Съсобственост. (Прав. въпроси). С., Наука и изкуство, 1975. 174 с.

Таджер, Витали. Принос в развитието на съветската цивилистика. — Социалист. право, 1976, № 10—11, с. 87—91.

Рец. за: О. С. Йоффе. Развитие цивилистической мысли в СССР. Ч. 1. Л., Ленингр. унив., 1975. 160 с.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1976, № 11, с. 59—68.

Рец. за: Das System rechtlicher Redelung der sozialistischen okonomischen Integration. Grundriss. Berlin, Staatsverlag der DDR, 1976.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1977, № 1, с. 61—63.

Рец. за: Михаил Андреев. Римско частно право. (Учебник за студентите от Юрид. фак. на СУ „Кл. Охридски). С., Наука и изкуство, 1958. 359 с.; 2. прераб. и доп. изд. 1962. 371 с.; 3. прераб. и доп. изд. 1966. 370 с.

Таджер, Витали. „Системата на правното регулиране на социалистическата икономическа интеграция. Основи“. — Социалист. право, 1977, № 11, с. 59—68.

Рец. за: В. Зайферт. Системата на правното регулиране на социалистическата икономическа интеграция. Основи. Авт. кол. Под ръководството на проф. В. Зайферт. Берлин, Държ. изд. на ГДР, 1976. 405 с.

Таджер, Витали. Ново съветско виждане за стопанското право. — Социалист. право, 1978, № 5, с. 44—49.

Рец. за: Хозяйственное право. Уч. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности правоведение. М., Юрид. лит., 1977.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1981, № 11, с. 48—53.

Рец. за: Н. С. Малейн. Гражданский закон и права личности в СССР. М., Юрид. лит., 1981. 216 с.

Таджер, Витали. — Правна мисъл, 1985, № 1, с. 97—100.

Рец. за: Е. А. Суханов. Гражданское и хозяйственное право европейских социалистических стран — членов СЭВ. М., 1984. 184 с.

Таджер, Витали. Субъекты гражданского права. — Социалист. право, 1985, № 6, с. 44—47.

Рец. за: Советское гражданское право. Субъекты гражданского права. Ред. С. Н. Братусь. М., Юрид. лит., 1984. 287 с.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1986, № 1, с. 48—54.

Рец. за: Wirtschaftsrecht, Lehrbuch, Autorenkollektiv unter Leitung von Uwe-Jens Neuer, Staatsverlag der DDR. Berlin, 1985. S. 582.

Таджер, Витали. Международно стопанско право. Правна уредба на социалистическата икономическа интеграция. — Социалист. право, 1986, № 9, с. 65—71.

Рец. за: Internationales Wirtschaftsrecht. Rechtliche Regelung der sozialistischen okonomischen Internation, Staatsverlag. Berlin, 1983. S. 335.

Таджер, Витали. — Социалист. право, 1987, № 7, с. 55—64.

Рец. за: Развитие советского гражданского права на современном этапе. Отв. ред. В. П. Возолин. М., Наука, 1986. 270 с.

Таджер, Витали. — Съвременно право, 1993, № 5, с. 108—110.

Рец. за: Сборник-годишник на Комисията за защита на конкуренцията. С., Изд. къща „Загер“, 1993. 160 с.

**ПРОФ. Д-Р ВИТАЛИ ЕЗРА ТАДЖЕР –
УЧЕН, ТВОРЕЦ, ХУМАНИСТ**

Кирил Киров

На 15 май 2002 г. в Аулата на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ се проведе тържествено честване по случай 80 години от рождението на големия български учен-юрист проф. д-р Витали Езра Таджер.

Тържественото честване беше открито и ръководено от Декана на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ доц. д-р Дончо Хрусанов. В своите встъпителни думи той отбеляза изключителната роля на проф. Таджер в дейността и развитието на Юридическия факултет. Този факултет през 2002 г. ще празнува 110 години от своето създаване. В изказването беше отбелязано, че проф. Таджер е един от създателите на първото самостоятелно списание на Юридическия факултет — „Съвременно право“ — и негов пръв главен редактор. Тази дейност проф. Таджер изпълняваше до последните си дни. Под негово ръководство списанието се превърна в най-значимото юридическо списание в България и днес се разпространява в много държави по света.

Проф. д-р Емил Георгиев представи с чувство на уважение живота и творчеството на големия учен.

Ще си позволя да предам подробно пред читателите неговото изказване.

Витали Езра Таджер се е родил в София на 3 май 1922 г. в културно и интелигентно семейство. Неговият баща е бил учител. Витали Таджер е завършил с отличен успех средното си образование, но поради еврейския си произход и антиеврейското законодателство, което е съществувало в България по време на войната от 1939—1945 г., не е станал веднага студент. Едва след края на тази война той е приет за студент по право в Софийския университет и завършва висшето си образование с отличен успех през 1948 г. През 1949 г. става редовен аспирант и защитава успешно дисертация. През 1953 г. постъпва като асистент в Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. През 1959 г. е избран за доцент, а през 1966 г. — за професор. През 1976 г. става доктор на юридическите науки. Проф.

Таджер е бил Декан на Юридическия факултет през 1962—1964 г., а също съветник и консултант при Министерския съвет на България; ръководител на работна група към Министерския съвет за изготвяне на Търговския закон; член на Комисията за защита на конкуренцията; Заместник-председател на Арбитражния съд при Българската търговско-промишлена палата.

Проф. Таджер е чел лекционни курсове в Юридическия факултет по: Кооперативно право, Вещно право, Гражданско право и Гражданскоправен режим на социалистическите организации. Чел е лекции в Московския университет и лондонския Кралски колеж.

Проф. Таджер е участвал в много научни конференции и симпозиуми, както и в българо-френските правни дни, в българо-германските правни дни. Той е признат за един от най-големите учени-цивилисти на ХХ век. За него и неговото творчество се дават най-ласкави отзиви не само в България, но и в чужбина. Например в бившия СССР — проф. Туманов, проф. Халфина, а във Франция — големият френски учен проф. Кристян Гавалда.

Проф. Таджер е оставил голямо научно наследство — около 400 съчинения. Необходимо е да се отбележи неговият учебник по гражданско право. Обща част. Дял I и II от началото на 70-те години на ХХ век. Това е едно класическо съчинение по гражданско право, което има заслужено място до такива научни постижения като *Traité élémentaire de droit civil* на М. Planiol, *Traité de droit civil* на А. Colin и Н. Capitant, *Droit Civil* на J. Carbonnier. Докторската дисертация на проф. Таджер, която има заглавие „Правото на държавна социалистическа собственост в НРБ“, е била оценена изключително високо в научните среди.

През 90-те години на ХХ век проф. Таджер е написал съчиненията: „Капиталови търговски дружества“, 1994 г.; „Съвременни частноправни проблеми“ (Сборник от статии), 1995 г.; „Несъстоятелност по търговския закон“, 1996 г., както и много статии по актуални правни въпроси.

В своите научни съчинения той търси отговори на съвременните проблеми, които поставя животът.

Проф. Таджер е оставил ярки следи със своята преподавателска дейност. Той превземаше аудиторията не чрез атрактивно поведение, а чрез задълбочеността и научността на своите лекции. Той оценяваше студентите обективно и справедливо. Имаше към тях дружелюбно отношение. Ето защо те го уважаваха и обичаха.

Дейността и животът на проф. Таджер дадоха много примери на почтеност, коректност и хуманизъм.

След изказването на проф. Емил Георгиев беше предоставена възможност за изказвания на някои колеги на проф. Таджер.

Изказване направи представител на Българската секция към Международната организация на евреите-юристи и на Организацията на евреите в България

„Шалом“, който отправи думи на благодарност и признателност към делото и личността на проф. Таджер.

Проф. д-р Александър Янков разказа за съвместната си работа с проф. Таджер като преподаватели в Юридическия факултет и изтъкна неговите големи научни и човешки добродетели. Той определи проф. Таджер като една ренесансова личност.

Проф. д-р Огнян Герджиков — Председател на Народното събрание на Република България — каза, че се гордее не с това, че е станал професор и доктор по търговско право, не с това, че е станал Председател на Народното събрание, а с това, че е ученик на проф. Таджер. Проф. Герджиков разказа случай от времето, когато е бил асистент на проф. Таджер, и отправи думи на дълбока благодарност към своя учител.

Проф. д-р Петко Попов с вълнение отбеляза големите нравствени добродетели на проф. Таджер и разказа спомен за научен симпозиум във Варшава, ръководен от проф. Таджер, на който той разкрил своята изключителна компетентност. Изказването завърши с думи на дълбока благодарност.

Проф. д-р Мария Павлова изрази своята признателност и уважение към проф. Таджер във формата на поетична творба.

Проф. д-р Цветана Каменова — Директор на Правния институт при БАН — също изрази своето уважение и признателност към проф. Таджер и отбеляза неговия принос в областта на авторското право.

Д-р Цветанка Лозанова изрази благодарност и признателност към проф. Таджер от името на Съюза на учените в България.

Проф. д-р Владимир Петров — заместник-ректор на СУ „Св. Кл. Охридски“ — емоционално и с вълнение разказа спомени за съвместната си дейност с проф. Таджер и отправи думи на признателност и благодарност.

Доц. д-р Емил Марков също изрази признателност към големия учен.

Изказванията бяха завършени от дъщерята на проф. Таджер, която благодари от името на неговите близки на всички, които изразиха признателност и уважение към живота и делото на нейния баща.

Тържественото честване завърши с музикален концерт.

Кои са причините за големите успехи на проф. Таджер в науката, в живота и сред хората?

Както може да се предположи, повече от една причина са обусловили неговите успехи и всеки, който си поставя този въпрос, най-вероятно ще изтъкне различни причини.

Аз познавах проф. Таджер и имах удоволствието да се уча от него. Смятам, че част от причините са в неговото добро възпитание, в ценностната му система, в неговата изключителна култура, в разбиранията му за живота и хората, в неговата скромност и голямо трудолюбие. Причините могат да се търсят дори в неговото

детство. Той от малък е познал болката от несправедливостта, от трудния живот през годините преди и по време на войната от 1939—1945 г. И тези затруднения са формирали у него една изострена чувствителност, помагала му да разбира в дълбочина правото, в разностранната му дейност, а също и в отношенията му с хората.

Проф. Таджер даде много на правната наука и на хората, защото ги обичаше. Той обичаше живота, обичаше правото и като наука, и като практика.

Проф. Таджер беше не само изключителен преподавател, но и голям творец. В своята научноизследователска дейност той притежаваше творческа смелост и търсеше да открие истинските причини за юридическите явления и факти, които изследваше. Ползваше се от миналото и го уважаваше, но гледаше смело напред към утрешния ден. Притежаваше собствен научен стил, отличаващ се с изисканост и елегантност.

Ето защо ще си позволя накрая отново да припомня думите на друг голям учен — проф. Александър Янков, че проф. Таджер е една ренесансова личност на XX век.

Проф. Витали Таджер откриваше света на правото за хората и правеше това по един забележителен начин.

Поклон Учителю, дълбок поклон.

ПРОФЕСОР Д-Р ВИТАЛИ ТАДЖЕР И АРБИТРАЖНОТО ПРАВОРАЗДАВАНЕ

Иван Минев*

На 3 май 2002 год. се изпълват 80 години от рождението на забележителния правник-хуманист от голям мащаб — проф. д-р Витали Таджер. По този повод напълно заслужено и с подобаваща почит и обич днес отбелязваме именития учен цивилист, който остави диря сред поколения български юристи и в създаването, утвърждаването и развитието на арбитражното правораздаване.

Професор Витали Таджер е един от плеядата забележителни български правници — акад. Л. Василев, проф. Ив. Апостолов, проф. Ал. Кожухаров, проф. А. Ангелов, проф. Ж. Сталев, — които в най-голяма степен участваха в създаването и утвърждаването на Арбитражния съд при Българската търговско-промишлена палата. На 19.ІІ.2003 г. се навършват 50 години от учредяването на АС при БТПП. Тази годишнина и честването на 80-годишнината от рождението му е уместен повод, за да отбележим неговото забележително присъствие като арбитър и заместник-председател на АС при БТПП. Проф. Витали Таджер без излишен шум, с впечатляваща ерудиция и компетентност винаги е бил в центъра на развитието на българското право и в частта му относно материята на арбитражното разрешаване на гражданските, и по-специално на външнотърговските спорове. Неговото име остава завинаги свързано с възможността за допускане на недържавното правораздаване в сферата на търговското право. Почтеността изисква да припомним, че проф. Таджер е инициатор и застъпник за приемането в началото на 1998 г. на чл. 98 от Указа за стопанска дейност (ДВ, бр. 4/13.І.1998 г.) и на чл. 144—151 от Правилника за приложението му. Създаването на тази регламентация е израз на трайното му пристрастие към принципите и предимствата на доброволното арбитражно правораздаване като акт за насърчаване на свободната инициатива. Именно тази регламентация създаде предпоставките за развитието на факултативния арбитраж в последвалите изменения в чл. 9 от ГПК (ДВ, бр. 55/1992 г.) и § 3 от пре-

---

* Член на Президиума на АС при БТПП.

ходните и заключителни разпоредби на Закона за международния търговски арбитраж (ДВ, бр. 93/1993 г.).

Наред с многобройните му научни трудове трябва да се отбележат публикациите и научните изследвания, посветени на уеднаквяването на външнотърговското право на страните-членки на СИВ. На присъщата му методичност и педантичност се дължат докладите, изнесени на трите големи международни симпозиума, и създаването на шест сборника на решения и синтез по прилагане на ОУД СИВ от арбитражните съдилища към търговските палати на държавите-членки на СИВ, издадени в периода 1980—1988 г. от АС при БТПП и ползвани от правниците и арбитражните съдилища в тези страни. Запомнящо се е участието му с доклади и съобщения в много международни конференции и симпозиуми, между които бих припомнил Стокхолм — 1982 г., Берлин — 1983 г., Букурещ — 1986 г.

Незаличим е споменът на всички, които са имали честта и възможността да участват в арбитражни производства с участието на проф. Таджер. Всички участници в тези арбитражни заседания свидетелстват за неговата ерудиция, прецизност и вискателност, за силата и богатството на доводите, с които той застъпва оригинални и нови становища. В написаните от него решения се съдържат отговори на редица спорни в теорията и практиката проблеми, които са пример за оригиналност на юридическата конструкция. В практиката си на арбитър той остана дълбоко предан на мисията си да създава нови идеи и отговори. На работната му маса остана последната му статия „Погасяване на вземанията срещу приватизирани предприятия въз основа на § 6а от ЗППДОП“, написана по повод на последното арбитражно дело с негово участие и публикувана посмъртно в сп. „Съвременно право“, бр. 2/1999 г. Неговият безспорен авторитет на оригинален теоретик, безпристрастен и мъдър съдник, неговата обективност и почтеност в изминалите десетилетия са определящи в изразените многобройни предпочитания при избирането му за арбитър и председателстващ арбитражни състави.

Проф. Таджер оказваше значителна помощ на арбитрите, които започваха арбитражната си дейност или търсеха неговите съвети. Много от вписаните арбитри са негови възпитаници и последователи, които са се изграждали благодарение на усилията му да ги напътства и ръководи.

Името и делото на проф. Таджер е част от 50-те години на АС при БТПП, част от теорията и развитието на българското арбитражно правораздаване. Осемдесетгодишнината от рождението му е прекрасен повод да си припомним за забележителната му личност и присъствие в българската правна общност и да благодарим на проф. Таджер за всичко, което е създал, за всичко, на което ни учеше и възпитаваше. Благодарим ти, Учителю!

СТАТИИ

ЗАДЪЛЖЕНИЕТО НА РАБОТОДАТЕЛЯ ПО ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ ЗА ИНФОРМИРАНЕ И КОНСУЛТИРАНЕ

Васил Мръчков*

1. Това задължение на работодателя е сравнително **ново**. То допълва другите му основни задължения, уредени в гл. VI от Кодекса на труда. Неговото въвеждане в Кодекса на труда и разширяването му с измененията през м. март 2001 г. (обн., ДВ, бр. 25 от 2001 г.) изразяват една модерна тенденция в развитието на съвременното трудово право: за внасяне на повече демократизъм и балансираност в правата и задълженията на страните по трудовото правоотношение. С него се установява **нов коректив** в подчиненото юридическо положение на работника или служителя спрямо работодателя като съществена черта на трудовото правоотношение¹. Този коректив, макар и да не премахва юридическата зависимост и фактическото неравнопоставено положение, в което трудовото правоотношение неизбежно поставя работниците и служителите, създава у тях повече яснота и осведоменост за дейността на работодателя и положението на неговото предприятие. И повече предсказуемост в най-близкото им развитие. А това на свой ред утвърждава човешкото достойнство на работниците и служителите в трудовите правоотношения. В съвременното трудово право тези ценности придобиват все по-голямо значение и изразяват по-нататъшното хуманизиране и цивилизовано наемния труд като едно от основните исторически призвания на трудовото право. Така трудовото право допринася за превръщане на трудовите отношения от отношения на сила в правоотношения между свободни и равнопоставени (макар и само формално) правни субекти².

2. Разглежданото задължение на работодателя е отдавна познато на международното трудово право.

---

* Професор в ЮФ на ПУ „Паисий Хилендарски“, доктор на юридическите науки.

Началото на неговото международно признание беше поставено във Филаделфийската декларация за целите и задачите на Международната организация на труда от 10 май 1944 г., която предвиди „задължението на Международната организация на труда да подпомага осъществяването в различните държави на света на програми за: ... е) действително признаване на... сътрудничеството между работодателите и работниците в изработването и прилагането на социална и икономическа политика“ (раздел III, б. „е“). Тази идея намери по-късно конкретен нормативен израз в приетите след края на Втората световна война актове на Международната организация на труда: Препоръка № 94 относно консултациите и сътрудничеството между работодатели и работници, 1952 г., Препоръка № 129 за връзките и отношенията между управлението и работниците в предприятието, 1967 г., и др.

В европейското право това задължение е закрепено в чл. 29 от Европейската социална харта относно задължението на работодателя да информира и консултира работниците при колективните уволнения. Сериозни стъпки към установяването на това задължение са направени и в директивите на Европейския съюз: Д. 75/129 за информацията и консултациите при колективните уволнения; Д. 94/45 за Европейските работнически съвети в смесени предприятия между държавите-членки на Европейската общност и др.³

Следователно закрепването на това задължение във вътрешното ни законодателство е израз на линията на приобщаване и сближаване на българското трудово право с универсалните и регионалните европейски норми в трудовите отношения.

3. Информирането и консултирането са две взаимно свързани помежду си задължения на работодателя.

Общото между тях е, че съществуват все на **плоскостта** на трудовите правоотношения и са адресирани към насрещните субекти на трудовите правоотношения: в индивидуалните трудови правоотношения — към отделния работник или служител; в колективните трудови правоотношения — към представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ и към синдикалните организации. Те имат обща насоченост: въвеждат по-голяма известност и публичност (прозрачност) за хода на дейността в предприятието и при вземането на решения от работодателя за нейната организация и управление и да подобряват климата на доверие в отношенията между работници и техните представители и организации и работодателя.

Но между тях има и **различия** в съдържанието им.

„Информирането“ е **изнасяне на информация** (знания, сведения за факти, данни за обстоятелства и др. под.) от работодателя към насрещните субекти в индивидуалните и колективните трудови правоотношения. Неговото предназначение е да създаде яснота и прозрачност в трудовите правоотношения и за хода на дейността в предприятието — за нейното състояние, развитие, резултати, трудности и т. н.

А „консултирането“ е **събиране на информация** от страна на работодателя (изслушване, приемане и възприемане, съсредоточаване на знания, на реакции, становища, позиции и др. под.) от насрещните субекти по индивидуалните и колективните трудови правоотношения. То е процес на обмен и обсъждане с тях на въпроси, които засягат пряко техните интереси в трудовите правоотношения. Неговото предназначение е да позволи на работодателя по-пълно и всеотстранно да проучи въпросите, по които предстои да вземе решения за управленската дейност на предприятието, за да бъдат тези решения адекватни и ефективни.

Следователно „информирането“ и „консултирането“ се очертават като два различни „потока“ от информация в трудовите правоотношения в предприятието, които се фокусират в работодателя и другите субекти в трудовите правоотношения. Те протичат между него и насрещните субекти в индивидуалните и колективните трудови правоотношения и имат „различна“ посока на движение: при информирането — от работодателя към другите субекти на трудовите правоотношения, а при консултирането — от другите субекти на трудовите правоотношения към работодателя. Обвързващата сила, за да се предизвика „протичането“ на информация по тези два потока, е на работодателя, защото негово е задължението за информиране и консултиране.

4. Правната уредба на задължението на работодателя за информиране и консултиране се съдържа предимно в Кодекса на труда. Тя е пръсната в редица негови разпоредби. Изложени в поредността на съответните разпоредби в Кодекса на труда, това са: чл. 52, ал. 1, т. 2 (за предоставяне на информация при колективното преговаряне); чл. 123, ал. 4—6 (при промяна на работодателя); чл. 130 (за предоставяне на информация за икономическото и финансово състояние на работодателя, информация при изменение на трудовото правоотношение); чл. 130а (информация при предстоящи масови уволнения). Разпоредби относно консултирането на работниците и служителите съдържа и чл. 26 от Закона за здравословни и безопасни условия на труд (ЗЗБУТ).

Прави впечатление, че действащата правна уредба е установявана „инцидентно“ — в смисъл, че е пръсната и въведена по различни поводи и през различно време — при решаването на отделни конкретни, но важни въпроси от дейността на предприятието и от развитието на трудовите правоотношения (масови уволнения, изменения на трудовите правоотношение, колективно преговаряне). Липсва обща правна уредба на това задължение или по-точно липсва установяването на **общо задължение** на работодателя за информиране и консултиране сред общите и основни задължения на работодателя по чл. 127, ал. 1 КТ. А това издава отсъствието на концептуална яснота по него и виждане за перспективите на развитието му.

5. Обяснението за сегашното състояние на системата и структурата на правната уредба на това задължение е в историческото ѝ развитие. Ако се хвърли един бегъл ретроспективен поглед на последните 12 години, ще се забележи, че след

като с големите изменения в Кодекса на труда през м. ноември 1992 г. беше отречена общата идея за равностойно и цялостно сътрудничество между работниците и служителите и техните колективи, от една страна, и работодателите, от друга, все пак беше запазена тази идея по един конкретен повод: при колективното преговаряне (чл. 52, ал. 1, т. 2 КТ, ред. 1992 г.). От тук в следващите години започна по-нататък неговото „поетапно“ разширяване, но пак по конкретни поводи и въпроси: при масовите уволнения в чл. 64—66 ЗЗБНЗ (ред. 1997 г.), в чл. 26 ЗЗБУТ (1997 г.) и в последно време доразвито при измененията в Кодекса на труда от м. март 2001 г. — с измененията в чл. 52, ал. 1, т. 2, б. „б“ КТ, с новите разпоредби на чл. 123, ал. 4—6 и новите чл. 130 и 130а КТ. Прави впечатление, че това развитие се е движело и продължава да се движи и сега по пътя на конкретни разрешения, все още не е достигнало до по-голямо обобщение и въвеждането на общо задължение.

6. Задължението на работодателя за информиране и консултиране се проявява в различни форми или в различни свои видове. Те могат да бъдат подложени на различни класификации. Най-малко три от тях заслужават да бъдат посочени.

Първата класификация е съдържателна. Тя се изгражда върху основата на съдържанието и обема на задължението за информиране и консултиране. По тези признаци задължението на работодателя обхваща само задължение за информиране или за консултиране, или и за двете заедно — за информиране и консултиране.

Втората класификация е субектна и се гради върху различието в субектите, към които това задължение съществува. По тази класификация задължението може да бъде разделено на три групи: а) спрямо отделния работник или служител; б) спрямо представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ; в) спрямо синдикалните организации.

Третата класификация е според вида на трудовото правоотношение, на плоскостта на което задължението за информиране и консултиране съществува и се реализира. По тази класификация задължението за информиране и консултиране съществува на плоскостта на индивидуалното или на колективното трудово правоотношение.

Между тези три класификации най-обемна е субектната класификация. Тя позволява в нея да се вградят другите две — съдържателната и по вида на трудовото правоотношение, на плоскостта на което съществува и се проявява задължението за информиране и консултиране. Затова се възприема в основата на следващото изложение.

7. Задължение за информиране спрямо отделните работници и служители. Преди всичко разглежданото тук задължение обхваща само задължението за информиране, а не и за консултиране на отделния работник или служител. То съществува на плоскостта на индивидуалното трудово правоотношение и е задължение на работодателя спрямо всеки отделен работник или служител. Уредено е в чл. 130, ал. 1 и 2 КТ.

Това задължение обхваща две основни форми, в които се проявява, които представляват две конкретни задължения. Тези задължения са: 1) задължение за предоставяне на информация за неговото икономическо и финансово състояние; 2) информация при изменение на трудовото правоотношение.

8. Задължение на работодателя да предоставя на работника или служителя информация за своето икономическо и финансово състояние. Чл. 130, ал. 1 КТ определя тази информация с три нейни основни белега.

а) По кръга от въпроси, които тази информация обхваща. Това са въпроси на „икономическото и финансово състояние на работодателя“. Съществува известно покритие и тавтология между тези две характеристики на длъжимата от работодателя информация. Финансовото състояние на работодателя е част от икономическото му състояние и се обхваща от него. Все пак, ако трябва да се проведе известно разграничение между тях при съвместната им употреба в чл. 130, ал. 1 КТ, трябва да се посочи, че информацията за икономическото състояние се отнася за стопанската и служебна дейност на работодателя: за осъществяване на неговия предмет на дейност, за програмата за неговото развитие и нейното осъществяване, за производствените резултати, за пазара и реализацията на продукцията, за състоянието и структурата на заетостта и др. под. А „финансовото му състояние“ се отнася до неговото парично стопанство, до неговите приходи и печалба, разходи и инвестиции, вземания и задължения, изразено в пари.

б) Качество на длъжимата информация. Според определението на закона тя трябва да бъде „достоверна“, „разбираема“ и „своевременно“ представена. Информацията е „достоверна“, когато е вярна. Това ще рече, че фактите, данните и сведенията, които съдържа, отговарят на действителното състояние на работодателя и са истинни. Без значение е дали те са благоприятни или неблагоприятни за него и за икономическото му и финансово състояние. Тя е „достъпна“, когато е разбираема за работника или служителя. Това изисква от работодателя да се съобразява с професионалното и културно ниво на работника или служителя и да му представя сведенията и фактите, които информацията съдържа по начин, лесен и достъпен за разбиране на нейното съдържание. Затова той трябва да се въздържа от употребата на сложни счетоводни и други икономически или технически показатели и термини, които, макар и да отразяват вярно общото икономическо и финансово състояние на неговото предприятие, ще се окажат неразбираеми за работника или служителя. Най-сетне информацията трябва да бъде „своевременна“. Тази нейна характеристика се отнася до времето, сиреч до момента на предоставянето ѝ: тогава, когато тя е нужна на работника или служителя. Само тогава тя има смисъл и значение за него. „Закъснялото“ или „забавено“ предоставяне на информацията се оказва често пъти ненужно за него.

Във всеки конкретен случай това задължение на работодателя и неговото изпълнение възниква, когато работникът или служителят поиска такава информа-

ция. Следователно не става дума за някакво автоматично или периодично предоставяне на такава информация на всеки отделен работник или служител, а за задължение, което законът установява, но което става дължимо поведение на работодателя, когато работникът го потърси и поиска. Това разбиране за относителния характер на задължението по чл. 130, ал. 1 КТ следва от разума на законната разпоредба и нейното въздигане в субективно право на работника или служителя на търсенето и получаването на тази информация, което — както всяко субективно притезателно право — може да бъде упражнявано от неговия носител, когато прецени това за необходимо.

в) Работодателят дължи на работника или служителя информация по въпроси, които са „от значение за трудовите му права и задължения“. Това определя конкретното предназначение и съдържание на информацията. „От значение“ за трудовите права и задължения е информация, която се отнася до размера и изплащането на трудовото възнаграждение, до осигуряването на здравословните и безопасни условия на труд и др. под. Чрез дължимата в тези случаи информация работникът или служителят цели да узнае икономическото и финансово положение на работодателя — обема на неговата дейност, доходите от нея, реализацията на произвежданата продукция, за да обоснове своето искане за увеличаване на размера на трудовото възнаграждение и неговото редовно изплащане, за влягане на инвестиции от работодателя за подобряване на условията на труд и т. н.

9. Информация при изменение на трудовата функция на работника или служителя (чл. 130, ал. 2 КТ). Законът задължава работодателя да предостави на работника или служителя информация „при всяко изменение на трудовата функция“. Може да става въпрос за промяна на мястото на работата, на характера на работата или и на двете заедно, на други елементи от съдържанието на трудовия договор — срок на договора, продължителността на работния ден и други елементи от съдържанието на трудовото правоотношение. Тази информация е във връзка с едностранното изменение на трудовото правоотношение от работодателя по чл. 120, 136а, 138, ал. 2 и 3 КТ и др. По-скоро това е информация за обстоятелствата, при които е извършено едностранното изменение на трудовото правоотношение и за причините, които са го предизвикали. Следователно дължимата информация тук се отнася както до положението, в което се намира работодателят и неговата стопанска и служебна дейност, така и до мотивиране на промяната в трудовото правоотношение. На работника или служителя тази информация най-често му е необходима не само заради яснота в причините, довели до промяната в трудовото му правоотношение от работодателя, но и да реши дали да оспорва това изменение и ако реши това — да използва и предоставената му информация за обосноваване на искането си за отмяна на изменението като незаконосъобразно. Ако пък за извършването на изменението на трудовото правоотношение е необходимо и съгласието на работника или служителя (чл. 119 КТ), то предоставената

информация от работодателя може да склони работника или служителя да даде своето съгласие за нейното извършване и т. н.

Работодателят е длъжен да предостави на работника или служителя тази информация при поискване от него. Тя трябва да му бъде предоставена в писмена форма. Това изискване е предвидено за по-голяма сигурност и яснота в информацията и съдържащите се в нея данни и обстоятелства. Виновното неизпълнение на това задължение може да породи административнонаказателна отговорност на работодателя по чл. 414, ал. 1 КТ.

10. Задълженията на работодателя за предоставяне на информация на правните субекти, които изразяват колективните интереси на работниците и служителите, се отнасят до въпроси, които засягат всички работници и служители или голяма част от тях. Те се отнасят до важни въпроси на трудовите правоотношения. Действащото законодателство и преди всичко Кодексът на труда уреждат две такива важни задължения към различни правни субекти по **колективните трудови правоотношения**:

а) към синдикалните организации — които участват в колективните преговори;

б) към представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ — при масово уволнение.

11. Задължението на работодателя за предоставяне на информация при колективното преговаряне е уредено в чл. 52, ал. 1, т. 2 КТ. Това задължение е към „представителите на работниците и служителите“. Употребата на израза „представителите на работниците и служителите“ тук не е точна и изисква неговото изправително тълкуване. Той не означава „представителите на работниците и служителите“ по чл. 7, ал. 2 КТ, а организациите — представители на работниците и служителите при колективното преговаряне. Това са ръководствата на синдикалните организации, които представляват интересите на работниците и служителите и организират, ръководят и провеждат колективните преговори за сключване на колективни трудови договори. В зависимост от нивото, на което се водят колективните преговори, това могат да бъдат ръководствата на синдикалните организации в предприятието, в отрасъла, бранша или в общината (чл. 51а—51в КТ)⁴. Тази информация им е необходима, за да се подготвят и да могат пълноценно — с познаване на въпросите — да участват във воденето на колективните преговори.

Информацията по чл. 52, ал. 1, т. 2 КТ се предоставя при поискването ѝ от ръководствата на съответните синдикални организации. Това задължение работодателят, съответно ръководството на работодателската организация за колективните преговори, които се водят за сключване на колективни трудови договори на отраслово, браншово и общинско ниво, има не само непосредствено преди започване на колективните преговори, в хода на преговорите, но и при подготовката на проекта за колективен трудов договор от синдикалното ръководство на съответната синдикална организация.

12. Необходимата и дължима от работодателя информация се отнася до две основни групи от въпроси.

Първата от тях е да предостави на ръководството на съответната синдикална организация екземпляри от сключените колективни трудови договори на отраслово, браншово или общинско ниво, които са свързани с трудовите и осигурителните отношения на работниците и служителите в съответното предприятие. Смыслът на това задължение е подготовеният проект за колективен трудов договор да се съпостави и съобразява с вече постигнатите договорености със същия работодател, за да знае ръководството на синдикалната организация и самите работници и служители „къде да се разположат“ техните искания и „откъде нататък“ те биха могли да предявяват искания за нови и по-големи права.

Втората група от въпроси се отнася до информацията за икономическото и финансовото състояние на работодателя. Задължението на работодателя за предоставянето на тази информация получи по-пълна правна уредба с измененията в Кодекса на труда през м. март 2001 г. От една страна, в обхвата на това задължение беше включено наред с икономическото изрично и финансовото положение на работодателя (вж. по-горе № 10). Въз основа на тази информация синдикалното ръководство ще може по-обосновано да формулира своите искания в проекта за колективен трудов договор. Тази информация обаче работодателят дължи не изобщо по цялостното си икономическо финансово положение, а само по въпроси, които са от значение за сключване на колективния трудов договор. Това ограничение е наложено от необходимостта за опазване на търговската тайна на работодателя и — от друга страна — по този начин се цели предоставената информация да бъде съсредоточена по въпроси, които имат непосредствено отношение към трудовите и осигурителните отношения, които са предмет на колективното договаряне.

13. Задължението на работодателя за предоставяне на тази информация претърпя известно ограничение. Ако разпространяването на исканата информация би могла да нанесе вреди на работодателя, новата законодателна уредба предоставя на работодателя правото да откаже предоставянето ѝ. „Разпространяване на информацията“ тук означава излизането ѝ извън предприятието и компетентните служби на работодателя. Предоставянето на тази информация на синдикалното ръководство е нейното разпространяване. „Възможността от вреди“ е всъщност опасност от разпространяване на информацията на фирмени и служебни тайни, които се отнасят до технологията на производството, сключени търговски сделки и уговорки по тях, количества, асортименти, цени, изплащани комисионни вознаграждения, заплати на ръководния състав на дружеството и др. под. От разпространяването на тези обстоятелства могат да настъпят вреди за работодателя и неговата производствена и търговска дейност, вреди от използването им от негови конкуренти и т. н.

В тези случаи законодателят е предоставил на работодателя две възможности: а) да откаже на синдикалното ръководство предоставянето на исканата информация, като се позове на нейната търговска, фирмена или служебна поверителност; б) да предостави изцяло или частично исканата информация на синдикалното ръководство, като постави изискване за запазването ѝ в тайна. Изборът между тези две поведения е представен на работодателя. Преценката между тях трябва да бъде разумна и отказът може да се направи, когато опасността от причиняване на вреди от разпространяването ѝ и от увреждането на интересите на работодателя е реална.

Новата уредба предявява изисквания и към качеството на предоставената информация. Тя трябва да бъде „достоверна, разбираема и своевременно представена“. Това са същите характеристики на информацията, която работодателят дължи на отделния работник или служител по индивидуалното трудово правоотношение съгласно чл. 130, ал. 1 КТ. Те бяха вече разгледани по-горе, поради което препращам към изложението, което беше направено за тях (вж. по-горе № 10).

14. Задължението на работодателя или на работодателската организация за предоставяне на информация на синдикалните организации за воденето на колективни преговори е юридическо задължение, чието неизпълнение води до възникване на тяхната отговорност. Неизпълнението на това задължение е налице, когато работодателят изобщо отказва да предостави исканата от него информация или когато предоставената информация е непълна, невярна или несвоевременно представена и това се отразява отрицателно върху колективните преговори. „Отрицателното отражение“ върху колективните преговори тук означава забавянето им, предявяване на искания при воденето на колективните преговори, които се основават на непълна, остаряла или неточна информация и т. н. В това се изразяват и причинените вреди на работниците и служителите, чиито права и интереси се защитават чрез колективните трудови договори. Необходимо е и неизпълнението на тези задължения да бъде виновно, т. е. умишлено (съзнателно, преднамерено) или по небрежност (поради недоглеждане, немарливост и др. под.). При спор относно неизпълнението на това задължение на работодателя, неговият виновен характер и размерът на причинените вреди трябва да бъдат установени и доказани от синдикалната организация, която се позовава на тях. Тези спорове са гражданскоправни и се решават по исков ред в съдебния исков осъдителен процес. Ищец по спора е съответната синдикална организация, а ответник по него — съответният работодател (или работодателска организация), за който в исквата молба се твърди, че виновно не е изпълнил задължението си по чл. 52, ал. 1, т. 2 КТ и това неизпълнение е причинило твърдените вреди.

15. Информацията и консултациите, които работодателят дължи на представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ, не са систематизирано уредени. Те са пръснати на различни места в Кодекса на труда и уредени по различни поводи. Ето по-важните от тях.

а) Когато по производствени причини работодателят въвежда удължено работно време по чл. 136а, ал. 1 КТ, той е длъжен предварително да се **консултира** с представителите на работниците и служителите, доколкото в колективния трудов договор не е предвидено друго. „Другото“, което може да бъде предвидено в колективния трудов договор, е да бъде установено задължение на работодателя тези консултации да се проведат със синдикалните организации, общото събрание на работниците или служителите, или — което е по-рядко — да не се предвиждат изобщо предварителни консултации, а работодателят едностранно и сам да въвежда удълженото работно време без каквито и да е предварителни консултации. „Предварителните консултации“ тук означават оповестяване на намерението на работодателя да въведе удължено работно време по чл. 136а, ал. 1 КТ, определяне на времето, през което възнамерява да стори това, модалитетите на неговото компенсиране по чл. 136, ал. 4 КТ и т. н. Тази форма на консултиране по неизбежност се съпровожда и от информиране на представителите на работниците и служителите (и/или на синдикалните организации, ако и когато това е предвидено в колективния трудов договор) относно производствените причини, които налагат преминаването към удължено работно време по чл. 136а, ал. 1 КТ и др.⁵

б) Едностранно въвеждане на непълно работно време при намаляване на обема на работата по чл. 138, ал. 2 КТ⁶. В тези случаи работодателят е длъжен да проведе консултации с представителите на работниците и служителите, да получи тяхното съгласие за въвеждането на непълно работно време, след което едностранно да го въведе по отношение на отделните работници и служители.

Изискването за съгласуване с представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ е пресилено и неуместно. То ограничава свободата на работодателя при вземането на решения, свързани с оперативното управление на неговото предприятие при настъпилата ненормална обстановка в неговата дейност — намаляване на обема на работата. *De lege ferenda* би било правилно това изискване да отпадне и да се замени с обичайното консултиране — в смисъл на запознаване на представителите на работниците и служителите и изслушване на тяхното мнение по този въпрос, след което той, работодателят, трябва да бъде свободен да вземе сам решението за преминаването към непълно работно време.

Това законодателно разрешение ще съответства и на чл. 328, ал. 1, т. 3 КТ⁷: щом като работодателят при намаляване обема на работата има право да прекрати едностранно трудовия договор с работници и служители, той с още по-голямо основание трябва да има право и да извърши и по-малкото — за определено време (до 3 месеца) да въведе за тях непълно работно време след консултации с представителите на работниците и служителите. Толкова повече, че едностранното въвеждане на непълното работно време по чл. 138, ал. 2 КТ се предприема най-често като „спасителен ход“ с краткотрайна продължителност с очакването и надеждата, че в скоро време обстановката в предприятието ще се нормализира и те ще се

„върнат“ към работа при пълно работно време. Ако пък тази надежда не се сбъдне, работодателят може да премине към прилагането на чл. 328, ал. 1, т. 3 КТ.

в) Информирание на представителите на работниците и служителите при масово уволнение. Това задължение на работодателя беше въведено с новия чл. 130а КТ при измененията в Кодекса на труда през м. март 2001 г. и представлява стъпка към сближаване на българското законодателство с европейските стандарти (чл. 29 ЕСХ и Директива 75/129/ЕИО), които отдавна го познават. Действащото право урежда самостоятелно и признаците на „масовото уволнение“. Неговата легална дефиниция се съдържа в §1, т. 9 ПЗР на ЗНасърч.З и най-общо представлява едновременно или в кратко време уволнение на значителен брой работници и служители⁸.

16. С оглед на разглеждания тук въпрос за нас представлява особен интерес **съдържанието на информацията**, която работодателят е длъжен да предостави на представителите на работниците и служителите по чл. 7, ал. 2 КТ. Тя се отнася до следните въпроси:

а) За причините за масово уволнение. Това са конкретни икономически причини и обстоятелства в дейността на даденото предприятие, които са довели до масовото уволнение: неблагоприятна пазарна конюнктура, липса на складова база, обявяване на предприятието в несъстоятелност поради свърхзадлъжнялост и др. под.

б) Брой на работниците и служителите, които ще обхване масовото уволнение. Работодаателят дължи да посочи още и тяхната професионална квалификация, възраст, трудов стаж, семейно положение, пол, видове работи, в които са заети, и др.

в) Времето, през което ще се извърши уволнението. Това означава да се посочи от кой момент ще започне реално извършване на масовото уволнение, ще бъде ли отработено предизвестие или за него ще се заплаща обезщетение съгласно чл. 220 КТ, какъв е срокът на предизвестие и др.

г) Критерии, по което ще се извършва подборът. Тези критерии трябва да бъдат съобразени с критериите по чл. 329, ал. 1 КТ⁹: квалификацията на работниците и служителите и резултатите, които постигат в работата си. Тези критерии трябва да бъдат съобразени и конкретизирани с оглед на особеностите на производствената дейност, условията на труд в предприятието, състоянието и структурата на безработицата и пазара на работната сила.

17. Задължение на работодателя за консултиране в предприятието установява и чл. 26 от Закона за здравословни и безопасни условия на труд (ЗЗБУТ). То се характеризира с широкия кръг от правни субекти, спрямо които е установено, с въпросите, до които се отнася, и със съдържанието си.

а) Това задължение работодателят има към работниците и служителите, техните представители и организации. „Работниците и служителите“ — това са ра-

ботниците и служителите в предприятието. „Техните представители“ са представителите по чл. 7, ал. 2 КТ, избрани от общото им събрание. А „техните организации“ са синдикалните организации. Имам се предвид всички синдикални организации в предприятието — представителни и непредставителни.

Законът не диференцира с кои правни субекти по кои въпроси работодателят е длъжен да се консултира. При това положение работодателят по своя преценка решава с кой от посочените правни субекти по кои въпроси на здравословните и безопасни условия да се консултира. Разбира се, няма пречка тези въпроси да се уредят и в колективния трудов договор. Но уредбата им в колективния трудов договор не трябва да монополизира консултирането само със синдикалната организация — страна по него и да лишава от консултирането например другите синдикални организации, които не са страна по колективния трудов договор, общото събрание или представителите на работниците по чл. 7, ал. 2 КТ, защото здравословните и безопасни условия на труд се отнасят до всички работници и служители, а не само до работниците и служителите — синдикални членове на организация — страна по колективния трудов договор. А това би било противно и на императивната разпоредба на чл. 26 ЗЗБУТ.

б) Кръгът от въпроси, до които се отнася задължението за консултиране по чл. 26 ЗЗБУТ, са здравословните и безопасни условия на труд. Това следва както от предмета на закона, в който това задължение е установено, така и от изричната разпоредба на чл. 26, ал. 1, б. „а—в“ ЗЗБУТ, която многократно сочи здравословните и безопасни условия на труд като предмет на консултирането.

в) Съдържанието на това задължение на работодателя е да създаде възможност на работниците и служителите, на техните представители и организации да участват в обсъждането на тези въпроси и мерките, които се предприемат за тяхното решаване, за поименното определяне на работниците и служителите, които ще извършват дейности по осигуряването на здравословни и безопасни условия на труд, по оказване на първа помощ при възникнали извънредни обстоятелства (пожари, наводнения, аварии и др. под.), за обучение на работниците и служителите по здравословните и безопасни условия на труд в съответствие с техните трудови функции, професия и работни места и т. н.

*
* *

18. Задължението на работодателя за информиране и консултиране на работниците и служителите, техните представители и организации обогатява съдържанието на индивидуалните и колективните трудови правоотношения. Разширяването на неговата правна уредба през последните години изразява положителното въздействие на европейските и другите международни норми върху развитието на националното ни трудово право. То поправя увлеченията, които бяха допуснати през 1992 г. с прибързаната тотална отмяна на всички разпоредби в тази област, които съдържаше Кодексът на труда от 1986 г., обявявайки ги по идеологически

съображения за неправилни само защото се съдържаха в закон, приет преди началото на промените от края на 1989 г., без да държи сметка за модерните тенденции в развитието на съвременното трудово право в европейските страни. Тази линия заслужава подкрепа. Но нейното бъдещо развитие изисква *de lege ferenda* да се преодолее сегашната разпокъсаност и инцидентност при установяването на действащата правна уредба и да се създаде стройна, системна и концептуално осмислена уредба по тези въпроси в Кодекса на труда.

БЕЛЕЖКИ

¹ **A. Supiot**, *Critique du Droit du travail*, Paris, PUF, 1994, p. 109—116; **В. Мръчков**, Трудово право, II изд., Сиби, С., 2001, с. 155—157.

² **A. Supiot**, *Critique du Droit du travail*, op. cit., p. 151—152.

³ **R. Blanpain**, *European Labour Law*, 8th Ed., Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 2001, p. 519—585.

⁴ **В. Мръчков**, Трудово право, ц. с., с. 792—797.

⁵ **К. Средкова** във **В. Мръчков, К. Средкова, А. Василев**, Коментар на Кодекса на труда, VI изд., Сиби, С., 2002 г., с. 336—347.

⁶ **К. Средкова**, в Коментар на Кодекса на труда, ц. с., с. 351—357.

⁷ **В. Мръчков**, Трудово право, ц. с., с. 578—579.

⁸ **В. Мръчков**, в Коментар на Кодекса на труда, ц. с., с. 328—331.

⁹ **В. Мръчков**, в Коментар на Кодекса на труда, ц. с., с. 792—797.

THE EMPLOYER'S OBLIGATION UNDER LABOUR RELATION FOR INFORMING AND CONSULTING

by Vassil Mrachkov

Summary

This obligation was added to and enriched with the amendments in the Labour Code, which took place in March 2001. It is an obligation of the employer to the particular employee, to the representatives of the employees, elected by the General Assembly pursuant to Art. 7, para. 2 of the Labour Code and to the trade union organisations. Its essence is as follows: a) giving information to the particular employee about the economic and financial status of the employer, which is important for his/her labour rights and obligations, as well as when his/her labour relation is amended; b) giving information and consulting with the representatives of the employees when introducing overtime or part time, also in cases of mass reductions of staff; c) giving information to the trade union organisations about the economic and financial status of the enterprise during the negotiations for concluding of collective contracts of employment.

НАЦИОНАЛНИЯТ РАМКОВ ДОГОВОР КАТО ИЗТОЧНИК НА ОСИГУРИТЕЛНОТО ПРАВО

Красимира Средкова *

1. С развитието на човешкото общество непрекъснато се развиват и формите на правно регулиране на обществените отношения. Наред с класическите източници на осигурителното право се появяват нови, обусловени от спецификата на регулираните от тях отношения и демократичното развитие на обществото. Сред правните отрасли, в които присъстват такива източници, е и осигурителното право. Специфичен и уникален пример за това е Националният рамков договор (НРД).

2. Националният рамков договор е един от типичните **недържавни източници** на осигурителното право. Това са актове, приемани от определени в закона органи извън системата на държавните органи по определен в закона ред, с които се установява обща нормативна уредба на осигурителните отношения¹.

3. Основните елементи на **правната уредба** на НРД са установени в чл. 53—57 ЗЗО. Отделни правила се съдържат също така в други разпоредби на Закона за здравното осигуряване (относно някои елементи в съдържанието на НРД), в Закона за съсловните организации на лекарите и стоматолозите (относно сключването на НРД), в Закона за лечебните заведения и в други нормативни актове на здравното осигуряване. Важни изводи за същността и съдържанието на този акт могат да бъдат изведени от самите три договора, които са сключвани досега — за 2000 г. (НРД—2000), за 2001 г. (НРД—2001) и за 2002 г. (НРД—2002).

4. **Правното основание** за сключването на НРД е чл. 53 ЗЗО. Тази разпоредба предвижда, че „за осъществяване на дейностите, предвидени в този закон, се подписва Национален рамков договор“. По този начин законът определя предмета на НРД.

5. Националният рамков договор е съглашение, с което се определя редът за предоставяне и съдържанието на дейностите, чрез които се осъществява медицинската помощ на здравноосигурените лица (чл. 45, ал. 1 ЗЗО). Това е неговият

---

* Професор в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, д-р по право.

предмет. Той е конкретизиран в разпоредбата на чл. 55, ал. 2 ЗЗО, която определя съдържанието на НРД. То включва няколко категории елементи:

а. относно изпълнителите на медицинска помощ (чл. 55, ал. 1, т. 1, 6 и 9 ЗЗО).

Както е известно, изпълнители на медицинска помощ са физически или юридически лица, които имат право да упражняват медицинска дейност². Чрез тях здравноосигурителният орган — Националната здравноосигурителна каса (НЗОК), изпълнява задълженията си към здравноосигурените лица да им предоставя медицинска помощ. Основите на правното положение на изпълнителите на медицинска помощ са установени в Закона за здравето, Закона за здравното осигуряване, Закона за лечебните заведения, Закона за лекарствата и аптеките в хуманната медицина, Закона за народното здраве и Закона за съсловните организации на лекарите и стоматолозите. Националният рамков договор конкретизира правната уредба, като определя:

1) условията и реда за определяне на изпълнители на медицинска помощ, с които районната здравноосигурителна каса (РЗОК) сключва договор (чл. 55, ал. 1, т. 1 ЗЗО).

Предоставянето на медицинската помощ от нейните изпълнители от името и за сметка на НЗОК се осъществява въз основа на договор между касата в лицето на РЗОК и изпълнителите (чл. 59 във вр. с чл. 20, т. 4 ЗЗО)³. Условията и редът за сключване на тези договори се определят в НРД. Така например, гл. I НРД за 2001 г. определя условията, на които трябва да отговарят лечебните заведения за извънболнична медицинска помощ, броя на избраните ги здравноосигурени лица, необходимото оборудване и пр., за да се сключи договор за предоставяне на медицинска помощ;

2) документацията и документооборотата (чл. 55, ал. 1, т. 6 ЗЗО).

Националният рамков договор определя вида, формата и необходимото съдържание на документите, които се водят във връзка с предоставянето на медицинската помощ, сроковете за тяхното представяне и други въпроси от значение за изпълнителите на медицинска помощ и за осигурителния орган (НЗОК). В НРД — 2001 това е предмет на гл. VI и гл. XVIII, а в НРД — 2002 — на гл. X;

3) условията и реда за контрол по изпълнението на договорите (чл. 55, ал. 1, т. 9 ЗЗО).

Договорите, които има предвид разпоредбата на чл. 55, ал. 1, т. 9 ЗЗО, са договорите между РЗОК и изпълнителите на медицинска помощ. Условията и реда за контрол по тях включват обекта на контрол, контролните органи, упражняването му, последиците от констатирани нарушения и др. Националният рамков договор урежда и санкции при неизпълнението на договорите (гл. XI и гл. XXII НРД—2001; гл. XIV НРД—2002).

б. относно предоставяната на здравноосигурените лица медицинска помощ (чл. 55, ал. 1, т. 2—5 и т. 7 ЗЗО).

Това е особено съществена част от съдържанието на НРД. Тя засяга непосредствено и здравноосигурените лица, и осигурителния орган — НЗОК. На НРД е предоставено определянето на:

1) отделните видове медицинска и стоматологична помощ.

Видовете медицинска помощ включват различни действия и материални престации за предпазване от заболявания, за ранно откриване, диагностика, лечение, рехабилитация и т. н. при заболяване. Те се определят поотделно за извънболничната (без откъсване на здравноосигуреното лице от обичайната му домашна среда) и болничната (в специализирани заведения) помощ;

2) условията и реда за предоставяне на медицинската и стоматологичната помощ.

В НРД (например гл. III и гл. XV НРД—2001) се определят редът за избор на изпълнител на медицинска помощ, дължимата от този изпълнител на пациента информация, прилаганите лечебни методи и др.;

3) обема, цените и методиката за заплащане за предоставената медицинска помощ.

Националният рамков договор определя съдържанието на дължимите здравноосигурителни престации, методиката на определяне на тяхната парична равностойност и реда за заплащането ѝ на изпълнителите на медицинска помощ от осигурителния орган;

4) качеството и достъпността на медицинската помощ.

Според чл. 109, ал. 3 НРД—2001 качеството на медицинското обслужване се определя от неговата достъпност, достатъчност, социална възприемчивост, своєвременност, ефективност и други показатели. Те се определят в НРД (гл. V и гл. XVII НРД—2001; гл. IX НРД—2002);

5) предоставяните лекарствени средства.

Националният рамков договор определя болестите, за които се предоставят безплатни или частично заплащани от пациентите лекарствени средства, групите лекарствени средства, начина на изписването им и др. Тези въпроси са предмет на уредба в гл. VII НРД—2001 и гл. XI НРД—2002;

в. вътрешни въпроси на самия НРД (чл. 55, ал. 1, т. 8 и 11 ЗЗО).

Това са въпроси на влизане на договора в сила, на дължима от страните информация и др.

б. Така очертаният предмет на НРД повдига ред правни въпроси.

а. Първият от тях е свързан с неговото **съдържание**. Както беше посочено в предходната точка, то е твърде широко. Проблемът обаче е не само в обема на НРД, а в елементите, които държавата му е предоставила за уреждане. Неоправдано в него са включени въпроси, които по природата си са особено важни общест-

вени отношения, които се поддават на трайна уредба. А чл. 3 ЗНА изисква такива отношения да се уреждат пряко от държавата, и то със **закон**. Това се отнася най-вече до видовете медицинска помощ, условията и реда за нейното предоставяне, качеството и достъпността на медицинската помощ и др. Тези въпроси са елемент на конституционното право на здравно осигуряване. Според чл. 52, ал. 1 Конст. правото на здравно осигуряване, гарантиращо достъпна медицинска помощ, се упражнява при условия и по ред, определени със закон. Строго юридически погледнато, включването на посочените въпроси в НРД вместо в закона е противоконституционно. Съответният закон — Законът за здравното осигуряване, е отстъпил от конституционната идея и е делегирал делегирана му компетентност. Това е недопустимо в едно демократично правово общество. Възлагането на уреждането на такива основни въпроси на медицинската помощ на НРД е свързано с редица неблагоприятни последици — липса на необходимата трайност на уредбата поради ежегодното сключване на НРД, подценяване на значението на урежданите въпроси, липса на достатъчно ефективни гаранции за правата на адресатите на НРД, и особено на здравноосигурените лица, липса на възможност за съдебна защита на нарушените права и мн. др. Вярно е, че в условията, цените и др. на дължимата медицинска помощ има въпроси, които са с организационен, технически и друг подобен характер и те би следвало да се уреждат в НРД. Важни юридически въпроси обаче като качеството на дължимата медицинска помощ, нейната достъпност редът за нейното получаване и т. н., и особено правата на пациентите, са *cedes materie* на закона, а не на НРД⁴. Това се отнася и до правилата за добра медицинска практика, които при това се определят не с НРД, а с приложение към него;

б. вторият проблем е свързан с **надхвърляне на законно предвиденото съдържание** на НРД.

В НРД и за 2000 г., и за 2001 г., и за 2002 г. са уредени въпроси, които надхвърлят законовата санкция на съдържанието на НРД. Ще посоча само два примера.

Единият се отнася до **правата и задълженията на пациентите** (гл. XII и гл. XXIII НРД—2001; гл. VII НРД—2002). Това са изключително важни въпроси, чието място е в закона, а не в подзаконов и дори недържавен източник на здравноосигурителното законодателство. Така както правата на осигурените лица при общественото осигуряване при неработоспособност, майчинство, безработица и смърт са уредени в Кодекса за задължително обществено осигуряване, и правата на здравноосигурените лица, а и на пациентите изобщо, трябва да бъдат уредени в закон. При това пациентите са практически много по-широк кръг лица — не само здравноосигурените и не само в системата на здравното осигуряване, а и при получаване на здравни услуги извън минималния пакет на предоставяната от НЗОК медицинска помощ⁵. Затова те не трябва да бъдат уредени в НРД, а в общ закон.

В сега действащата правна система най-подходящ за това е Законът за народното здраве. Подготвяният понастоящем законопроект за нов закон е подходящ повод да бъде възприета тази идея.

Другият въпрос, чието място е не в НРД, а в закон, е *контролът за спазване на здравноосигурителното законодателство и отговорността за неговото нарушаване*. Макар че въпроси на контрола и на отговорността са уредени във всички закони, свързани с медицинската помощ (Закона за здравето осигуряване, Закона за лечебните заведения, Закона за народното здраве и др.)⁶, не малко правила се съдържат в НРД (гл. XII и гл. XXII НРД—2001; гл. XIII—XIV НРД—2002). Това не съответства на значимостта на въпросите и на изискванията на Закона за нормативните актове относно ранга на нормативните актове за уреждане на санкциите за неизпълнение на законоустановени задължения;

в. трети проблем е свързан с **пълнотата на правната уредба в НРД за различните години**. Ежегодното приемане на НРД означава, че всяка година в него трябва да се уреждат едни и същи въпроси. Това освен че затруднява страните по договарянето, съдържа и посочената по-горе опасност от необоснована и твърде динамична уредба;

г. съществен недостатък на досегашната практика на сключване на НРД е свързана с **приложенията** към него. Най-малко три са основните въпроси, които повдига досегашната практика.

Единият е свързан с **големия брой** приложения. Към НРД—2001, например, те са 11, а към НРД—2002 — 19. Това затруднява прилагането на договора.

Другият проблем се отнася до **съдържанието** на приложенията. В редица случаи те не се отнасят до организационни, технически и др. п., а до чисто правни въпроси — например Пакетите за първична и специализирана медицинска помощ (Приложение № 1 към НРД—2001), Правилата за добра медицинска и добра стоматологична практика (Приложение № 8 към НРД—2001) и др. Тези въпроси, както стана дума по-горе, би трябвало да се уреждат със закон, а те не само че са предоставени на НРД, а са и изключени от основното му съдържание. Това свидетелства за подценяване на значението на уредбата на съответните отношения.

Един трети проблем се отнася до **довеждането на приложенията до знанието на техните адресати**. Макар че приложенията представляват неразделна част от НРД и трябва да се обнародват заедно с него в „Държавен вестник“, обнародването им, първо, не става едновременно, и второ, по неписана практика — в притурка към „Държавен вестник“, която се изкупува от НЗОК и практически приложенията не достигат дори до всички изпълнители на медицинска помощ, а още по-малко — до здравноосигурените лица. Това затруднява както правоприложителя, така и упражняването на правата на здравноосигурените лица. Колко от тях имат достъп например до приложенията със списъка на безплатните или частично платени лекарствени продукти?

Тези и други проблеми, които създава сегашната правна уредба на съдържанието на НРД, могат да бъдат преодоляни само по законодателен път. Необходимо е законът да уреди основните обществени отношения, свързани с предоставянето на медицинската помощ, които се поддават на трайна уредба, а за НРД да остави организационните, технически и методични въпроси, които са по-динамични и не засягат в основата му конституционното право на гражданите на здравно осигуряване и на достъпна медицинска помощ.

7. Какви са границите на **договорната свобода** на страните по НРД?

Законът за здравното осигуряване не ги определя изрично. Това е негов пропуск. При това положение отговор на поставения въпрос следва да се търси чрез систематично тълкуване на отделни правни разпоредби и въз основа на общите начала на правото (чл. 46, ал. 2 ЗНА).

Според чл. 53 ЗЗО „за осъществяване на дейностите, предвидени в този закон, се подписва Национален рамков договор“. Следователно НРД се приема в изпълнение на и за прилагане на Закона за здравното осигуряване. На това основание той *не може да противоречи на закона* или *да го заобикаля* (арг. чл. 26, ал. 1 ЗЗД)⁷. Както всеки източник на правото с по-нисша юридическа сила, НРД не може да противоречи не само на Закона за здравното осигуряване, но и на всички други закони относно здравното осигуряване и медицинското обслужване (арг. чл. 15, ал. 1 ЗНА).

Като договор НРД следва да бъде съобразен и с повелята на чл. 9 ЗЗД да *не противоречи на правилата на морала*.

8. Страните по НРД са определени в чл. 54 ЗЗО. Те разкриват редица особености.

а. Едната страна е осигурителният орган — НЗОК.

Националната здравноосигурителна каса участва в сключването на НРД като осигурителен орган, т. е. публичен орган, който осъществява здравното осигуряване чрез набиране и разходване на средствата за целта⁸. В това си качество тя представлява *интересите* и на *осигурените* (които ще ползват предвидената в договора медицинска помощ), и на *осигурителите* (чрез чиито средства се финансира помощта).

Като страна по договора НЗОК *се представлява от членовете на управителния съвет и директора си*⁹ (чл. 54, ал. 2 ЗЗО). Те са общо 10 души¹⁰. Налице е особено колективно представителство. То е колективно, защото се осъществява от определени в Закона за здравното осигуряване органи, единият от които (управителният съвет) е колегиален и участва в преговорите и подписването на НРД заедно с друг — едноличен, орган (директора). А е особено, защото тези представители изразяват както обща позиция от името на НЗОК, така и лична. Този извод се налага от разпоредбата на чл. 54, ал. 3 ЗЗО, която изисква за подписване на договора съгласието не на всичките 10, а на поне 8 представители на всяка от

страните. Това означава, че договърът може да се подпише от името на НЗОК и само от 8 представители на управителния съвет, и от директора на касата и съответен брой представители на управителния съвет, но никога само от директора на касата;

6. другата страна по НРД са *съсловните организации* на лекарите и на стоматолозите¹¹. Те са призвани да изразяват **интересите** на *изпълнителите на медицинска помощ*. Тези организации се представляват от 10 представители, определени по установен в Закона за съсловните организации на лекарите и стоматолозите ред. За тях важи изложеното относно представителството на НЗОК.

9. Националният рамков договор **се приподписва** от *министъра на здравеопазването* (чл. 54, ал. 3, изр. 2 ЗЗО). Министърът с това не става страна по договора. И без неговия подпис има валидно сключен НРД, ако е налице условието по чл. 54, ал. 3, изр. 1 ЗЗО — да е подписан от поне по 8 представители на всяка от страните. Приподписването от министъра на здравеопазването ангажира държавата да оказва съдействие за неговото изпълнение и придава официален характер на договора като нормативно съглашение, тъй като по правило само държавни органи, какъвто е министърът, имат право да издават нормативни актове.

10. Националният рамков договор се сключва в **писмена форма**. Това не е предвидено изрично, но се извежда от правилото на чл. 53 ЗЗО, че за осъществяване на дейностите, предвидени в този закон, се подписва НРД. Подписване може да стане само на писмено обективизирано волеизявление.

Писмената форма на НРД е за неговата **действителност**. Този извод следва от императивния характер на разпоредбата на чл. 53 ЗЗО относно подписването на договора, както и от неговата същност на нормативно съглашение.

11. **Моментът** на сключване на НРД е определен в чл. 54, ал. 3 ЗЗО. Това е моментът, когато договърът е **подписан** от *не по-малко от 8 представители на НЗОК и 8 представители на съсловните организации на лекарите и на стоматолозите*. Тогава е постигнато съгласието за сключването му (арг. чл. 14, ал. 1 ЗЗД). Изискването за 8 представители на съсловните организации означава, че няма значение на коя от организациите са тези представители — на Българския лекарски съюз или на Съюза на стоматолозите в България. Те са една страна по договора спрямо НЗОК¹². Това изискване обаче поставя един проблем.

Законът за здравното осигуряване предвижда и урежда НРД като единен акт — договор, с който се конкретизира дължимата медицинска помощ и условията за нейното предоставяне. Практиката на първите два НРД обаче показва, че те се състоят практически от два механично обединени и почти неразличаващи се помежду си договора — за медицинската и за стоматологичната помощ. Ако се разгледа съдържанието им, ще се установи, че те в много отношения се покриват — например относно необходимите документи и реда за сключване на договори с изпълнители на извънболнична помощ (гл. I, разд. II и гл. XIII, разд. I НРД—

2001), относно качеството на договаряната извънболнична медицинска и стоматологична помощ (гл. V, разд. I и гл. XVII, разд. I НРД—2001), относно правата на пациента (гл. XII и гл. XXIII НРД—2001) и др. Наред с другите недостатъци на такъв правотехнически подход, той увеличава значително обема на НРД и прави трудно неговото прилагане.

Във връзка с разглеждания въпрос за момента на сключване на НРД — подписването му от 8 представители на съсловните организации, съществува опасността договорът да се подпише от повече представители на една от съсловните организации, а да задължава и другата. Ето защо е препоръчително при бъдещите НРД всички общи въпроси да се уреждат на едно място и по еднакъв начин, а отделно за медицинската и за стоматологичната помощ да бъдат уредени само строго специфичните въпроси — например видът и обемът на дължимите здравни услуги, начинът на формиране на тяхната цена и др. п. Така е постъпено в НРД—2002, което заслужава подкрепа и утвърждаване.

12. Нормативният характер на НРД като съглашение се определя от особеностите на неговото действие.

а. Действие във времето.

Национален рамков договор се сключва **ежегодно** (арг. чл. 55, ал. 1 ЗЗО). Той е срочен акт и действа за определен период от време — за една година. Договорът се приема през предходната за следващата година. Ако до края на предходната година **не се сключи** такъв договор, действието на договора от предходната година **се продължава по силата на закона** (чл. 55, ал. 3 ЗЗО) до подписването на нов договор¹³. Същото правило се прилага и в случаите, когато Законът за бюджета на НЗОК не е приет до края на предходната година (чл. 55, ал. 3, изр. 1 ЗЗО). В тези случаи (на продължаване на действието на НРД) цените на медицинската помощ се индексират с официалния инфлационен индекс за предходната година и се обнародват в „Държавен вестник“ (чл. 55, ал. 3, изр. 2 ЗЗО).

От кой момент **влиза в сила** сключеният НРД? От изискването за обнародването му в „Държавен вестник“ следва, че ще се приложат общите правила — **3 дни след обнародването**, доколкото друго не е предвидено в самия НРД;

б. действие на територията.

Националният рамков договор има действие на територията на **цялата държава**. Това следва от определенението му като „национален“. То се потвърждава и от разпоредбите на чл. 59, ал. 1—2 ЗЗО, че договорите между РЗОК и изпълнителите на медицинска помощ не могат да съдържат по-неблагоприятни условия от установените в НРД. Същото изрично уточнение се съдържа и в преамбюлите на сключваните досега НРД;

в. действие спрямо лицата.

На адресатите на НРД е посветена разпоредбата на чл. 55, ал. 5 ЗЗО. Тя предвижда, че договорът е задължителен за **НЗОК**, за **РЗОК** и за **изпълнителите на медицинска помощ**. По тази разпоредба се налагат някои уточнения.

Първо, естествено е, че НРД е задължителен за **НЗОК** и за **изпълнителите на медицинска помощ**, защото те са *страни* по него — договорът се сключва от техни представители. А всеки договор е задължителен за своите страни по силата на максимата „*Pacta sunt servanda*“. Това е общото правило за действие на договорите между страните, които са ги сключили, закрепено в чл. 20а, ал. 1 ЗЗД. Ето защо и без изричната разпоредба на чл. 55, ал. 5 *in fine* ЗЗО НРД ще бъде задължителен за НЗОК и за изпълнителите на медицинска помощ.

Второ, що се отнася до **РЗОК**, обвързаността им от НРД е също ненужно посочена изрично, защото те са *поделения на НЗОК* (арг. чл. 6, ал. 2 ЗЗО) и в този смисъл са част от нея. А щом договорът е задължителен за цялата каса, той е задължителен и за нейните части.

Трето, освен за своите страни, НРД е задължителен и за **осигурените**, защото определя обема и съдържанието на дължимата им медицинска помощ. Извън обхвата на НРД те нямат право на задължително здравно осигуряване (арг. чл. 51 ЗЗО). Той се прилага към персонално неопределен кръг субекти — всички здравноосигурени лица. Прилага се многократно — винаги, когато настъпи осигурителен случай, за който трябва да се предостави необходимата здравноосигурителна престация (медицинска помощ, лекарства и т. н.). Това именно определя нормативното действие на НРД като недържавен източник на осигурителното право. Тази негова специфика трябва да бъде изрично отразена както в Закона за здравното осигуряване, така и в НРД.

Сключваните досега НРД изрично предвиждат, че те са задължителни и за **други адресати**, извън посочените в чл. 55, ал. 5 ЗЗО — например за министъра на здравеопазването. Това е логично, защото държавата трябва да осигурява условия за осъществяване на здравното осигуряване, но то трябва да се отрази и в законовата разпоредба.

13. Законът допуска възможност за **изменение** на НРД през периода на неговото действие. То става **по реда на сключването** му (чл. 55, ал. 4 ЗЗО). Установено е обаче ограничение на честотата на промените — те не могат да бъдат повече от една на 6 месеца, за да има определена стабилност в урежданите от договора отношения.

14. Така очерганият правен режим на НРД позволява да се очертае неговата специфика като източник на осигурителното право. Той е от категорията **недържавни източници** на осигурителното право¹⁴.

Националният рамков договор е **източник** на право¹⁵, защото съдържа общи правила за поведение, насочени към персонално неопределен кръг правни субекти — осигурените лица, изпълнителите на медицинска помощ, осигурителния ор-

ган (НЗОК). Предмет на тези правила е предоставянето на медицинска помощ на здравноосигурените лица. Правилата се прилагат многократно при наличие на еднородна обстановка — настъпване на осигурителен случай, който изисква здравноосигурителна престация (медицинска помощ). Неспазването на тези правила е скрепено с предвидени в Закона за здравното осигуряване и самия НРД (гл. XI и гл. XXII НРД—2001; гл. XIV НРД—2002) санкции.

Националният рамков договор е *недържавен* източник на право. В отклонение от общото правило, че нормативни актове могат да издават само определени държавни органи от системата на законодателната и изпълнителната власт, този източник се приема от органи извън системата на държавната власт — НЗОК и съсловните организации на лекарите и на стоматолозите. Държавата обаче е санкционирала предварително тяхната нормотворческа компетентност. Тя изрично ги е оправомощила да приемат НРД и е очертала неговия предмет. Предвидила е санкции за неизпълнението на договора. Така на недържавния акт е придадена държавна санкция¹⁶.

15. Спецификата на НРД като недържавен източник на осигурителното право е, че е **нормативно съглашение**. По това той се различава от държавните източници¹⁷ на осигурителното право, от една страна, и от договорите¹⁸, от друга страна.

Националният рамков договор е *по форма договор*. Както беше посочено по-горе, той се приема чрез съгласуване на волята на определени правни субекти — страните, между които се сключва. За сключването му е необходимо спазването на общите правила за договорите по гражданското право, установени в ЗЗД. По това НРД се различава от държавните източници на осигурителното право, които възплащават едностранната задължаваща адресатите си воля на компетентен държавен орган. Като волеизявление, извършено по установен от закона ред, следователно, НРД е съглашение — израз на покриваща се воля на насрещни правни субекти. За разлика от държавните източници на право, които представляват волеизявление на компетентен държавен орган, НРД е волеизявление на правни субекти извън системата на държавния апарат, макар и да са публичноправни субекти¹⁹.

По съдържание НРД е акт с *нормативно действие* — едно нормативно съглашение. Неговото действие се разпростира не само между сключилите го страни, а и върху трети лица — осигурените лица, министъра на здравеопазването и др. Това действие настъпва *ex lege*. Договорът определя обхвата и съдържанието на дължимата от осигурителния орган (НЗОК) на осигурените лица медицинска помощ, предоставяна от изпълнителите на медицинска помощ, и свързаните с това техни права и задължения. В този смисъл НРД съдържа общи правила за поведение, което е определящ белег за всеки източник на правото²⁰. По това той се различава от договорите, които поначало пораждат действие само между сключилите ги страни, а по отношение на конкретно определени трети лица — само в

предвидените в закон случаи (чл. 21, ал. 1 ЗЗД). Тук обаче не сме изправени пред договор в полза на трето лице, тъй като кръгът на третите лица, за които се прилага договорът, е персонално неопределен и договорът създава за тях не само права, но и задължения. По това той твърде много напомня колективния трудов договор, макар и съществено да се различава от него²¹.

Нормативният характер на НРД се определя от предоставената му **законодателната делегация** за нормотворческа дейност в областта на задължителното здравно осигуряване²². Тази делегация се отнася до правните субекти, предмета на регулиране и реда за сключване на НРД. От нея черпят нормативната си сила създаваните с НРД правила за поведение.

16. Поставя се въпросът: къде е мястото на НРД в системата на източниците на осигурителното право? Безспорно, той е *подзаконов* акт, защото се издава в изпълнение на и за прилагане на Закона за здравното осигуряване.

В системата на подзаконовите актове НРД трябва да се включи в групата на *ведомствените* актове, тъй като урежда отношения в системата на едно ведомство в смисъл на обособена дейност. Това е здравеопазването, и по-конкретно — опазването на здравето на здравноосигурените лица.

17. В системата на осигурителното право изобщо, и на здравното осигуряване в частност, съществуват и **други недържавни източници**. Основно значение сред тях имат колективният трудов договор и правилниците на осигурителните дружества. Необходимо е да се направи разграничение между тези актове и НРД.

Основната разлика между тях и НРД е в *предмета на регулиране*. Докато НРД урежда подробно и изчерпателно отношения в системата единствено и само на *задължителното здравно осигуряване*, колективният трудов договор и правилниците на осигурителните дружества могат да уреждат само неуредени в законодателството въпроси от сферата на доброволното осигуряване и на допълнителното задължително пенсионно осигуряване. Наред с тази основна, съществуват и редица други конкретни разлики.

Колективният трудов договор²³ може да урежда въпроси на общественото (вкл. здравно) осигуряване само на работниците и служителите (арг. чл. 50, ал. 1 КТ). Националният рамков договор урежда задължителното здравно осигуряване на *всички категории здравноосигурени лица*. Двата договора се приемат от различни *страни*: колективният трудов договор — от синдикална организация и работодател или работодателска организация, а НРД — от НЗОК и съсловните организации на лекарите и на стоматолозите. Различен е и *механизмът на тяхното действие* по отношение на осигурените лица. Колективният трудов договор се прилага *ex lege* само по отношение на осигурените лица, които са членове на сключилата го синдикална организация, а по отношение на останалите осигурени работници и служители — въз основа на изрично присъединяване (чл. 57 КТ). Националният рамков договор се прилага *ex lege* към всички осигурени лица.

Правилниците на осигурителните дружества уреждат специфичните въпроси на дейността на дружествата и управляваните от тях фондове²⁴. Те се приемат от органите за управление на дружествата. Уреждат вътрешни въпроси на тяхната дейност и се прилагат само за осигурените в съответното дружество лица. За разлика от тях, НРД има *общо действие за всички здравноосигурени лица по задължителното здравно осигуряване*.

18. Националният рамков договор е нов вид недържавен източник на осигурителното право, както и самата система на здравно осигуряване. Неговото място в системата на източниците на осигурителното право предстои да се утвърждава. И досегашната практика на подписване на НРД обаче вече разкрива предимствата и недостатъците на този подход в законодателната уредба, някои от които бяха посочени по-горе. Необходимо е добре да се изследват проблемите и трудностите в неговото прилагане и заедно с усъвършенстването на самото здравноосигурително законодателство да се търсят по-ефективни средства за гарантиране на конституционното право на здравно осигуряване и на достъпна медицинска помощ чрез НРД.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. по-подробно за недържавните източници **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I. НИ, С., 1973, с. 59—60; **същия автор.** Социалистически стопански организации. НИ, С., 1978, с. 54—67; **Гевренова, Н.** Държавна санкция на недържавните източници на трудовото право. — Юридически свят, 2000, № 2, с. 106—123; **Мръчков, В.** Трудово право. III изд. Сиби, С., 2001, с. 98—99.

² Вж. за изпълнителите на медицинска помощ **Средкова, Кр.** Здравно осигуряване. Сиби, С., 1999, с. 66—79; **същата авторка.** Коментар на Закона за здравното осигуряване. — В: *Здравно осигуряване в България*. Труд и право, С., 1999, с. 578—579; **Мръчков, В.** Осигурително право. II изд. Сиби, С., 2001, с. 467—468.

³ Вж. за договорите между РЗОК и изпълнителите на медицинска помощ **Средкова, Кр.** Здравно осигуряване, с. 92; **Мръчков, В.** Цит. съч., с. 475—477.

⁴ Такава е, впрочем, практиката в други европейски държави. В Германия например, в част V от Кодекса за общественото осигуряване (Sozialgesetzbuch) са уредени не само редът за предоставяне на медицинската помощ на осигурените лица, но и начинът на определяне цените на лекарствата, видът и количеството на безплатните стоматологични услуги, редът за възстановяване на разходи и др.

⁵ Вероятно затова гл. VII НРД—2002 урежда правата и задълженията на здравноосигурените лица, а не на пациентите.

⁶ Вж. за огромната и несистематизирана правна уредба на контрола за спазване на здравноосигурителното законодателство и практическите трудности като последица от този законодателен подход в **Средкова, Кр.** Здравно осигуряване, с. 119—131.

⁷ Вж. **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял II. НИ, С., 1973, с. 248—254.

⁸ Вж. за осигурителния орган **Мръчков, В.** Цит. съч., с. 134—135; **Средкова, Кр.** Осигурителни правоотношения. Сиби, С., 2001, с. 16—32.

⁹ За органите на НЗОК вж. **Средкова, Кр.** Коментар, с. 534—549; **същата авторка.** Здравно осигуряване, с. 55—65; **Мръчков, В.** Осигурително право, с. 456—461.

¹⁰ Според чл. 14, ал. 1, изр. 2 ЗЗО численият състав на управителния съвет на НЗОК е 9 души. Те могат да бъдат както членове на събранията на представителите на НЗОК (което е паритетен орган с участието на представители на държавата, представители на осигурените лица — представители на общините и на представителните синдикални организации, и представители на осигурителите — представителните работодателски организации като основна група осигурители), така и други лица.

¹¹ Съсловните организации на лекарите и на стоматолозите са сдружения на граждани по професионален признак. Решение № 29 на Конституционния съд от 1999 г. ги определя като корпорации на публичното право. Това означава, че те са организации с членствен състав, които разполагат с определени в закона публични правомощия, за разлика от частноправните сдружения от рода на синдикалните организации. Съсловните организации са създадени със закон, а не по съвместната обща воля на техните членове. Законът, който ги създава, им предоставя и правомощия, свързани с осъществяването на държавната функция по опазване на здравето на гражданите (чл. 52 Конст.). Тези правомощия са посочени в чл. 5 ЗСОЛС. Сред тях е и сключването на НРД. По-подробно за тези организации, както и критика на задължителното членуване в тях като условие за упражняване на лекарската професия вж. у **Средкова, Кр.** Коментар на Закона за съсловните организации на лекарите и стоматолозите. — В: *Здравно осигуряване в България*, с. 613—621; **същата авторка.** *Здравно осигуряване*, с. 86—88.

¹² Националният рамков договор за 2002 г. например е подписан от 6 представители на Българския лекарски съюз и 3 — на Съюза на стоматолозите в България.

¹³ За съжаление това предвидено в закона изключение се оказва трайна практика за НРД за 2001 и 2002 г.

¹⁴ Вж. по-горе — т. 1.

¹⁵ Вж. **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I, с. 58—60.

¹⁶ По-подробно за държавната санкция на недържавните източници на право у **Гевренова, Н.** Цит. съч.

¹⁷ Вж. за държавните източници на право **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I, с. 59—60; **Мръчков, В.** Трудово право, с. 82—83; **същия автор.** Осигурително право, с. 61.

¹⁸ Вж. за договора като източник на права и задължения **Калайджиев, Анг.** Облигационно право. Обща част. Сиби, С., 2001, с. 55—141; **Кожухаров, Ал.** Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. Нова ред. и доп. П. Попов. УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2002, с. 53—87.

¹⁹ За НЗОК като субект на публичното право вж. **Мръчков, В.** Осигурително право, с. 456—461. Публичноправният характер на съсловните организации на лекарите и на стоматолозите като корпоративни съсловни организации се обосновава в Решение № 29 на Конституционния съд от 1999 г.

²⁰ Вж. **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I, с. 58—59.

²¹ Вж. за по-долу — т. 17.

²² Вж. **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял I, с. 59; **Гевренова, Н.** Цит. съч., с. 107—110.

²³ Вж. за колективния трудов договор като източник на правото **Мръчков, В.** Трудово право, с. 782—823; **същия автор.** Осигурително право, с. 69—71; **същия автор.** — В: *Мръчков, В., Кр. Средкова, Ат. Василев.* Коментар на Кодекса на труда. VI изд. Сиби, С., 2002, с. 130—136; **Средкова, Кр.** Предмет, метод и източници на осигурителното право. Сиби, С., 2001, с. 72—73.

²⁴ Вж. **Мингов, Ем.** — В: *Мръчков, В., Ат. Василев, Ил. Шотлеков, Ем. Мингов.* Коментар на Кодекса за задължително обществено осигуряване. Труд и право, С., 2000, с. 410—422.

THE NATIONAL FRAMEWORK CONTRACT AS A SOURCE OF THE SOCIAL INSURANCE LAW

by *Krassimira Sredkova*

Summary

This survey is devoted to the National Framework Contract (NFC) as a source of the Social insurance law. This contract regulates the details of the medical assistance to which the insured persons have a right according to the Health Insurance Act. Parties, contents, form and other characteristics of this act are surveyed. This act is treated as a normative agreement.

On the basis of the critical analysis of the legislation in force and on the experience of conclusion of NFC for 2000, 2001 and 2002 proposals de lege ferenda are offered in the article too.

СОБСТВЕНОСТТА КАТО ОСНОВНО ПРАВО НА ЛИЧНОСТТА

Павел Сарафов*

I. Доктрината за основните права и нейните юридически измерения

Доктрината за правата на човека представлява едно от най-значимите постижения на хуманистичната интелектуална и културна традиция на човечеството. Възникнала от съчетанието между концепцията за обществения договор и школата на естественото право, тя издига човека до равнището на висша социална и юридическа ценност и изисква от държавата да се съобразява с този водещ ценностен императив. Така изкрystalизира идеята, че всеки индивид разполага със свободна от чуждо вмешателство сфера на собствена изява, която му осигурява достойно съществуване и условия за всеотрастен личностен просперитет.

В позитивноправно отношение институтът на човешките права възниква с първите конституционни актове от края на XVIII в. Впоследствие, с приемането на либералните конституции от XIX в. и международните актове по правата на човека от XX в., неговата тежест нараства, за да се превърне в един от водещите елементи на националния и международен правов ред. Понастоящем значението на правата на човека е толкова голямо, че отношението към тях се приема за ядро на демократичната правна система и задължителен атрибут на модерната правова държава¹.

Свързаната с тях особена юридическа култура и манталитет дават отражение и върху такава традиционна правна фигура, каквато е правото на собственост. Поставена в светлината на човешките права, тя се осмисля по принципно нов начин и получава съвсем различно юридическо измерение. В какво по-конкретно се изразява това ще бъде проследено в следващите редове.

II. Момент на причисляване на правото на собственост към основните права и неговия класификационен статус

Още в зората на доктрината за човешките права нейните родоначалници — Хобс и Лок, отделят специално внимание върху положението на собствеността.

---

* Главен асистент в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, д-р по право.

Макар че в съответствие с философския им възглед тя се схваща по начин, различен от този на правото (в нея те съзират както имуществени, така и лични елементи)², позицията им има определящо значение за по-нататъшното ѝ налагане като основно право на личността³. Нещо повече, счита се, че именно това комплексно разбиране за собствеността заляга в основата на цялата идея за основните права⁴.

С приемането през XVIII в. на първите актове за правата на човека се осъществява и официалното легитимиране и формално закрепване на собствеността като основно право. Началото поставя Декларацията на северноамериканския щат Вирджиния от 12.VI.1776 г. чрез прокламирането на принципа, че всички хора могат да придобиват и да владеят собственост (т. 1)⁵. Хронологично я следва френската Декларация за правата на човека и гражданина от 1789 г., която включва собствеността сред естествените и неотменими права на човека (т. 2), а в допълнение изрично набляга на характеристиката ѝ на неприкосновено и свещено право (т. 17)⁶. Тази позиция е продължена в разпоредбите на Френската конституция от 1791 г., откъдето е заимствана в Белгийската конституция от 1831 г., послужила на свой ред като образец на редица от либералните конституции на XIX в. По този начин се полага традицията за конституционно уреждане на собствеността, а с това — и за юридическото ѝ третиране като основно право на личността.

Посоченото обстоятелство е важно, тъй като свидетелства, че концептуално и хронологически собствеността *спада към т. нар. първо поколение* човешки права. Това са правата, свързани с ценностите, в името на които се осъществяват Американската и Френската революции от XVIII в. — правото на живот, на лична неприкосновеност, на свобода, на равенство и т. н. Отличителна тяхна черта е, че са насочени към осигуряване „автономия и защита на личността в личната и имуществената сфера, както и възможности тя да влияе върху държавната власт“⁷. Поради тази причина те се наричат още „отбранителни права“⁸ или права, водещи „до негативни задължения на държавата“⁹. Съобразявайки се с тях, държавата следва да ги опазва и да се въздържа от действия, предизвикващи произволното им накърняване.

Собствеността е част от тези права, тъй като в качеството си на основно право е предназначена да осигури една свободна от посегателствата на публичната власт имуществена сфера на изява. Така тя се явява юридически израз на свободата на индивидите, реализирана в рамките на тази сфера. Ето защо въпреки връзката си с икономическата система на държавата и с икономическата изява на личността, тя не се причислява към социалните и икономически права на човека. Тези права спадат към групата на т. нар. второ поколение основни права и имат друг класификационен статус. В съответствие с тях от държавата се изисква не да

проявява въздържание, а да предприема активни действия в областта на икономическия живот, социалната сфера и културата¹⁰.

III. Ефекти от причисляването на собствеността към основните права

Възвешдането на собствеността до фигурата на основно право дава сериозни отражения върху нейното правно положение и категориално изражение. То я поставя в специфичен юридически контекст и на практика я превръща в самостоятелна категория на действащото право. В това си качество тя проявява редица особености, които са твърде различни от особеностите ѝ на частноправна фигура.

III.1. Придаване публичноправно измерение на собствеността

Най-сериозната последица от причисляването на собствеността към каталога на основните права е пренасянето ѝ върху плоскостта на публичното право. Това се дължи на обстоятелството, че самият институт на основните права е тясно свързан с публичното право, а урежданите от него отношения са отношения от публичноправен характер.

При тези отношения държавата се намира в качеството на властен субект и именно в това ѝ качество е подложена на определени юридически ограничения. В този смисъл основните права я обвързват с изискването да съдържа властните си прерогативи, като зачита автономните сфери на индивидите, очертани от тези права.

В пълна степен казаното се отнася и за собствеността. От позицията на основно право тя противостои на държавата и изисква от нея да проявява съдържаност по отношение имуществената сфера на частноправните субекти. Така ѝ се придава облик, формиран на публичноправната плоскост на отношението властна, но задължена държава спрямо безвластен, но оправомощен собственик.

Извън този контекст собствеността не разкрива качеството на основно право, тъй като липсва опонентът, спрямо когото това качество намира своето проявление. Ето защо например собствеността не може да се разглежда като основно право на държавата и да изпълнява роля в подобен смисъл. Държавата няма как да се намира в отношение, противопоставящо я на самата нея и от позицията на жертва да търси защита срещу посегателствата на собствените си органи.

Същото се отнася и за случая, когато отношенията се развиват между равнопоставени частноправни субекти. Те не разполагат с империум, позволяващ им силово навлизане в чужда имуществена сфера, поради което не се нуждаят от предвидената за основните права защита срещу подобна опасност. Предприеманите от тях посегателства над чужда собственост се разглеждат през призмата на традиционните категории на частното право и намират защита в съответствие с установените в него решения.

Това обяснява защо при собствеността, за разлика от някои други основни права, трудно може да се приложи доктрината за т. нар. „действие на основните права спрямо трети лица“ (drittwirkung)¹¹. Постиганото чрез тази доктрина действие на правата erga omnes и без друго е осигурено от свойствата, проявявани от собствеността в качеството ѝ на частно субективно право.

III.2. Придобиване от собствеността на допълнителни юридически характеристики

Приемането на собствеността за основно право на личността има за последица снабдяването ѝ с допълнителни характеристики извън тези, които тя разкрива като фигура на частното право.

На първо място, това я включва сред система от права, които в своята съвкупност формират комплексното положение на човешкия индивид и осигуряват условията за неговата личностна изява. По този начин правното ѝ положение получава колективно измерение, свързано с приноса ѝ, оказван в тази насока. В рамките на основните права собствеността не е просто имуществено право, предоставящо на своя носител възможности за определено поведение, а правото, което способства за неприкосновеността на индивида посредством осигуряване на материалните условия за неговото съществуване.

На тази основа се изгражда и системната връзка между нея и останалите права от каталога на основните права. Тя е един от аспектите, в които автономията на субектите намира своето проявление и без които пълнотата на въпросната автономия е практически невъзможна. Ето защо посегне ли се върху правото на собственост, това означава, че е засегнато не само отделно взето право, а и общият ефект, към осигуряването на който са насочени основните права.

На второ място, подобно на всички човешки права правото на собственост има *универсален (всеобщ) характер*¹². Това означава, че то се явява израз на универсалната ценност на човека и в този смисъл е независимо от неговата националност, гражданство, социално положение, етническа принадлежност и други подобни признаци. В качеството си на всеобщо право правото на собственост следва да е достъпно за всеки, а не да е привилегия, отредена за избрани. Ето защо то трябва да получи повсеместно юридическо признаване и да почива върху такава уредба, която не съдържа ограничения във връзка с неговото придобиване и притежаване.

В тази насока са и някои тенденции, наблюдавани в повечето национални и международноправни системи по света. Показателен в това отношение е чувствителният за източноевропейските държави въпрос, свързан с възможността чужди граждани да придобиват поземлени имоти на тяхна територия. Независимо от съпротивата и основателните опасения, че при ниската покупателна способност на техните граждани голяма част от земята им може да се окаже в чужди ръце,

страните от Източна Европа пристъпват към смекчаване и премахване на съществуващите в тази насока забрани спрямо чужденци — граждани на страни от Европейския съюз. Разбира се, тези мерки са продиктувани повече от прагматични съображения в контекста на европейския интеграционен процес, отколкото от доктринерен стремеж да се превъплъти принципът на универсалността, но това не променя факта, че обективно е осигурено практическото му приложение.

Казаното се отнася и до съществуващата у нас забрана по чл. 22, ал. 1 от КРБ за притежаване на земя от чужденци. Отмяната ѝ е неизбежна поради поставянето ѝ като условие за членството ни в Европейския съюз¹³, но ефектът от това е обективно същият, както и ако тя се извършваше заради универсалния характер на правото на собственост.

Разбира се, универсалността на правото на собственост не бива да се схваща буквално. Приемането на нещата по този начин би било твърде опростено и лишено от здрав разум. По силата на ред причини съществуват случаи, при които механичното прокарване на универсалността води до отрицателни последици и е обществено неприемливо.

Съвсем очевидно е например, че поради заплахата за живота и здравето на хората не може да се допусне безконтролното притежаване от всеки на оръжия, взривни и наркотични вещества или радиоактивни материали. Не случайно ЕКПЧ (чрез първия си допълнителен протокол) защитава правото на „*мирно ползване* от собствеността“, а съвременните Конституции обвързват упражняването на това право с изискването да не се накърняват чужди интереси независимо дали са обществени или частни.

Обосновано отстъпване от универсалността е също така монополизирането на собствеността върху определени обекти посредством института на публичната собственост. По този начин се предотвратява приватизирането им за частни нужди и става възможно всеобщата полза от тях, макар и непряко, да се осигури всекому.

Ето защо универсалността на правото на собственост следва да се схваща не като абсолютна свобода всеки да притежава всичко, а по-скоро като отправна идея, ръководен принцип, от който при необходимост може да се допускат съответни изключения. Само ако тези отклонения са твърде много и твърде съществени, само ако те препятстват фундаментални аспекти на човешката свобода и предприемаческа активност, следва да се приеме, че са налице ограничения, представляващи накърняване на универсалния характер на правото на собственост. Пример за подобно накърняване представляват феодалните икономически системи и централизираните планови икономики, които резервират възможността да се притежават основните средства за производство за ограничен кръг субекти и по този начин ги изключват от сферата на свободното частно притежание.

Наред с казаното следва да се има предвид, че реализирането на универсалността може да става само в рамките на юридическите форми, познати и уредени от различните национални правни системи. Това поставя обективни граници пред нейното проявление и изключва възможността да се притежават права, непознати на съответния национален правен ред. Ето защо например върху придобивания в Германия имот англичанинът не може да иска да му бъдат признати специфичните имуществени права на англосаксонското право, както и обратно, в Англия германецът не може да иска признаване на права, уредени в континенталната система, но непознати за англосаксонското право. В този смисъл универсалността не означава унификация, а по-скоро гъвкав стандарт, чийто конкретен юридически облик може да е само с национален оттенък.

Третата отличителна особеност, която правото на собственост разкрива като основно право на личността, е неговата *неотменимост* и *неотчуждимост*. Възщност става въпрос за две отделни гаранционни характеристики, свързани с негативната насоченост на основните права и засилената им защита срещу посегателствата на публичната власт.

Първата от тях — *неотменимостта*, се изразява в опазване на собствеността като институт на съществуващото обективно право. В съответствие с нея държавата не може да премахне този институт, нито да го регламентира по начин, който противоречи на изконната му юридическа същност. Тя трябва само да го осигури в нормативно отношение и с това да обезпечи неперсонифицираната основа, от която да се възползват отделните частноправни субекти. Не случайно това положение е изрично закрепено във вътрешното ни право чрез прокламираната от чл. 57, ал. 1 от КРБ неотменимост на основните права на гражданите¹⁴.

Втората гаранционна характеристика — *ненакърнимостта*, има по-различна насоченост. Тя е предназначена да осигури конкретните права на субектите срещу накърняването им, предприемано от страна на публичната власт. В този смисъл чрез нея се защитава не абстрактният институт на обективното право, а отделният собственик в качеството му на носител на конкретни собственически права. При това защитата се отнася както до самия факт на притежанието на собственост, така и до всяка конкретна възможност, произтичаща от това право. Ето защо по силата на ненакърнимостта си правото на собственост не може да бъде нито отнето, нито подлагано на принудителни ограничения, без за това да са налице действително сериозни обществени основания.

III.3. Сдобиване на собствеността със специализиран институционен механизъм за юридическа защита

Много съществена последица от причисляването на собствеността към основните права е сдобиването ѝ със специализиран механизъм за юридическа защита. Този механизъм е различен от механизмите, осигуряващи нейната гражданско-

правна защита, тъй като целта му е да я предпази от посегателствата на публичната власт, а не от посегателствата на обикновени частноправни нарушители. Ето защо с оглед неговата реализация възникват непознати в миналото институции като Конституционен съд, Народен защитник (Омбудсман), регионални международни съдилища по правата на човека¹⁵, комисии по правата на човека към различни международни организации¹⁶ и др. Те имат различна компетентност, функционират по различни процедури и показват различна ефикасност при предоставяне на търсената защита.

Отделно от това тези органи действат на различни нива на правна уредба, в съответствие с установилите се две системи за защита на основните права — тази на национално равнище и тази на наднационално равнище. Конституционният съд и Народният защитник функционират на национално, вътрешно равнище, докато специализираните съдилища по правата на човека и съответните комисии проявяват действието си на наднационално, международно равнище.

В рамките на вътрешното право най-съществено значение за защита правото на собственост като основно право на личността има Конституционният съд. В качеството си на специализирана юрисдикция в областта на конституционното правораздаване той е оправомощен да премахва онези законови положения, които влизат в противоречие с изискването за ненакърнимост на правото на собственост, предпазвайки го по този начин от облекчения в законова форма произвол.

Механизмът, по който се осигурява тази защита обаче, е различен в зависимост от възприетата в отделните държави система на конституционно правосъдие. В някои страни, като ФРГ, Австрия и Испания, е въведен институтът на индивидуалната жалба като средство за получаване на лична и пряка защита от КС. Така всеки заинтересуван може да сезира КС и да потърси защитата му срещу нарушаването на свое конкретно право на собственост¹⁷.

В други страни, сред които е и нашата, конституционното правосъдие не познава института на индивидуалната жалба. Това изключва възможността за пряко сезиране на КС от лица, чиито конкретни права са накърнени или застрашени от актове на публичната власт. Те могат да разчитат само на сезирането, осъществено от оправомощените за това субекти и така косвено да получат търсената защита на своето право¹⁸.

За разлика от вътрешното право, в рамките на международното право най-съществено значение за специализираната защита на собствеността срещу посегателствата на публичната власт имат съответните съдилища по правата на човека. Понастоящем те са изградени само към европейската и американската регионални системи за защита правата на човека, тъй като тези системи са най-напреднали в своето развитие. Дейността им е свързана с приложението на съответния регионален акт по правата на човека, който за Европа е Европейската конвенция за защи-

та правата на човека и основните свободи, а за двете части на американския континент — Американската конвенция за правата на човека.

Разбира се, в правораздаването на тези съдилища има сериозни различия, доколкото условията и процедурата за получаване на защита от ЕСПЧ са поопростени, а оттук и практиката му — по-масовизирана в сравнение с Междумериканския трибунал за правата на човека. При все това в облика им на юрисдикционни институции се наблюдават и определени сходства, които следва да се отбележат.

Става въпрос за това, че като международни органи тези съдилища функционират независимо от отделните държави и предполагат предоставянето на международна процесуална правосубектност на конкретните частноправни субекти. Юрисдикционната им компетентност е ограничена и се свежда само до това да констатира дали е нарушение на правото на собственост, и ако е така — да се произнесат каква е санкцията за това нарушение. В правомощията им не влиза възможността за пряко отменяне на нарушаващия акт, нито за отменяне на действията, извършени въз основа на него. Решенията им обаче внасят безспорен респект, а вътрешното право може да ги въздигне в основание за задвижване на процедура в тази насока¹⁹. Отделно от това, те внушават у индивида чувството на защитеност от страна на международните институции и са фактор за формирането на правосъзнание, отнасящо се с уважение към основните права.

IV. Специфики на собствеността като основно право

Направеното до момента изложение ясно показва, че собствеността притежава формалните белези на основните права. Тя е:

- право, естествено и екзистенциално присъщо на човешките индивиди;
- право, закриляно срещу посегателствата на публичната власт;
- право, защитавано въз основа на вътрешни и международни актове;
- право, предмет на специализираната юрисдикционна защита на конституционните и международните съдилища.

Наред с това собствеността разкрива и редица специфики, които я отличават от останалите основни права. Те се отнасят до:

- липсващия при нея собствен юридически субстрат;
- различните аспекти на юридическото ѝ съществуване;
- относително по-ниската ѝ степен на юридическа защитеност.

Посочените особености играят важна роля за оформяне облика ѝ на основно право, поради което следва да бъдат разгледани.

IV. 1. Собствеността като основно право, което няма собствен юридически субстрат

Първата отличителна особеност на собствеността е, че за разлика от редица други основни права (например правото на равенство, на свобода, на лична не-

прикосновеност), тя няма собствен юридически субстрат. Това ще рече, че при нея категорията на основните права не формира никакъв специфичен и самостоятелен вид право, а се базира върху права, имащи съществуването си във и независимо от нея. Като право на личността конкретните собственически права са всъщност онези имуществени активи, които частното право формира и утвърждава в качеството им на субективни имуществени права. Извън тях собствеността няма реален юридически субстрат и не може да представлява съществуващо само по себе си основно право. Няма ли ги тези права, няма да има право, което да е предмет на предоставяната по отношение на основните права юридическа защита.

Ето защо, макар и самостоятелна категория, собствеността по смисъла на основните права се надгражда върху частното право и не може да съществува без неговата предпоставъчна основа. Именно частното право генерира отделните права, които чрез сдобиването си с допълнителни качества прерастват в основни права на личността.

Нещо повече, дори чисто исторически главните от тези права — вещното право на собственост и облигационното право на вземане, предшестват доктрината за човешките права и имат улегнала юридическа традиция много преди нейната поява. С възникването на основните права те само придобиват още едно превъплъщение, различаващо се от това, с което традиционно се асоциират.

Всичко това говори, че в генезиса си на основно право собствеността почива върху фигурите на частното право и съществува на базата на техния юридически субстрат. Именно този субстрат се материализира в основно право и именно той получава значението на категория от такъв порядък.

IV.2. Собствеността като право, проявяващо различни аспекти на юридическо съществуване

Втората особеност на собствеността като основно право на личността се свежда до наличието на различни аспекти в нейното юридическо съществуване. Тази особеност е следствие от вече посочения механизъм за установяването ѝ като основно право, при който имуществените субективни права се преобразуват в ново качество и прерастват в нова юридическа категория.

Въпросната трансформация обаче не води до отпадането им от частното право и до загуба на изначалната им юридическа същност. Те продължават да съществуват едновременно и в тази своя същност независимо от качеството, което допълнително им е придадено. Така собствеността се оказва в две паралелни положения и съществува под формата на две отделни юридически категории — веднъж като категория на частното право и втори път като категория на публичното право.

Съществуването във всяка от посочените форми има своите специфики и не се влияе от особеностите на другата. Ето защо в частното право собствеността е

строго открито имуществено право, отличаващо се със свои специфични правно-технически особености, докато в публичното право е обезличено откъм правно-технически специфики благо, чието единствено значение е да бъде защитавано от посегателствата на публичната власт.

Това намира израз и в свързаните с тях понятия. Ако в частното право става въпрос за отделни права с ясно дефиниран юридически облик, то в публичното право собствеността е събирателно понятие, в което разнородни по вид имуществени права съжителстват общо, губейки своята физиономия и специфичен категориален облик²⁰.

Освен в посочения смисъл многоаспектният характер на собствеността се проявява в още едно отношение. Става въпрос за това, че правно-технически собствеността не се свежда до едно единствено право, а до разнообразно множество от различни права. Докато редица основни права, като например правото на живот или на телесна неприкосновеност, съществуват под формата на едно единствено право, то правото на собственост съществува чрез множество отделни права. Това се отнася както до вида на обхванатите от него права — вещни, облигационни, дружествени, лицензионни и т. н., така и до броя на правата от един и същи вид. Всички те се ползват със статута на основни права и получават свързаната с това защита независимо от реалната им имуществена стойност и значение.

IV.3. Собствеността като право, ползващо се с относително по-малка степен на защита

Следваща особеност на собствеността като основно право е, че тя е относително по-слабо защитена в сравнение с останалите основни права. Това се дължи на високата ѝ степен на подчиненост на редица социални императиви, без съблюдаването на които самото съществуване на обществото би било немислимо. Въпросните императиви диктуват извършването на отчуждения, конфискации, подлагането ѝ на полицейски или други ограничения, които изключват абсолютизирането на нейната неприкосновеност. Неслучайно дори Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 г., която изрично подчертава свещения и неприкосновен характер на правото на собственост, прави отстъпление от тази прокламация, внасяйки уговорката, че при определени условия неговото накърняване е допустимо.

В този смисъл защитата на правото на собственост като основно право следва да се разбира не толкова като изключване на каквито и да било посегателства на публичната власт върху него, колкото като защита срещу *произволното осъществяване* на такива посегателства. Единственото, което публичната власт не може да прави, е да го премахне като институт на обективното право или като имуществена сфера на отделния правен субект. Индивидуално притежаваните права обаче

може да се накърняват, стига това да става в рамките на установените от правото условия и при съблюдаване на предвидените за целта процедури.

БЕЛЕЖКИ

¹ Относно генезиса на идеята за човешките права и развитието на тяхната позитивноправна уредба вж. по-подробно **Неновски, Н.** Правата на човека. Общотeorетични въпроси. С., 1994, с. 105—124 и **Друмева, Е. и Ц. Каменова.** Права на човека. Учебно помагало. Пловдивски университет. Юридически факултет, 2000, с. 12—19.

² Според Хобс собствеността обхваща не само имуществото, но и живота и телесните части на човека — вж. **Хобс, Т.** Левиатан. С., 1970, с. 365—366. Много сходно е схващането на Лок, за когото собствеността включва живота, свободата и имуществото — вж. **Лок, Д.** Два трактата за управлението. IX. 123. С., 1996, с. 281.

³ Независимо че съществува известна разлика между „права на човека“ и „права на личността“, тази разлика е без значение за анализа в настоящата работа. Предвид това в следващото изложение изразите „права на човека“, „основни права на личността“ или само „основни права“ се употребяват като синоними. (Относно разликата между категориите „права на човека“ и „права на личността“ вж. **Неновски, Н.** Цит. съч., с. 96—104).

⁴ **Стоилов, Я.** Универсални ли са човешките права? — В: сп. „Съвременно право“, бр. 5/1999 г., с. 8.

⁵ Вж. *The Bill of Rights: A Documentary History.* New York, 1971, p. 234.

⁶ Тя е едно от правата, на което се отделя централно внимание и в подготвителните документи при изработването на Декларацията. В проекта, представен от Лафайет пред Националното събрание на 11.VII.1789 г., правото на собственост е посочено като неотменимо и неоспоримо право на човека веднага след свободата на мисълта и грижата за честта и живота (вж. Великата френска буржоазна революция. Избрани документи. С., 1989, с. 152). В сходен дух е докладът на абат Сейес, изнесен на 20 и 21.VII.1789 г. пред Конституционния комитет на Националното събрание (вж. Великата френска буржоазна революция. Избрани документи. С., 1989, с. 162—163).

⁷ **Стоилов, Я.** Цит. съч., с. 9.

⁸ **Друмева, Е. и Ц. Каменова.** Цит. съч., с. 28.

⁹ **Йотов, Й.** Увод в международната защита на правата на човека. С., 2001, с. 113.

¹⁰ Показателен в това отношение е и фактът, че независимо от споровете, попречили за изричното включване на собствеността към Пакта на ООН за политическите и гражданските права, при подготвителната работа по неговото приемане тя е разглеждана като част от тези права, а не като част от правата, обхванати от Пакта за икономическите, социалните и културни права. При все това срещат се класификации, които, може би точно поради връзката на собствеността с икономическата сфера, я причисляват към групата на икономическите права — вж. в този смисъл: Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь. М., 1997, с. 207 и **Молтман, Ю.** Правата на човека, правата на човечеството и правата на природата. — В: Изтокът и Западът за личността и обществото. Богословски перспективи. В. Търново, 2001, с. 296.

¹¹ Доктрината *drittwirkung* или „хоризонтално действие на основните права“ се заражда в немската юридическа теория през 50 години на ХХ в. В основата ѝ стои стремежът да се разшири приложното поле в действието на основните права, като обхване не само държавата, но и частноправните субекти. Относно доктрината *drittwirkung* вж. по-обстойно **ван Дайк, П. и Г. Й. Х. ван Хуув.** Европейската конвенция за правата на човека — теория и практика. С., 2000, с. 22—25; **Лейбо, Ю. И., Г. П. Толстопятенко и К. А. Экштайн.** Права и свободи човека и гражданина. М., 2000, с. 61—63;

Στραγγα-Ηλιοπουλου, Т. Н. „тритеνεργεια“ των ατομικων και κοινωνικων δικαιωματος του Συνταγματος 1975. Αθηνα – Κομοτηνη, 1990, σ. 3—48.

¹² Относно универсалността като характеристика на човешките права и нейната дискуссионност вж. **Стоилов, Я.** Цит. съч., с. 7—20.

¹³ В преговорите с ЕС по глава „Свободно движение на капитали“ нашата страна се стреми да договори отлагане за определен срок след присъединяването ѝ към Европейския съюз (по възможност седемгодишен) на възможността чужденци — граждани на страни от ЕС да придобиват свободно земя.

¹⁴ Още по-определен в този смисъл е текстът на чл. 43.1.2. от Конституцията на Ирландската република (1937 г.), съгласно който „Държавата надлежно прогласява, че няма да приема закони, които премахват правото на частна собственост или генерално накърняват правото на прехвърляне, завещаване или наследяване на собственост“.

¹⁵ Понастоящем такива са Европейският съд по правата на човека в Страсбург и Междумериканският трибунал за правата на човека в Сан Хосе, Коста Рика. През 1997 г. страните-членки на ОАЕ, страни по Африканската харта за правата на човека и народите, приемат Протокол за учредяване на Африкански съд за правата на човека и народите. Към настоящия момент обаче такъв съд не е изграден и не функционира.

¹⁶ Такива комисии са Междумериканската комисия по човешките права към ОАД, както и Африканската комисия по правата на човека и народите към ОАЕ. До I.XI.1998 г. съществуваше Европейска комисия за защита правата на човека, но с цел повишаване ефективността на предоставяната от ЕКПЧ защита тя бе премахната с Протокол N 11 на ЕКПЧ. Комисия по правата на човека е изградена и към Икономическия и социален съвет на ООН, но тя е по-скоро политически орган, отколкото орган с реални юридически правомощия.

¹⁷ Разбира се, и при тази система на конституционно правосъдие сезирането на КС е доста различно от сезирането на обикновените съдилища. За да може то да се осъществи, обикновено се преминава през специална процедура за проверка допустимостта на подадената жалба и едва след нейното успешно приключване се пристъпва към гледане на жалбата от самия КС. Практиката на страните, познаващи института на индивидуалната жалба, показва, че една голяма част от подадените жалби отпадат още на това предварително ниво на производство.

¹⁸ У нас невъзможността за пряко сезиране на КС се компенсира чрез използването на различни юридически механизми. Единият от тях е уреден в самата Конституция и касае възможността на отделни състави от ВКС и ВАС да спрат производството и да сезират КС, ако при гледане на конкретно дело констатират, че закон засяга защитено от Конституцията основно право (чл. 150, ал. 2 КРБ). Друга възможност, която се наложи в практиката, е лица, чието право са засегнати от даден закон, позовавайки се на конституционното си право на жалби, предложения и петиции до държавни органи (чл. 45 КРБ), да се обръщат към някои от субектите, имащи право да сезират КС (по-специално президента и главния прокурор) с молба да атакуват този закон пред КС. Вж. по-подробно за КС и ролята му за защита на основните права у нас **Неновски, Н.** Конституционният съд на Република България и закрилата на основните права. — В: сп. „Юридически свят“, бр. 2/2000 г., с. 185—191 и **Сарафов, П.** Правото на частна собственост като конституционно неприкосновено право. — В: сп. „Съвременно право“, бр. 6/1996 г., с. 16—19.

¹⁹ Така постъпва например нашият ГПК, който предвижда възможността да се иска отмяна на влязло в сила съдебно решение, когато с решение на Европейския съд за защита правата на човека е установено нарушение на ЕКПЧ (чл. 231, ал. 1, б. „з“).

²⁰ Относно понятието „собственост“ като основно право вж. **Сарафов, П.** Понятието „собственост“ според Конституцията. — В: сп. „Съвременно право“, бр. 6/2001 г., с. 7—17.

PROPERTY AS PERSON'S FUNDAMENTAL RIGHT

by Pavel Sarafov

Summary

The article is devoted to the problem of the property as person's fundamental right. The issue of the classification group of rights, to which the property or ownership belongs, is looked at. On the basis of historic and essential considerations it is pointed out why property belongs to the first generation of rights. Attention is paid to the effects of adding property to the fundamental rights, finding expression in: its public legal character; additional characteristics such as universality, irrevocability, and inalienability; presenting it with a special institutional mechanism for juridical protection. The differences in comparison with the other rights are pointed out — the absence of its own legal substratum; the different aspects of its legal existence and its relatively low degree of protection.

БРЕЙДИ И ЕВРО ОБЛИГАЦИИ

Камелия Касабова*

Държавните ценни книги, брейди и евро облигациите спадат към категорията на *публичните* облигации. Определящо за принадлежността им към този вид е правната характеристика на емитента — държавата. За разлика от държавните ценни книги (ДЦК), които са емитирани във връзка с управлението на *вътрешния* държавен дълг, брейди и евро облигации са държавни ценни книги, издадени за реструктурирането на *външния* държавен дълг.

1. Брейди облигациите (Brady Bonds¹) са държавни ценни книги, издадени от страни, които са имали проблеми с обслужването на външните си дългове, в замяна на задълженията им към търговски банки и недържавни кредитори, групирани в т. нар. *Лондонски клуб*. Около 13 държави са издали брейди облигации на обща номинална стойност 144 млрд. щ. долара — Бразилия, Мексико, Венецуела, Аржентина, Еквадор, Полша, Филипините, Нигерия, България и др.²

Българските брейди облигации са последица от сделката, подписана с Лондонския клуб на кредиторите на 28 юли 1994 г. Тя урежда задължения от 8,16 млрд. щ. дол., от които 6,11 млрд. щ. дол. главница и 2,015 щ. дол. лихви. Договорено е Република България да изкупи 20% от дълга, срещу изпълнението на което на страната са предоставени заеми от Международния валутен фонд и Световната банка. Останалата част от дълга е преоформена в брейди облигации, които традиционно се регистрират на борсата в Люксембург³. България е емитирала, въз основа на ратифицирани от Народното събрание споразумения с търговските банки кредитори по реструктурирането на външния дълг на страната, *три вида брейди облигации* на обща номинална стойност 5,1 млрд. долара: **облигации с първоначално намалени лихвени плащания** (Front Loaded Interest Reduction Bonds — FLIRBs), **облигации с отстъпка** (Discount или Bonds — DISCs) и **облигации, заменили просрочените лихви** (Interest Arrears Bonds — IABs)⁴. Българските брейди облигации имат характеристиката на дългосрочни държавни ценни книги, тъй като падежът им е след 2010 г.

---

* Доктор по право.

Външният дълг на Република България е така преструктуриран и „секюритизиран“, че позволява ценните книги по него да се използват в приватизационния процес. И то не само от кредиторите по дълга, но и от всички заинтересувани местни и чуждестранни физически и юридически лица. Нормативният ред за използване на облигациите по външния дълг като платежно средство при приватизационни сделки е разписан в Наредбата за условията и реда за участие в приватизацията чрез държавни облигации по външния дълг на Република България (обн. ДВ бр. 6/1998 г.).

В приватизационния процес могат да участват само облигациите с отстъпка (DISC) и облигациите с начално намалени лихви (FLIRB). Стойността на облигациите по външния дълг за плащане при приватизационни сделки се определя по следния начин: за облигациите с отстъпка стойността в щатски долари е равна на тяхната номинална стойност; за облигациите с начално намалени лихви стойността в щатски долари е равна на 50% от тяхната номинална стойност. Левовата равностойност на облигациите се определя, като тези стойности се умножат по фиксинга на БНБ към датата на прехвърляне на облигациите по сметка на Министерството на финансите.

Покупката на облигации по външния дълг предполага превод в чужбина на закупена чуждестранна валута, затова тук намират приложение разпоредбите на чл. 6 от Валутния закон (обн. ДВ бр. 83/1999 г.). Съгласно него, преводи и плащания към чужбина могат да се извършват само чрез търговските банки след деклариране на основанието за превода. Ако размерът на превода или плащането във валута надхвърля 20 000 лв., е необходимо да се представят на банката сведения и документи, определени в Наредба № 28/1999 г. за презграничните преводи и плащания, издадена от БНБ (в сила от 1.01.2000 г.). Ако преводът на валутата се извършва на основание на сделка, за която е предвидена регистрация, търговската банка извършва превода или плащането след удостоверяване на извършената регистрация на сделката от БНБ.

По силата на чл. 4 от Валутния закон, сделките се извършват без регистрация в Българската народна банка, когато страна по тях е търговска банка, получила разрешение за извършване на банкова дейност в чужбина по реда на Закона за банките, както и когато стойността на сделката е до 2000 лв. Ако размерът надхвърля 2000 лв., е необходимо на банката да се представят сведения и документи, определени в цитираната по-горе наредба на БНБ.

Търговските банки с лиценз за извършване на банкови сделки в страната и чужбина могат да купуват облигации по външния дълг от свое име и за своя сметка. Тези облигации влизат в патримониума на банките, като стават част от техния инвестиционен портфейл и те могат лично да участват с тях в приватизацията. Тази възможност обаче не е неограничена. Съгласно чл. 30 от Закона за банките, общият размер на вложенията на банката в недвижими имоти и други материални

дълготрайни активи не може да надвишава 50 на сто от собствения ѝ капитал⁵. Следователно банката не може да купува брейди облигации от свое име и за своя сметка на стойност, надвишаваща половината от стойността на собствения ѝ капитал. По друг начин стои въпросът, когато банката купува облигациите по външния дълг от името и за сметка на местно лице с приватизационни интереси. Когато банката в качеството си на инвестиционен посредник извършва сделките по чл. 54, ал. 1 от Закона за публично предлагане на ценни книги (ЗППЦК) и по-конкретно — сделки с ценни книги за чужда сметка и посредничество за сключване на такива сделки, не съществуват ограничения в размера и стойността на закупуваните брейди облигации. В този случай облигациите не стават част от инвестиционния портфейл на банката.

Купувачите на облигации по външния дълг не могат да ги използват ефективно в приватизационния процес, ако не поемат две съществени задължения в приватизационния договор (чл. 3, ал. 2 от Наредбата за условията и реда за участие в приватизацията чрез държавни облигации по външния дълг на Република България). Първото от тях е да не превеждат в чужбина реализираните доходи от придобитите в резултат на сделката акции, дялове или предприятия за срок не по-малък от 4 години. И второ — да не превеждат в чужбина получената ликвидационна квота или получената цена при продажба на придобитите в резултат на приватизационната сделка активи за срок, не по-малък от 10 години.

2. Евро облигации

2.1. Финансовият замисъл. През 2000 г. страните с развиващи се пазари главно в Южна Америка и Централна Европа започват масово изтегляне на своите брейди облигации и преоформянето им в нови еврооблигационни или глобални емисии. Особена популярност добиват пилотните дългови емисии на страните в преход, деноминирани в евро.

Действащото българско законодателство не съдържа легална дефиниция на евро облигацията. В икономическата литература евро облигацията (eurobond) е позната като облигация, емитирана извън страната, в чиято национална валута е деноминирана, и извън страната, в която заемополучателят е местно лице. Подобно определение дават и някои икономически речници.

Евро облигациите са модификация на брейди облигациите. Българското правителство неколкократно замени брейди облигации в евро и щатски облигации. Независимо че новите емисии облигации материализират вземания както в евро, така и в щатски долари, те са добили популярност като „евро облигации“ и с това обобщено значение се използват в настоящата статия. Не наименованието на „еврото“ като парична единица им придава качеството на евро облигации, а обстоятелството, че същите са емитирани от Република България — страна извън

Европейския съюз (ЕС), и подлежат на пласиране в САЩ, която също е държава, различна от ЕС.

Всяка емисия има своя специфика, следвайки обаче общи финансови принципи. Затова конкретен предмет на изследване (от гледна точка на фактология) е емисията на 250 000 000 евро облигации на Република България (обн. ДВ бр. 100/2001 г.).

България обявява едновременно в София и Лондон началото на операция по *замяната на брейди облигации по външния дълг срещу нови облигации*, което по същество представлява трансформация на част от външния ни дълг. Правното измерение на тази трансформация се изразява в едновременното сключване и осъществяване на две коренно различни правни сделки — обратно изкупуване на облигации по външния дълг, което принципно се прави на ниски цени, и замяната им с нова емисия облигации, което изисква продажбата им на по-високи цени. Финансовата операция се одобрява от Министерския съвет и се санира с решение на Народното събрание.

Общият номинал на външния дълг, предложен за трансформация, е 1,25 млрд. щ. дол. Той обхваща и трите вида български брейди облигации — облигации с първоначално намалени лихвени плащания (FLIRBs), облигации с отстъпка (DISCs) и облигации, заменили просрочените лихви (IABs).

Лихвите и главниците на първите два вида облигации *FLIRBs* и *DISCs* са обезпечени, като са гарантирани с държавни ценни книги на САЩ⁶. Позитивният финансов замисъл е при тяхната замяна с облигации в евро или щатски долари да бъде изтеглено обезпечението, предоставено от българската страна, което облекчава структурата на дълга. Като резултат от изтегленото обезпечение външният дълг ще намалее, а това от своя страна ще увеличи фискалния резерв на страната. Това означава, че плащанията по новата емисия няма да бъдат обезпечени.

Новите облигации, които се предлагат на кредиторите в замяна на брейди облигациите, са с две емисии — с падеж през януари 2013 г. в евро и през януари 2015 г. в щ. дол. Облигациите са с фиксирани лихвени плащания — между 8 и 8,5 годишно.

От тази промяна формално изглежда, че се намалява срочността на плащанията от 2024 г. на 2013 г. и 2015 г., когато е падежът на новите емисии облигации. Но *DISCs* облигациите са фактически без главница, тъй като България вече е платила главницата, купувайки като обезпечение американски облигации. По тях се дължат единствено лихвите. Средно претеглената срочност на лихвените плащания по тях е между 4 и 5 г., а през 2024 г. само ще се върне обезпечението. Същевременно падежът на новите облигации е 7—8 години и така се удължава срочността на дълга. Докато при замяната на *DISCs* облигациите срокът за изплащане се скъсява значително, при *FLIRBs* и *IABs* облигациите срокът за изплащане се удължава с една до три години.

С новата емисия еврооблигации се намаляват рисковете за държавния бюджет. Досега по-голямата част от външния дълг беше в щат. долари, което предпоставя валутни рискове, тъй като на практика бюджетът е свързан с еврото. Намаляването на риска за бюджета се изразява и в това, че плаващият лихвен купон досега се замени с фиксиран лихвен купон.

Евро облигациите се издават първоначално под формата на временна глобална облигация, която подлежи на замяна срещу права върху постоянна глобална облигация. Временната глобална облигация е без купони и подлежи на замяна за постоянна глобална облигация. Постоянната глобална облигация на свой ред подлежи на замяна за облигации в окончателна форма — окончателни облигации с прикрепени към тях лихвени купони.

Евро облигациите, по подобие на ДЦК, се заменят на *аукционен принцип*. Инвеститорите, които притежават брейди облигации, имат опцията между това дали да ги заменят с нови доларови облигации или с такива в евро. Аукционният принцип осигурява пълна прозрачност и дава възможност да се отхвърлят поръчки с високи цени.

2.2. Договорни отношения. Анализът на договорите, сключването на които е предпоставка за реализирането на емисия евро облигации, очертава правната рамка на тази финансова операция:

1. Договор за подписка, сключен между Република България, представлявана от министъра на финансите, в качеството ѝ на „емитент“, и чуждестранни инвестиционни посредници с предмет — емитирането на евро облигации.

Обикновено договорът се сключва *под отлагателно условие*, тъй като влизането му в сила е обусловено от приключването на всички парламентарни процедури, предвидени в националното законодателство на емитента.

Емитентът:

Описателно пресъздадено, съдържанието на този договор показва, че по силата на него емитентът се задължава да емитира в определен срок и на определена цена („емисионна цена“) емисия облигации при предварително уговорени параметри. Наред с това емитентът се задължава да изготви предварителен и окончателен проспект и да упълномощи инвестиционните посредници да го разпространят във връзка с предстоящо предлагане и продажба на облигации. Проспектът трябва да съдържа цялата информация, която е необходима на инвеститорите да направят оценка на финансовото, икономическото и политическо състояние на емитента и на правата, предоставяни с облигациите. Емитентът между датата на подписване на договора и датата на приключване на подписката не трябва да прави каквото и да било официално съобщение, което би имало неблагоприятен ефект върху възможността и условията за пласиране на облигациите. На датата на приключване на подписката емитентът следва да емитира и представи на инвестиционния посредник временна глобална облигация при банка — депозитар. Това

от своя страна е основание да се кредитират банковите сметки на инвестиционния посредник.

Инвестиционните посредници:

Срещу представянето на глобалната облигация инвестиционните посредници трябва да заплатят по банкова сметка на емитента съвкупната емисионна стойност на облигационната емисия, намалена с договорената комисионна и дължими разходи.

Инвестиционните посредници от своя страна поемат задължението да запишат и да заплатят на датата на приключване на подписката размера на главницата на облигациите по емисионна цена, намалена с договорените комисионни и разходи. Те се задължават да регистрират облигациите за търговия на съответната фондова борса и да поддържат тази регистрация до окончателното пласиране на облигациите.

Анализът на обобщеното съдържанието на договора за подписка показва, че неговата правна характеристика наподобява по есенциалните си елементи (*essentialia negotii*) договора за поемане на емисия от облигации по смисъла на § 1, т. 11 от Допълнителните разпоредби на Закона за публично предлагане на ценни книги (ЗППЦК — изм. ДВ, бр. 61/2002 г.) в частта „поемателят да запише за своя сметка част или цяла емисия...“. Изправени сме пред договор за поемане, при който поемателят действа от свое име и за своя сметка, хипотеза най-често срещана в практиката на страните с развити капиталови пазари. Той представлява т. нар. *същинско поемане*, при което емитентът прехвърля в полза на поемателя правата върху поетата емисия срещу продажна цена, равна на емисионната стойност на емисията (в изследвания случай намалена с дължимото комисионно възнаграждение и разноски). При този вид поемане поемателят на пръв поглед се конституира като собственик на облигациите, но той има една опосредяваща, спекулативна цел, насочена към окончателното прехвърляне на облигациите в патримониума на инвеститорите.

2. Договор за фискално и платежно „агентство“⁶⁷, сключен между емитента, представляван от министъра на финансите, и определени инвестиционни банки, които изпълняват функциите на *фискален агент* и *агенти по плащанията*. Този договор също се сключва под отлагателно условие — до приключване на парламентарните процедури, предвидени за това.

Функциите на Фискалния агент:

- По *фактическо предоставяне, замяна, вкл. и обезсилване на облигациите*. Емитентът е длъжен да издаде и предостави на фискалния агент временна глобална облигация, на която последният удостоверява автентичността и от своя страна я предоставя на депозитар. В определен срок емитентът представя на фискалния агент и постоянна облигация за замяна на временната. Когато окончателните облигации бъдат предоставени в замяна на постоянната глобална облигация,

фискалният агент осигурява обезсилването на временната. Правата, които временната глобална облигация предоставя, условията и процедурата, която урежда замяната ѝ за постоянни глобални облигации, се определят в договора за фискално и платежно агентство.

- Фискалният агент *поддържа регистър* за всички глобални облигации и окончателни облигации, за тяхното обратно изкупуване, изплащане, обезсилване и т. н.

- За да осигури плащането на дължимите лихви и главници по облигацията, *емитентът заплаща на фискалния агент дължимите суми по облигациите*. От своя страна фискалният агент разпределя получените суми по облигациите между агентите по плащанията. Фискалният агент задължава сметката на емитента с всички извършени плащания. Емитентът не се интересува от разпределянето на сумите между фискалния агент и другите агенти по плащанията.

Агентите по плащанията:

- Те действат като банка — платец на емитента. Плащанията на главниците и лихвите по облигациите се извършват срещу предаване на облигациите или купоните на агентите по плащанията. Те трябва да обезсилват всяка окончателна облигация или купон, срещу предаването на които са направили пълно плащане, и да предадат на свой ред *обезсилената облигация* на фискалния агент. Необходимо е да се направи анализ на използваното договорно понятие „обезсилена“ облигация. Обичайно в българското право под обезсилване на ценна книга се имат предвид случаите, при които изключеният акционер от АД поради невнасяне на дяловата си вноска губи правата върху акциите. Те се обезсилват и унищожават, което води до погасяване на акционерните права (чл. 189, ал. 3 ТЗ). Тъй като членствените права са инкорпорирани в акцията, говори се за кадуциране на акции (в смисъл на обезсилване на акции). В изследвания случай използваното понятие обезсилване на облигации не означава, че облигационерът не е изпълнил вноската си по облигационния заем и като санкция се кадуцират правата, които облигацията носи. Или че емитентът не е изпълнил задължението си по изплащането на сумите по облигацията. Точно обратното, облигацията се обезсилва именно защото са изпълнени задълженията по нея и вземането е погасено.

- Те са агенти на емитента, а не на фискалния агент. Доказателство за това е, че както емитентът може да отстрани агента по плащанията по всяко време, така и това, че агентът при оттеглянето си от договора е длъжен да уведоми за това не само фискалния агент, но и емитента.

Анализът на тези елементи от договора за фискално и платежно агентство чертае многопластови облигационни връзки, както директни, така и опосредени. Правната връзка, която възниква между емитента и фискалния агент, е директна и наподобява договор за поръчка без упълномощителна клауза. От своя страна въз-

никва директна правна връзка между емитента и агента по плащанията, тъй като той действа като негова банка-платец. Особеното е, че агентът по плащанията получава дължимите суми по облигациите и предава материалния носител на изплащаните облигации не директно от и на емитента, а на фискалния агент като опосредяваща фигура. Описанието на тези отношения наподобява договора за транзитна продажба по смисъла на чл. 329 ТЗ. И при него се наслагват отношения между три страни, като транзитното изпълнение се осъществява между лица, които не са в правоотношение, но води до изпълнение. Престирането от агента по плащанията на фискалния агент е именно това транзитно изпълнение.

2.3. Евро облигацията като ценна книга.

Детайлният анализ на договорите за подписка и за фискално и платежно агентство, но не през призмата на правата и задълженията на страните по тях, а през призмата на евро облигацията като ценна книга, показва следните нейни особености:

- Съгласно договора за подписка евро облигациите са на *приносител* и са емитирани в купюри от 100 000, 10 000 и 1000 евро. Правото на собственост върху облигациите се прехвърля чрез предаване, което предпоставя наличието на съгласие.

- Те са *лихвоносни* облигации. Всяка облигация носи лихва при предварително фиксиран годишен лихвен процент. В качеството си на емитент Република България поема писмено задължението да заплати на приносителя определената сума по главницата на посочения падеж и да заплаща лихва върху нея на годишни вноски при определените в облигацията лихвени проценти и падежи, докато сумата по главницата не бъде изплатена или предоставена на разположение за изплащане. Плащанията се извършват само срещу представянето и предаването, в случай на изплащане на лихва, на съответния купон, а в случаите на изплащане на главница — на облигацията.

- Евро облигацията дава право на нейния притежател да участва и гласува на събранията на притежателите на облигации. За да има право на глас на събранията, лицето трябва да бъде притежател на облигация, която към момента на гласуването не е издължена.

- Събранията се провеждат по време и място, определени от емитента. Поканата за събранията съдържа времето и мястото за провеждането му, както и действието, което се предлага да се извърши на събранията. Поканата се счита за валидно направена, ако е публикувана във водещ вестник с общо разпространение. На събранията могат да се разглеждат всякакви въпроси, които засягат интересите на притежателите на облигациите, включително изменение на условията на облигационния заем.

Изложените особености на евро облигациите поставят въпроса за тяхната същност в качеството им на ценни книги по смисъла на действащото българско

законодателство. И по-конкретно в кой регулативен обхват попадат — този на ЗППЦК или на ТЗ.

Член 2, ал. 2 от ЗППЦК определя облигациите като дългови ценни книги, които изразяват „прехвърлими вземания за предварително определен или определяем доход срещу емитента, възникнали вследствие на предоставени му в заем парични средства или други имуществени права“. Евро облигациите отговарят на тази нормативна характеристика. Цитираният законов текст изрично допуска възможността дълговите ценни книги да са носители и на други права, ако това не противоречи на закона⁸. Еврооблигациите не са безналични, а налични облигации (на приносител), но попадат в рамките на изключението от забраната на чл. 3, т. 1 ЗППЦК. Дотук евро облигациите се представят като разновидност на облигациите в качеството им на инвестиционни ценни книги и сякаш попадат в обхвата на ЗППЦК, но това не е така.

Налагането на евро облигациите върху уредбата на облигациите, съдържаща се в Търговския закон (ТЗ), също показва някои сходства, най-вече в колективните субективни права на облигационерите⁹. Така например емитентът също свиква облигационерите на общо събрание чрез обнародване на покана (чл. 208 и чл. 223, ал. 3 във вр. с чл. 214, ал. 5 ТЗ). Поканата също съдържа датата, мястото и дневния ред на събранието (чл. 223, ал. 4 във вр. с чл. 214, ал. 5 ТЗ). Поканата следва да бъде доведена до знанието на облигационерите в определен срок преди датата, на която е свикано събранието (чл. 223, ал. 5 във вр. с чл. 214, ал. 5 ТЗ). Кворумът, съответно способността на събранието да вземе решения, зависи от размера на представения на събранието облигационен дълг (чл. 208 и чл. 214, ал. 2 ТЗ). Намират приложение разпоредбите за спадащия кворум (чл. 227 във вр. с чл. 214, ал. 5 ТЗ). Гласовете на облигационерите се определят от размера на притежавания от тях облигационен дълг (чл. 230 във вр. с чл. 214, ал. 5 ТЗ). Решенията, взети на събранието на облигационерите, имат значение за емитента (чл. 212, чл. 214, ал. 6 и 216 ТЗ).

Тези прилики обаче не са достатъчни да причислят евро облигацията към дружествената облигация, емитирана от АД, и да бъде предмет на регулиране от ТЗ. Направената законодателна съпоставка показва, че евро облигациите са разновидност на облигациите, но не попадат в обхвата нито на ЗППЦК, нито на ТЗ¹⁰. Те притежават специфика, която им дава собствена правна физиономия. Те се емитират във валута, различна от националната валута на страната на пазара, на който са емитирани. Евро облигациите материализират вземания в определена валута, които вземания подлежат на изпълнение извън страната, приела тази валута за свое законно платежно средство. Вземанията по тях са гарантирани не само от доброто име на емитента, но и от принудителната сила на държавата, на чиято юрисдикция е подчинен емитентът. И нека не забравяме, че водещият елемент по

дефиниция за еврооблигацията е, че тя се емитира извън страната, в която заемополучателят (Република България) е местно лице.

В заключение, независимо от нетипичния си правен контур, брейди и евро облигациите са типично финансово средство за реструктуриране и намаляване на външния държавен дълг на Република България.

БЕЛЕЖКИ

¹ Името на този вид облигации идва от американския финансов министър Nicholas Brady, който пръв насърчава подобно уреждане на външния дълг на Мексико през 1990 г.

² Международният пазар на брейди облигации е нестабилен, характерен е с резки колебания на курсовете и се влияе преди всичко от новини в Латинска Америка, където са страните, издали най-голямо количество такива ценни книги. Бразилия и Мексико отбелязват подобрение на фискалните си баланси и управлението на дълга. От своя страна затрудненията на Аржентина при финансирането на бюджетните разходи създадоха сериозни опасения за състоянието на третата по големина икономика в региона. Но като цяло дълговите инструменти на страните в преход успяха да възвърнат нивото на суверенните рискови премии от периода преди руската криза (1998).

³ Най-активни в тази търговия, която се извършва по телефона, са инвестиционни банки от Лондон и Ню Йорк, като „Джей Пи Морган“, „Голдман сакс“, „Саломон Браздърс“, „Чейз Манхатън“ и др.

⁴ Вж. **Ненков, И.** Знаете ли какво е Брейди облигации? Правила, сделки и пазар на тези книжа. — В: Финанси и право, 1995, № 8, с. 16—19.

⁵ Съгласно чл. 23, ал. 1 от Закона за банките всяка банка или банкова група трябва да разполага по всяко време със собствен капитал (капиталова база), чиито минимални размери, структура и съотношение с балансовите е активи и пасиви и задбалансови ангажменти се определят от Централната банка с наредба съобразно кръга на извършваната банкова дейност.

⁶ Вж. **Harry G. Henn & John R. Alexander.** Laws of Corporations, Hornbook Series. Student Edition, с. 393.

⁷ Понятието „агентство“ тук е привнесено от чуждата финансова практика. Ако следваме терминологията на българския Търговски закон (ТЗ), можем да преведем на правен език „агенството“ като търговско представителство в широкия смисъл на думата, в неговото родово значение (част I, глава 6 ТЗ). Изследването на правомощията на „агента“ показва, че той надхвърля фигурата на посредника, а тангира около търговския представител в тесния смисъл на понятието (раздел II ТЗ).

⁸ Неточно у **Джилизов, В.** Евро облигации. — В: Пазар и право, 2002, № 2, с. 58. Според автора евро облигациите са носители на такива *други права* като правото да участват, гласуват и при определени условия да свикват събрания на облигационерите, на които посредством извънредни решения могат дори да променят основни условия и параметри на емисията евро облигации, при това независимо или въпреки несъгласието на емитента. С тази констатация авторът не държи сметка на обстоятелството, че § 1, т. 2 от ДР на ЗППЦК дава специална дефиниция на понятието „други права“. Законодателят под „други права“ не визира типичните колективни права, които облигацията носи, а варианти, опции, фючърси, договори за разлика и др.

⁹ Вж. в този смисъл **Джилизов, В.** Евро облигации. В: Пазар и право, 2002, № 2, с. 58—59.

¹⁰ Така **Jauffret, A.** Droit commercial. 23-e edition, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1997, Paris CEDEX, с. 274. Според автора публичните облигации не се подчиняват на правната регламентация на облигациите, емитирани от търговските дружества. Въпреки това между тях има общи моменти.

BRADY BONDS AND EUROBONDS

by Kamelia Kassabova

Summary

The article discusses the major instruments of restructuring the external debt — the conversion of Brady bonds into Eurobonds.

Brady bonds can be used in the privatization process both by the external debt creditors and by all interested local and foreign persons. The article makes an analysis of the legal conditions regulating this type of bond transactions.

Eurobonds have been paid more attention to because a process of conversion of Brady bonds into Eurobond emissions is under way. This is characteristic of most states in transition.

Eurobonds, as a modification of Brady bonds, have been discussed as a type of securities. Transactions, whose conclusion is a prerequisite for the emission of Eurobonds, have also been under examination — for instance the contract of subscription

---

ПРЕГЛЕД НА СЪДЕБНАТА ПРАКТИКА

НЕДЕЙСТВИТЕЛНИТЕ СДЕЛКИ В ПРАКТИКАТА НА ВС И ВКС НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Мария Павлова*

Посвещавам публикацията на светлата памет на проф. Витали Таджер.

Правните норми на недействителните сделки се прилагат от съдилищата в преобладаващия брой случаи според техния точен смисъл. Тъй като има и решения на ВС и на ВКС на Република България, в които се допускат грешки и неточности, смятаме, че критичният обзор на публикувани съдебни решения по въпроси от тази област ще бъде полезен за правоприлагането.

I. НИЩОЖНИ СДЕЛКИ

Правилно в р. № 852/99 г., II г. о., Сб. 1999 г., № 73, ВКС е приел, че щом като удостоверената с нотариален акт сделка е нищожна поради противоречие на повелителна правна норма, констативният акт не може да породи правните последици на тази сделка, нито да я замести или санира. Нотариалното удостоверяване е с невярно съдържание, поради което след установяване на нищожността на сделката то се приравнява на нищожно¹. В посоченото решение се приема, че нотариалният акт подлежи на отмяна на основание чл. 431, ал. 1 и 2 ГПК дори ако не е направено искане за това. Според нас нотариалният акт следва да се обезсили, защото е нищожен. В хипотезата на чл. 431, ал. 1 ГПК решението не е нищожно, поради което се налага да се отмени.

---

* Професор в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, д-р по право.

Нормата на чл. 23 СК е предвидена за закрила на интересите на семейството и децата, поради което е от императивен характер. Правилно в р. № 324/99 г., IV г. о., Сб. 1999 г., № 127, се приема, че съдебната спогодба, сключена от съпруга-съсобственик на семейното жилище без съгласие на другия съпруг, който не участва в делбеното дело, и без разрешение на районния съд, е нищожна. Когато липсва съгласие на другия съпруг, районният съд следва да прецени дали сделката не е във вреда на децата и семейството.

Договор за продажба, който прикрива обезпечение за даден от купувача на продавача заем, противоречи на чл. 152 ЗЗД, защото с него се уговаря предварително, че ако не се изпълни задължението, кредиторът ще стане собственик на вещта. Предварителен договор за такава продажба е също нищожен, както правилно се приема в р. № 746/2001 г., II г. о., Бюл. ВКС, № 8/2001 г., с. 15.

В р. 1173/75 г., Сб. съдебна практика, Софи-Р, т. 6, № 2140, погрешно е обоснована тезата, че договорно поето задължение да не се завещава вземане, придобито от завещателя, е недействително. Вземането не се отнася до неоткрито наследство, поради което не може да се обоснове нищожност на споразумението въз основа на чл. 26, ал. 1, последното предложение от ЗЗД. Според мен споразумението, от което произтича задължението да не се завещава, е действително, но тъй като то е от облигационен характер, не може да се противопостави на третото лице, на което е завещано вземането.

Неправилно в р. 306/98 г., ВКС петчленен състав, Сб. 1998 г., № 10, се приема, че сливането на качествата длъжник и кредитор в едно лице водело до нищожност на договора поради липса на основание. Сливането е уредено в ЗЗД като самостоятелно основание за погасяване на правото и прекратяване на правоотношението, а не като основание за нищожност. Такова основание не може да възникне след като е сключен действителен договор, който не страда от пороци. Основанието на сделката трябва да е налице при сключването ѝ².

Липсата на основание по чл. 26, ал. 2 ЗЗД е специално основание за нищожност спрямо противоречието на закона по чл. 26, ал. 1 ЗЗД. Не одобрявам схващането, изразено в р. 259/79 г., I г. о., Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2108, че договор за прехвърляне на имот срещу задължение за издръжка и гледане между съпрузи е нищожен поради противоречие на закона и липса на основание. Наличието на задължение по силата на брака не бива да се схваща като пречка за поемане на допълнително задължение и по договор, като се има предвид, че при определени обстоятелства, напр. тежка болест, бракът може да бъде прекратен. Договорът не е без основание, като се има предвид, че брачното задължение за издръжка и гледане зависи от възможностите на съпруга. Но ако той се съгласи с цената на повече усилия и напрежение да осигури по-добри условия срещу придобиването на собствеността върху имота, договорът ще има основание от гледна точка и на двете страни по него. Задължение за издръжка и грижи

имат и децата спрямо възрастните си или болни родители, но в практиката на ВС и ВКС не се подлага под съмнение действителността на такъв договор между родител и дете.

Договорът за издръжка и гледане между съпрузи е оправдано да се допуска и от чисто житейска гледна точка, за да се осигури съпругът, който поема задължението за гледане, спрямо останалите наследници на другия съпруг, които често приживе не полагат за него никакви грижи, но след смъртта претендират за наследството. Правилно в р. 368/84 г., I г. о., Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2150, се приема, че такъв договор е действителен между съпрузи, ако се отнася до права, принадлежащи изцяло на съпруга-прехвърлител.

Последващ договор за издръжка и гледане може да се сключи и той няма да бъде нищожен поради липса на основание — р. 465/2001 г., II г. о., Бюл. ВКС, № 5/2001 г., с. 25. С втория договор е поето задължение за цялостно гледане и обезпечаване на по-добри социално-битови условия. Правилно съдът е обърнал внимание и на възрастта и материалните възможности на лицето по първия договор за гледане. Той е бил сключен със съпругата на прехвърлилия имота.

Не е точно твърдението в р. 833/60 г., I г. о., Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2132, че основанието при дарението се покрива с мотивите за сделката. Мотивите за дарението могат да са различни: намерение да се възнаградят друго лице за извършена услуга, изпълнен морален дълг; намерение да се поощри едно лице за постигане на много добри резултати; обичайно дарение — прави се, защото така е прието. Основанието на дарението е дарственото намерение на дарителя, т. е. това, което е общо в мотивите на всяко дарение, а не изцяло побудите, с оглед на които се сключва договорът.

В р. 1537/75 г., I г. о., Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2102, ВС се е произнесъл по следния казус: в предварителен договор за прехвърляне на имот срещу задължение за издръжка и гледане допълнително са вмъкнати две фрази, които се отнасят до прехвърляне на имот, който страните по договора не са имали предвид. Не е било установено кой е допълнил договора след подписването му. Правилно в решението се приема, че включването на допълнителни клаузи в документа на договора, независимо от кого е направено, щом липсва съгласие на страните, не прави нищожен целия договор. Съдът в такива случаи следва да прецени дали документът преди подправката съдържа признаците на действителна сделка. Вмъкнатите допълнително клаузи не пораждаат правно действие поради това, че представляват подправка на частен документ. В случая не е налице частична нищожност, защото вмъкнатите клаузи не са част от фактическия състав на договора, сключен от страните по него.

В р. 318/99 г., II г. о., Сб. 1999 г., № 57 ВКС обсъжда въпрос дали може да се уважи иск по чл. 19, ал. 3 ЗЗД въз основа на предварителен договор за прехвърляне на имоти и дялове от такива срещу задължение за издръжка и гледане след

смъртта на страната по договора, която се е задължила да прехвърли имотите. Пред ВКС е било обжалвано решението, с което по-долустоящ съд е отхвърлил иска поради фактическа и правна невъзможност на предмета на договора след смъртта на лицето, спрямо което е следвало да се поеме задължението за издръжка и гледане.

ВКС е обърнал внимание, че предварителният договор се отнася и за издръжка и гледане на починалия и съпругата му преди сключване на предварителния договор на 22.02.1996 г., както и за грижи, полагани след сключване на този договор до смъртта на починалата страна по него на 13.12.1996 г. Поради тези обстоятелства ВКС приема, че договорът има основание и е действителен. За да възникне валидно правоотношение, договорът трябва да има предмет към момента на сключването му. При предявен иск по чл. 19, ал. 3 ЗЗД, тъй като съдебното решение ще замести несклучения окончателен договор, към момента на постановяване на решението задълженията на страните трябва да имат възможен предмет. В обсъждания случай едното задължение има невъзможен предмет поради смъртта на страна по договора. Ако се уважи искът, ще може единствено да се прехвърлят имотите, а не и да възникне задължение за гледане. Аргументът на ВКС, че договорът има предмет поради положените грижи в миналото, не ни се вижда убедителен. Това не е предмет на алеаторен договор, защото към датата на смъртта на издръжаното лице е известен размерът на престацията на другата страна, а предварителният договор е за алеаторен договор за гледане в бъдеще. Становището на ВКС според нас е неприемливо от юридическа гледна точка, защото изменя характера на сключения от страните договор. Прехвърлянето би било възмездяване на вече положени грижи и давана издръжка, а не алеаторен договор.

В р. 5/65 г. на Пленума на ВС, Сб. 1965 г., № 3, ВС правилно е изяснил смисъла на чл. 17, ал. 2 и 3 ЗЗД. С чл. 17, ал. 2 ЗЗД се защитават правата на добросъвестните трети лица, сключили действителна прехвърлителна сделка с „приобретателя“ по привидната сделка. Ако трето лице е сключило такава сделка след вписване на исковата молба за разкриване на симуляцията, то ще се третира като недобросъвестно и няма да може да се позовава на явна сделка. След разкриване на привидността и наличието на прикрита сделка отношенията на страните с трети лица ще се уреждат според съдържанието на последната.

Чл. 17, ал. 3 ЗЗД защитава добросъвестните кредитори на симулативния „приобретател“, когато те са наложили запор или вписали възбрана върху предмета на привидната сделка преди вписване на исковата молба за разкриване на симуляцията. Длъжникът не би могъл да противопостави на кредиторите прикритата сделка, за да ги лиши от възможността да се удовлетворят от предмета на привидната сделка. Бивш съпруг, който претендира дял от придобити права от другия бивш съпруг, не е кредитор и не може да се ползва от чл. 17, ал. 3 ЗЗД, докато не докаже, че са налице законните предпоставки за получаване на такъв дял.

Съпругът-ответник може да възрази, че имущественото право, от което се претендира дял, е придобито чрез договор за дарение, прикрито с привидна продажба. Докаже ли се това, претенцията за дял от придобито безвъзмездно имуществено право по време на брака следва да се счита за неоснователна.

В същия смисъл е следвало да се приложи чл. 17, ал. 3 ЗЗД и спрямо казуса, предмет на решение № 152—II/77 г., I г. о., Сб. 1977 г., № 30. В него ВС се произнася по следния казус: държавата е предявила иск за нетрудов доход по чл. 31, т. 2 ЗСГ, реализиран чрез заплащане на цена по договор за покупко-продажба, значително по-ниска от действителната стойност на жилището. Ответниците възразяват, че цената по договора е привидно уговорена; в действителност те са платили 15000 лв. вместо 7870,85 лв. В решението се приема, че цената според прикритата клауза е непротивопоставима на държавата, защото тя черпи права от явната сделка като добросъвестен кредитор. Но за да се счита, че държавата е кредитор, трябва да се установи, че има реализиран нетрудов доход. В случая по това обстоятелство се спори. Според нас е неправилно становището на съда, че дори да се докаже прикритата сделка с официален документ с достоверна дата, тя е непротивопоставима на държавата. В тези случаи документът ще установи действителното правно положение, а по делата за нетрудови доходи това е важно. Ако документът е с невярно съдържание или подправен, държавата ще може да го оспори.

Спогодба по делбено дело за придобиване на неподелям имот от един съделител срещу заплащане на дяловете на останалите може да бъде призната за симулативна, ако страните по нея прикриват друга сделка — р. 1449/80 г., I г. о., Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, с. 84. Съдът е длъжен да разкрие действителните отношения и в случаите, когато ищецът твърди, че сделката е привидна или обратно, че тя е действителна. Ако спогодбата прикрива договор, който противоречи или заобикаля закона, той също ще бъде нищожен.

В решение № 1246/98 г., IV г. о., Сб. 1998, № 91, погрешно се твърди, че с разкриване на симулацията се обезсилвало завещанието. Симулативното завещание е нищожно, не поражда правни последици. С разкриване на симулацията се установява нищожността на завещанието, а не се обезсилва симулативната сделка.

Правилно в решение № 399/94 г., II г. о., Сб. 1994 г., № 57, се приема, че след отмяната на чл. 34, ал. 3 ЗЗД съдът не следва да отнема в полза на държавата даденото по нищожна сделка поради противоречие на закона. Становището се обосновава с чл. 188, ал. 3 ГПК. Като аргумент в подкрепа на застъпеното от съда становище би могло да се посочи и това, че към момента на отмяната на чл. 34, ал. 3 ЗЗД правоотношението във връзка с даденото по нищожната сделка е висящо, а спрямо висящи правоотношения се прилага новият граждански закон като по-съвършен и по-отговарящ на социалните потребности към момента на постановяване на съдебното решение.

II. УНИЩОЖАЕМИ СДЕЛКИ

В решение № 117/99 г., II г. о. ВКС, Сб. 1999 г., № 78, се прави опит от ВКС да се разграничат основанията за недействителност по чл. 26, ал. 2 ЗЗД — липса на съгласие или на волеизявление — и това по чл. 31, ал. 1 ЗЗД. Изразява се разбирането, че основанието по чл. 31, ал. 1 ЗЗД — сключване на сделка от дееспособно лице, което в момента на сключването ѝ не е разбирало действията си или не е могло да ги ръководи — следва да се прилага само в случаи, когато лицето страда от слабоумие или душевна болест. Аргументът е, че в чл. 31, ал. 2 ЗЗД се изисква да е поискано поставяне под запрещение, за да може след смъртта на лицето неговите наследници да искат унищожаване на сделката. Смятаме, че такова ограничително тълкуване на разпоредбата не следва от нейния смисъл. Основанието по чл. 31, ал. 1 ЗЗД е специално спрямо това по чл. 26, ал. 2 ЗЗД и следва да се прилага във всички случаи, когато пълнолетно лице, което не е поставено под запрещение, е сключило сделка без да разбира значението на действията си или не може да ги ръководи. Това състояние може да се дължи на различни причини, като стрес, треска, употреба на наркотик, хипноза и др., а не само на слабоумие или душевна болест. Чл. 31, ал. 2 ЗЗД не е убедителен аргумент в подкрепа на предлаганото тълкуване, защото в нея се предвижда и друга хипотеза, когато фактичката недееспособност личи от самия договор. Тази алинея е предвидена, за да ограничи унищожаването на такива сделки след смъртта на лицето, а не за да ограничи приложното поле на чл. 31, ал. 1 ЗЗД. В ал. 2 законодателят изисква наличие на допълнителни данни за състоянието на лицето, за да осуети злоупотреби от страна на наследниците. Вижда ни се неоправдано да се приеме, че сделката, сключена от лице, страдащо от слабоумие или от душевна болест, следва да се признае за унищожаема, а сделка, сключена от лице, което не страда от такива болести, но в момента на сключването ѝ се е намирало в сравнително краткотрайно разстройство на съзнанието, следва да се счита за нищожна. Точно обратното е по-логично — когато лицето страда от слабоумие или душевна болест и е очевидно за насрещната страна, че то не може да формира вътрешна воля разумно, сделката да се счита за нищожна по чл. 26, ал. 2 ЗЗД поради липса на съгласие или волеизявление³.

В р. № 132/2001 г., II г. о. ВКС, Бюл. ВКС № 6/2001, с. 28, е застъпено неправилното разбиране, че когато упълномощаването е унищожавемо по чл. 31, ал. 1 ЗЗД, от същия порок страда и сделката, сключена от пълномощника по унищожавемата сделка. Решението се отнася до случай, при който възрастна жена, която поради болестно състояние не разбира значението на постъпките си, упълномощава дъщеря си да продаде жилището ѝ. Упълномощителката не е поставена под запрещение и не е поискано унищожаване на упълномощителната сделка. При такава фактическа обстановка не може да се приеме, че продажбата, сключена от дъщерята като пълномощник, е недействителна. Но изводът на съда е неправилен и

в случай че упълномощаването се унищожи на основание чл. 31 ЗЗД. Продажбата няма да бъде унищожаема, а ще се окаже сключена от представител без представителна власт. Тя няма да може да обвърже упълномощителката, освен ако се потвърди от неин надлежен представител. Изводът е, че при взаимно свързани сделки не може така механично порокът на една от тях да се приписва на другата.

В съдебната практика противоречиво се решават случаите, когато сделка е сключена от представител без представителна власт или при превишаване на нейния обем. В р. № 245/99 г., II г. о. ВКС, Сб. 1999 г., № 53, се правят взаимно изключващи се умозаклучения, че сделката е нищожна, но подлежи на потвърждаване.

Сделките, сключени от представител без представителна власт, не са нито нищожни по чл. 26, ал. 1 и 2 ЗЗД, нито унищожаеми по чл. 27—33 ЗЗД. В правната литература те се назовават като висяща недействителност⁴. За разлика от нищожните сделки, те могат да се потвърждават от ненадлежно представлявания правен субект, който не е страна по тях. Едва след като изяви воля за потвърждаване, той става страна по сделката. Потвърждаването по чл. 42, ал. 2 ЗЗД се различава от потвърждаването на унищожаеми сделки по чл. 35 ЗЗД.

В р. № 238/91 г., II г. о. ВКС, Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2227, неправилно се твърди, че договор в частта му, в която пълномощникът е превишил представителната си власт, следва да се унищожи. В тази част договорът не обвързва ненадлежно представлявания, поради което не се налага унищожаване.

Правилно в р. № 1276/2000 г., II г. о. ВКС, Бюл. ВКС № 6/2001 г., с. 23, се изтъква, че правни действия, извършени от представител без представителна власт, не са нищожни, но подлежат на потвърждаване, за което се изисква същата форма, както при упълномощаване.

Според чл. 28, ал. 1 ЗЗД основание за унищожаване на сделката е грешка в предмета или в лицето, ако договорът е сключен с оглед на личността. В р. № 538/2001 г., II г. о. ВКС, Бюл. № 5/2001 г., с. 27, правилно се приема, че при продажба на наследство грешката в личността на наследодателя е основание за унищожаване на сделката, защото от наследодателя зависи и обектът на сделката — наследствените права, преминали към наследника. Грешка относно отделните имоти, включени в наследството, не следва да се счита за основание за унищожаемост, защото обект на сделката е цялата съвкупност от имуществени права и задължения, които се включват в наследството.

В р. № 2570/68 г., II г. о. ВС, Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2187, ВС е изразил становище по въпроса прилагат ли се нормите на чл. 26—35 ЗЗД при пороци на процесуални действия. В разисквания от съда спорищецът е предявил иск за развод в състояние, при което не е разбирал значението на действията си, пълнолетен е, не е поставен под запрещение. Съдът приема, че

волеизявлението за предявяване на иска е унищожавемо по чл. 31 ЗЗД във връзка с чл. 44 от с. з., поради което следва да бъде унищожено и делото прекратено. Този частен случай зависи от отговора на принципния въпрос дали правилата за недействителност на сделките по ЗЗД се прилагат към опорочени процесуални действия. Предявяването на иск за развод не е едностранна сделка. То е процесуално действие, чрез което лицето сезира съда да образува исково производство, да се произнесе съществува ли потестативното право за прекратяване на брака и при положителен отговор да постанови прекратяването. Поради същността на правното действие не може да се приеме, че за него пряко се прилага чл. 31 ЗЗД. При унищожавемите сделки по ЗЗД право да се позоват на порока имат само правните субекти, чиито волеизявления са опорочени, но не и насрещната страна по сделката или трети лица. От това правило следва, че не могат да се прилагат пряко нормите на ЗЗД за недействителността към процесуални действия. Дееспособността в процеса е положителна процесуална предпоставка. От чл. 31 ЗЗД може да се черпи аргумент, че и процесуално действие, извършено от пълнолетно лице, което не разбира значението му или не може да ръководи действията си, макар да не е поставено под запрещение, е опорочено. На порока може да се позове насрещната страна, а и съдът следи служебно във всяко положение на делото за процесуалната дееспособност. Следователно съдът следва да реши как ще се поправи порокът. Смятаме, че в случая не следва да се прекратява производството. Възможно е фактическата недееспособност да се дължи на краткотрайно разстройство на разсъдька, при което няма да се наложи поставянето под запрещение. Обратно, ако се налага назначаване на настойник, следва да се спре процесът на основание чл. 182, б. „в“ ГПК, за да се даде възможност на близките да предявят иск за поставяне под запрещение⁵. Но ако този иск бъде отхвърлен, бракоразводният процес ще следва да продължи.

В посоченото решение неправилно се твърди, че действие, извършено от поставено под ограничено запрещение лице без съгласие на попечител, е нищожно. В този случай важи чл. 27 ЗЗД, според който действието ще бъде унищожавемо.

Заслужава одобрение становището, изразено в р. № 16/59 г., ОСГК ВС, Сб. съд. практика по граждански дела, Софи-Р, т. 6, № 2190, че при унищожавем договор, сключен при крайна нужда и явно неизгодни условия, не може да се води иск за вреди по чл. 45 ЗЗД, защото искът за унищожаване на договора по чл. 33 ЗЗД е специален и чрез него и приложението на чл. 34 ЗЗД се дава възможност за отстраняване на увреждането.

В решение № 345/99 г., II г. о. ВКС, Сб. 1999, № 59, съдът се произнася по казус, който според него се отнася към хипотезата на чл. 135, ал. 3 ЗЗД, когато атакуваната сделка е сключена преди възникване на вземането на кредитора, но тя е сключена от длъжника и третото лице с намерение да се увреди кредитора. Правилно се приема в решението, че относителната недействителност в този слу-

чай е санкция за виновно осъществено намерение на длъжника и неговия партньор да увредят кредитора. За това намерение чл. 135 ЗЗД не установява презумпция, поради което то трябва да се докаже от ищеца, предявил иска по чл. 135 ЗЗД. В решението съдът е анализирал обстоятелства, засягащи атакуваната сделка, от които може да се направи изводът, че ответницата и нейната дъщеря са имали намерение да увредят ищеца. Ответницата Р. А. е прехвърлила на майка си свой недвижим имот в делбеното производство с бившия ѝ съпруг — ищеца Г. Г. На нея е било възложено жилището, предмет на делбата. Наскоро след влизане в сила на решението тя е прехвърлила възложеното ѝ жилище на дъщеря си срещу задължение за издръжка и гледане. За приобретателката на имота има сведения, че е без доходи и живее в друго населено място, поради което няма възможност да гледа майка си. След като имотът е прехвърлен, ищецът Г. Г. е подал молба за преглед по реда на надзора, въз основа на която ВКС е отменил решението по делбеното дело и е възложил имота на ищеца Г. Г. С отмяната на решението за възлагането Г. Г. е престанал да бъде кредитор на ответницата Р. А. От данните по решението не личи той да има друго вземане спрямо ответницата. При тази фактическа обстановка съдът неправилно приема, че искът по чл. 135 ЗЗД е основателен. Към момента на постановяване на решението ищецът Г. Г. не е легитимиран да води този процес, поради това, че не е вече кредитор на ответницата Р. А.

В решение № 820/99 г., V г. о. ВКС, Сб. съд. практика облигационно право, Софи-Р, т. 10, с. 449, в решение № 422/2000 г., V г. о. ВКС, същият сборник, т. 10, с. 454, се приема, че всяко отчуждаване на имот води до намаляване на имуществото на длъжника и обективно уврежда интересите на кредитора, поради което съдът не е длъжен да изследва доколко останалото имущество е достатъчно за покриване на задълженията на длъжника. Не считаме за правилно това разбиране. От него следва неправилният извод, че всяка разпоредителна сделка със секвестрируемо имуществено право на длъжника може да се обяви за относително недействителна. Правилно в р. № 820/99 г. съдът е преценил, че с прехвърлителната сделка длъжникът „значително е намалил платежоспособността си“. Във всеки конкретен случай следва да се преценява дали с оглед имущественото състояние на длъжника прехвърлянето би осуетило или затруднило удовлетворяването на кредитора, защото само тогава е налице увреждане.

В решение № 120/2000 г., V г. о. ВКС, Сб. съд. практика облигационно право, Софи-Р, т. 10, с. 451, съдът е приел, че оборимата презумпция за знание по чл. 135, ал. 2 ЗЗД намира приложение и спрямо органи на юридически лица. В случая двама братя са управители на юридическите лица, от името на които е сключена атакуваната сделка. При тези обстоятелства изводът на съда е правилен.

Когато атакуваната по чл. 135 ЗЗД сделка е безвъзмездна, знание за увреждане у третото лице-приобретател на имущественото право не се изисква. Неправил-

но в решение № 1603/1998 г., IV г. о. ВКС, Сб. 1998, № 96, при дарение се обсъжда въпросът за знание за увреждането спрямо приобретателя по сделката.

В решение № 501/2001 г., IV г. о. ВКС, Бюл. ВКС № 2/2001 г., с. 33, е изразено становище за това кой може да се ползва и в кое производство от относителната недействителност по чл. 347 ГПК. В делбено производство съдът е възложил неподеляемо жилище на бившата съпруга Д. Н., а бившият съпруг е вписал възбрана върху имота като обезпечение за паричното си вземане. Придобилата имота Д. Н. го е прехвърлила на П. С. след вписване на възбраната. След прехвърлянето решението за възлагане е било отменено и имотът е бил възложен на бившия съпруг Т. И. Последният иска съдът да обяви сделката по прехвърлянето за относително недействителна спрямо него. В решението правилно е прието, че относителната недействителност по чл. 347 ГПК важи само в изпълнителния процес в полза на вискателя и присъединилите се кредитори. Вписалият възбрана Т. И. е загубил качеството си на кредитор след отмяната на решението в полза на Д. Н., поради което не може да се ползва от недействителността. Според нас той няма и интерес да води този иск, защото с отпадането на правата на праводателката Д. Н. следва да се приеме, че отпадат и правата на приобретателя П. С.

В решение № 1224/2001 г., V г. о., Бюл. ВКС, № 4/1991 г., с. 32, се обосновава правилното разбиране, че чл. 135 ЗЗД е общ по отношение на чл. 647 ТЗ, но последният не изключва приложението на Павловия иск. Синдик на събирателно дружество в несъстоятелност може да води иск по чл. 135 ЗЗД в интерес на всички кредитори, стига да са налице предпоставките на тази разпоредба, включително и знание у длъжника за увреждането.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вж. **Сталев, Ж.** Българско гражданско процесуално право. С., 2001, с. 861 и сл.

² Вж. за сливането като основание за погасяване, **Кожухаров, Ал.**, нова редакция и допълнения **Попов, П.**, Облигационно право, общо учение за облигационното отношение. С., 2002, с. 464 и сл.; **Калайджиев, А.** Облигационно право, обща част, 2002, с. 479 и сл.

³ В същия смисъл е изразил становище по чл. 31 ЗЗД **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ, обща част, дял II, 1973, с. 277, както и **Рачев, Ф.** Гражданско право, 2001, с. 413 и сл.

⁴ Вж. **Таджер, В.** Цит. съч., с. 243.

⁵ За спирането на исковия процес на основание чл. 182, б. „в“ ГПК вж. **Сталев, Ж.** Цит. съч., с. 452 и сл.

ПРОБЛЕМИ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО

НЕОБХОДИМ Е СПЕЦИАЛЕН ЗАКОН ЗА РАЗРЕШИТЕЛНИТЕ РЕЖИМИ

Петьо Славов*

Съгласно Конституцията на страната икономиката на Република България се основава на свободната стопанска инициатива. Освен това основният закон предвижда да бъдат създадени и гарантирани по законодателен път еднакви правни условия за стопанска дейност на всички граждани и юридически лица (чл. 19, ал. 1 и 2). Следователно свободната стопанска инициатива е не само основен принцип, върху който се изгражда и развива българската икономика, но и конституционно признато и гарантирано право на всички лица в страната. Практиката през последните години обаче показва, че това право търпи редица ограничения, една немалка част от които са напълно необосновани. Най-често срещаната форма на ограничение са въведените разрешителни и лицензионни режими за различни видове стопанска дейност. Разрешителните режими са един от инструментите, чрез които държавата осъществява регулативната си функция спрямо определени обществени отношения. По правило обаче те водят до сериозно ограничаване на възможностите за реализация на някои права на гражданите и юридическите лица и преди всичко на правото на свободна стопанска инициатива. Общественото оправдание на разрешителните режими се основава на факта, че те служат за охрана на други важни защитени от Конституцията и законите права на гражданите (например — живота и здравето). Именно поради това разрешителният режим не

---

* Зам.-председател на КЗК.

би трябвало да възниква и да съществува произволно, а само като строга, ясна и конкретна законово регламентирана дейност на административните органи.

Действащите в момента над 370¹ разрешителни и лицензионни режими в българската икономика ежедневно генерират два основни проблема — от една страна, те са пречка пред бизнеса, тъй като са типична административна бариера за навлизане на предприятията на даден пазар; от друга страна, те са и източник на корупция, тъй като са един „добър“ повод за съответната администрация да злоупотреби със служебното си положение. Ето защо с облекчаването на разрешителните режими ще се постигне едновременно двоен ефект — разширяване на свободната стопанска инициатива и намаляване на корупцията. Освен това практиката показва, че с увеличаването на разрешителните режими нараства и делът на сивата икономика, тъй като редица стопански субекти предпочитат да си спестят време и средства, като осъществяват дейност, без да получат съответното разрешение. Това пък от своя страна води до нелоялна конкуренция между добросъвестните и недобросъвестните производители и търговци².

Според мен за да се излезе от тази неблагоприятна за икономиката ни ситуация, е необходимо да се приеме специална нормативна уредба — закон, който да регламентира принципите и условията, при наличието на които могат да се въвеждат разрешителни и лицензионни режими, както и начините (процедурните правила) за тяхното издаване.

Какво трябва да регламентира законодателят? На първо място считам, че е необходимо ясно да се дефинират понятията „*разрешителен режим*“, „*лицензионен режим*“ и „*регистрационен режим*“. По този начин на бял свят ще бъдат извадени редица скрити под различни наименования (удостоверения, съгласувания, спецификации и др.) разрешителни режими, които ежедневно затормозяват развитието на българската икономика. Най-често те се въвеждат с подзаконови или дори с индивидуални административни актове. В това отношение може би най-изобретателни са кметовете на общини. Освен това към настоящия момент в редица нормативни актове се наблюдава смесване между понятията „*лицензия*“ и „*разрешение*“, които се възприемат като синоними³. В действителност на лицензиране подлежат единствено дейности по проучване и експлоатация на обекти, изключителна държавна собственост, и обекти, върху които държавата осъществява суверенни права съгласно чл. 18, ал. 1, 2 и 3 от Конституцията, както и дейности, за осъществяването на които може да бъде установен държавен монопол съгласно чл. 18, ал. 4 от основния закон⁴. Така например съгласно чл. 38 от Закона за далекосъобщенията „*Лицензия по смисъла на този закон е индивидуален административен акт, с който се разрешава осъществяването на далекосъобщителни дейности*“. Във всички останали случаи въвеждането на лицензионен режим е некоректно и в противоречие с Конституцията. За съжаление в нашето законодателство могат да се посочат редица примери в тази насока (например в Закона за ав-

томобилните превози (ДВ, бр. 82/1999 г.), Закона за туризма (ДВ, бр. 71/1998 г.), Закона за устройство на територията (ДВ, бр. 1/2001 г. и др.). В тази връзка заслужава да се отбележи, че дори самото понятие се среща в две разновидности — лицензия (ЗД, ЗТ, ЗАвтП) и лиценз (ЗУТ, ЗФВС).

Посочените примери, както и наличието на огромен брой скрити разрешителни режими, които на практика не могат да бъдат установени изчерпателно⁵, са най-сериозните аргументи в подкрепа на създаването на специален нормативен акт в тази област.

На второ място въпросният акт трябва ясно да посочи при наличието на какви условия трябва да се въвежда такъв тип режим и кои обществени отношения могат да се регулират с лицензионен, кои с разрешителен и кои — с регистрационен режим. Но докато за лицензионния режим вече беше посочено кога може да се въвежда, то с разрешителния режим нещата стоят значително по-сложно. Той е преди всичко форма на превантивен (предварителен) контрол. Ето защо при въвеждането им трябва да е ясно какъв краен резултат се цели и дали до същия резултат не може да доведе друг способ на регулиране — по-икономичен, по-ясен и по-малко обременителен за държавата, за стопанските субекти и за гражданите. Този режим не трябва да се въвежда произволно, а само когато чрез него се защитават други важни права, предвидени в Конституцията. С други думи, конституционното право на свободна стопанска инициатива може да бъде ограничено чрез въвеждане на разрешителен режим единствено за да се защитят други конституционни права, като например личните и имуществените права на гражданите, националната сигурност, обществената безопасност и опазването на околната среда. Ето защо когато става въпрос за производство и търговия с оръжия и лекарства, въвеждането на този тип режими е обосновано, а когато става въпрос за отглеждане на пчели-майки, е напълно безсмислено.

В тази връзка считам за резонно да се предвиди, че въвеждането на разрешителен режим за определена стопанска дейност или за отделен вид сделки задължително трябва да се съгласува с Комисията за защита на конкуренцията като независим и специализиран орган, призван да осигури защита и условия за разширяване на конкуренцията и на свободната стопанска инициатива.

На трето място е нужно изрично да се постанови, че въвеждането на разрешителен и лицензионен режим може да става само със закон. По този начин ще се лишат органите на изпълнителната и местната власт от изкушението да създават с повод и без повод пречки пред бизнеса и поводи за корупция. А ако все пак го направят, техните актове лесно могат да бъдат атакувани пред Върховния административен съд и обявени за нищожни поради противоречието им със закона. Освен това по този начин ще бъде ограничена в значителна степен наложената през последните 10 години вредна практика чрез подзаконови актове изпълнителната власт да подменя волята на законодателната.

Също така трябва ясно да бъдат посочени предпоставките, при наличието на които съответният орган е длъжен да издаде съответното разрешение или лиценз. В никакъв случай не бива да се допускат сложни и неразбираеми хипотези, които създават възможност за различно и противоречиво тълкуване, а оттам и за субективизъм и преценки „по целесъобразност“ от страна на органа, издаващ разрешението.

Друг съществен момент при разрешителните режими е редът за тяхното издаване. Една сложна и тромава процедура е в състояние да обезсмисли и най-ясно дефинираните предпоставки за получаване на съответното разрешение и да се превърне в сериозна бариера пред бизнеса, което пък от своя страна обикновено води до увеличаване на корупцията. В някои случаи е оправдано да се въведе презумпцията за мълчаливо съгласие на разрешаващия орган, ако той не се произнесе в определен срок. При всички положения процедурата трябва да е максимално ясна и опростена. Това е необходимо и по още една причина — голяма част от представителите на дребния бизнес нямат и не е необходимо да имат специално образование и квалификация, за да вникнат в сложните законови изисквания, нито могат да си позволят да наемат съответния консултант (най-често юридически съветник), който да го подпомага. Например няма никаква стопанска логика да бъде принуждаван един дребен превозвач хем да получава лицензия от МТС ⁶, хем да се явява на конкурс по Закона за обществените поръчки в съответната община, за да може да упражнява дейност като превозвач. Процедурата задължително трябва да отговаря и на още едно изискване — прозрачност. Всички сме свидетели до какво доведе липсата на прозрачност в процеса на приватизация на държавната собственост — същите неблагоприятни последици за икономиката ще имат и издаваните „на тъмно“ разрешения и лицензии.

Друг много съществен момент според мен е да се предвиди в закона възможност в изрично определени случаи разрешенията да се издават не от администрацията, а от съответните браншови организации, каквато практика има в някои от развитите държави. Това обаче трябва да се предхожда от приемането на закон за браншовите организации, тъй като в момента в някои отрасли те са повече от една, освен това са с неясен статут. В този случай обаче задължително трябва да се държи сметка за възможността, водени от частния си интерес, съществуващите стопански субекти да се опитат да попречат на появата на нов конкурент на пазара. Може би по-добрият вариант е да се предвиди, че в разрешаващия орган задължително вземат участие и представители на браншовите организации. Друга възможност е да се изисква предварително становище от тях дали да се издаде съответното разрешение или не.

При всички положения въвеждането на разрешителен режим трябва да бъде съпроводено със създаването на строга и ефективна система за контрол върху разрешаващия орган. Но за да бъде тя ефективна, е необходимо законът ясно да по-

сочи критериите и границите на преценката, така че действията му да подлежат на последващ контрол, желателно съдебен.

Приемането на специален нормативен акт относно лицензионните и разрешителни режими ще има редица благоприятни последици: техният брой ще бъде сведен до оптималния за нуждите на икономиката минимум, тъй като част от тях ще отпаднат поради необоснованост и противоречие със закона; друга част ще бъде заменена с по-лек режим (регистрационен или уведомителен); въвеждането на презумпцията за мълчаливо съгласие ще намали възможностите за административен произвол; ще се снижи делът на сивата икономика; корупцията в стопанската дейност ще бъде ограничена в значителна степен, тъй като ще отпаднат причините, които я пораждат. Безспорно обаче най-съществената последица ще бъде премахването на една сериозна административна бариера пред бизнеса и създаването на по-благоприятни условия за развитието на свободната стопанска инициатива.

В заключение бих искал да подчертая, че с приемането на специален закон за разрешителните режими ще се създаде важна предпоставка за по-ефективното функциониране на пазарната икономика у нас, чийто основен стожер е свободната и почтена конкуренция между стопанските субекти.

БЕЛЕЖКИ

¹ В това число не се включват разрешенията и лицензиите, които се издават от МФ (Агенция Митници) и от Комисията по ценните книжа — с тях общият брой е над 500.

² Типичен пример в това отношение са автомобилните превози. Прекомерната намеса на държавата в този сектор (изискване и за лицензия от МТС, и за спечелване на процедура по ЗОП) не само не създава никакъв ред, а напротив, драстично нараства броят на „браконьерите“ в бранша.

³ В Закона за банките са използвани и двете понятия — разрешение (лицензия). Например глава трета от закона е озаглавена „Издаване и отнемане на разрешение (лицензия) за извършване на банкова дейност“.

⁴ Трябва да се има предвид, че суверенните права на държавата по **чл. 18, ал. 2 и 3** от Конституцията, предвид тяхната специфика, могат да бъдат упражнявани както чрез предоставяне на концесии, така и чрез даване на (лицензии), като законът определя кой режим да се прилага. В този смисъл е и Решение № 18/1998 г. на Конституционния съд.

⁵ Невъзможността за изчерпателно изброяване се дължи преди всичко на въведените най-различни форми на разрешителен режим в над 260 общини.

⁶ Това е и пример за некоректно използване на понятието лицензия в Закона за автомобилните превози.

ЗАЩИТА НА ПОТРЕБИТЕЛЯ ПРИ ОБМЯНА НА ВАЛУТА

Валя Върбанова*

До неотдавна почти във всяко обменно бюро потребителите рискуваха да сключат сделка, която е неизгодна за тях. Използвайки недостатъците в правната уредба за дейността на обменните бюра, търговците привличаха клиентите си като обявяваха едни условия на сделката, а след извършването ѝ потребителят разбираше, че тя е сключена при други, неприемливи за него условия. В резултат на това клиентът на обменното бюро оставаше ощетен. Мерките за защита, предприети след извършването на такава сделка, трудно и не винаги довеждаха до възстановяване на първоначалното положение.

Предвид тези проблеми, както и многобройните случаи на злоупотреби, се наложи преразглеждане на режима на дейност на обменните бюра. С оглед на това с Наредба № 3 от 17.04.2002 г. на Министерството на финансите¹ бяха преуредени условията, редът за регистрация и изискванията към дейността на обменните бюра. Наред със съществуващите защитни механизми (напр. вписване на търговеца в специален регистър към Министерството на финансите), този нормативен акт създаде допълнителни гаранции в защита на потребителя² при сключване на сделки за обмяна на валута. Те се изразяват не толкова във въвеждането на нови изисквания за дейността в пунктовете за обмяна на валута, колкото във внасяне на прецизност в съществуващите изисквания с цел да се прекрати недобросъвестната практика при сключването на този вид сделки. Предмет на настоящата статия са новите моменти в правната регламентация на дейността на обменните бюра с оглед защитата на потребителя.

1. Лицензионен режим на обменните бюра

На пръв поглед изглежда, че лицензионният режим на обменните бюра няма отношение към защитата на потребителите, но трябва да се отбележи, че той всъщност е основна гаранция за тази защита. Чрез него се упражнява предварителен валутен контрол върху дейността на обменните бюра³. Погледнато широко, този режим за обменните бюра има задачата да защитава обществените отноше-

---

* Юрист от Шумен.

ния, развиващи се по повод обмяната на валута между търговец и потребител. Именно в процеса на лицензиране се преценява дали търговецът, откриващ такова бюро, може да предостави на клиентите си (потребителите) необходимите условия при извършване на сделки с валута. Положителният отговор на този въпрос намира израз в лицензионен административен акт⁴. Наредба № 3 нарича този акт „удостоверение за регистрация“ („временно удостоверение за регистрация“). Негов предмет е „...дейност, контролирана от държавата поради нейната обществена значимост или опасност за потребителите й“⁵.

2. Обявяване на обменен курс на валутата

Съгласно чл. 3, ал. 2 от Наредба № 3 равностойността на чуждестранната валута или левове, които ще се обменят, може да бъде изчислявана само по обявения на таблото курс. Този текст не уточнява кой от възможните курсове за обмяна на валута — курс купува или курс продава, следва да се вземе предвид при сключване на сделката, но от качеството на търговеца като продавач или купувач на чужда валута следва да се направи изводът, че съответно ще се прилага курс продава и курс купува. Посочената разпоредба няма за основна цел да определи кой от двата вида курс ще се прилага, а по-скоро е създадена, за да внесе яснота и точно определяне на условията на сделката, по-специално на цената, по която търговецът предлага да обмени валутата. За да бъде ясно неговото предложение относно цената на сделката, Наредба № 3 поставя изискването за обявяване на обменния курс (чл. 17, ал. 1). Неговото спазване осигурява приложението на принципа за предварително информизиране на потребителя за условията на сделката, предлагани от търговеца⁶. С изнасянето на таблото на курс купува или курс продава търговецът оферира стойността, за която обменя чуждата валута и всички такси и комисионни за извършване на тази услуга⁷. Същата идея е залегнала и в установеното в чл. 19, ал. 1 от същата наредба задължение на служителите за изчерпателно представяне на условията на обмяната при конкретно потребителско запитване относно тях.

Изключение от правилото за обмяна по обявения на таблото курс се допуска само ако страните са договорили нещо различно в писмена форма, съставяйки необходимия документ — бордеро или разширен фискален бон, съдържащ реквизитите на бордерото (чл. 3, ал. 2 от Наредба № 3). Документът се съставя в два екземпляра — по един за всяка от страните — и служи като доказателство за това, че по тяхно съгласие сделката се сключва при различни от предложените от търговеца условия. Тези условия относно цената на сделката могат да бъдат както благоприятни, така и по-неблагоприятни от обявените на таблото. Но и в двата случая писмената форма защитава интереса и на двамата договарящи, тъй като тя изисква обмисляне на съдържанието на документа и от него лесно може да се установи каква е била волята на всяка от страните при сключване на сделката.

3. Начин на обявяване на валутния курс

Обявяването на валутните курсове по своята правна природа е писмено предложение на търговеца за цената, по която желае да сключи сделка за покупка или продажба на даден вид валута. То се отправя до адресатите му чрез нанасяне на валутните котировки на определено за целта табло. Поставянето на такова табло е задължителна предпоставка за валидното сключване на обменната сделка. То трябва да се разположи задължително в помещението за клиенти на пункта за обмяна. По смисъла на § 1 от Допълнителните разпоредби на Наредба № 3 „пункт за обмяна на валута“ е всяко помещение, в което обменното бюро осъществява дейността си. Ако табло с котировки на валута липсва в това помещение, търговецът не може да отправи действително предложение към клиентите си. Договарянето на валутния курс с всеки отделен потребител е недопустимо поради неизпълнение на задължението за предварително обявяване на обменния курс (чл. 17, ал. 1 от Наредба № 3). По същата причина не може да се ползва и възможността за сключване на сделки с писмено съгласие на страните по чл. 3, ал. 2 от Наредба № 3 — сделка при различни от обявените условия може да се сключи само ако в обекта има табло, съдържащо предложените от търговеца условия.

Друго изискване по отношение начина на обявяване на обменния курс е броят на задължителните табла, които могат да бъдат разположени в помещението за клиенти. То се извежда от тълкуването на различни текстове от Наредба № 3, където е използвано само единствено число на думата „табло“⁸. Тези норми указват, че в това помещение на обменното бюро следва да бъде поставено само едно табло, съдържащо валутни курсове. Ако се допусне обратното, е възможно различните табла да определят различен курс за един вид валута. Вземайки предвид разположението им в помещението за клиенти, следва те да са от вида на задължителното табло, предвидено в чл. 17, ал. 1 от Наредба № 3 — т. е. офертата във всяко от тях да се счита за валидно предложение на търговеца за сключване на сделка за обмяна на валута. Този извод не следва да бъде споделен, тъй като открива път за заблуждаване на потребителите и нарушава принципа за обявяване на една цена за дадена стока или услуга в един търговски обект⁹.

Защитата в тази посока е „продължена“ с нормата на ал. 6 от същия текст, която позволява по преценка на търговеца табла да бъдат поставяни и на други места, но не допуска разлика с таблото от помещението за клиенти по отношение на съдържанието и оформлението им. Те трябва да съдържат същата информация и да отговарят на същите изисквания, на които отговаря таблото в помещението за клиенти. Ако това условие не е изпълнено, следва да се направи изводът, че незадължителните табла не носят валидно предложение за сключване на сделка. Действителни са само офертите, чието съдържание съвпада с информацията от задължителното табло. При различие в курсовете от задължителното и останалите табла следва да се приеме, че сделката се сключва по курса, обявен на задължи-

телното табло. Ако приемем обратното — че условията на сделката по отношение на курса са различни от обявените на вътрешното табло, то тогава ще се наложи тяхното доказване с документите по чл. 15, ал. 1 от Наредба № 3. Когато в документите не се сочи различен от предложения курс за обмяна, би следвало да се приложи правилото за договаряне по обявения курс на задължителното табло. Това е така, защото чл. 17, ал. 1, т. 2 от Наредба № 3 ограничава броя на действителните предложения, изнесени в табло, до едно — курсът от задължителното табло¹⁰.

4. Съдържание на задължителната информация върху таблото

Според чл. 17, ал. 1 от Наредба № 3 върху таблото задължително се обявяват трибуквените кодове на търгуваните валути. Наредба № 3 не установява тези кодове, а препраща към Наредбата за реда и писмено деклариране на стоки пред митническите учреждения, в която се съдържа изчерпателен списък на валутните кодове¹¹. На таблото следва да са отбелязани само тези валути и чекове, за които е възможно да бъде сключена сделка. Това изискване се налага от реалния характер на сделката, на който сочи чл. 20, ал. 1 от Наредба № 3: „Сделката по обмяна на валута в наличност се счита за завършена с фактическото предаване на валутата или левовете от обменното бюро на клиента.“. По тази причина е необходимо валутите, които са обявени в банкноти, да бъдат в наличност към момента на обявяването. Дали това изискване е спазено, практически може да се установи чрез проверка от контролните органи на документите за сключените през деня сделки.

Обявяват се също един курс купува и един курс продава, изчислявани към българския лев, за всяка търгувана в пункта валута и търгуваните чекове в съответната валута. Това правило съществуваше и преди приемането на Наредба № 3. То е отражение на посочения по-горе принцип за обявяване на една цена на дадена стока или услуга в един търговски обект. В нарушение на този принцип често срещана беше обмяната на валута в банкноти по два различни курса в зависимост от големината на сумата.

В обявения курс трябва да бъдат включени и отразени всички допълнителни условия на обменното бюро, които се отнасят до цената на сделката с валута в наличност (чл. 17, ал. 4 от Наредба № 3). Всякакви надписи върху таблото, уведомяващи за комисионни и други подобни, както и отделни табели с такава информация, следва да не се вземат предвид при определяне на дължимата от бюрото сума. Тази разпоредба цели да прекрати практиката, при която извън помещението за клиенти беше поставяно табло, определящо дадени условия относно цената на сделката, а вътре в помещението, на второ табло или само с надпис търговецът съобщаваше, че за услугата се удържа комисионна.

Друга информация, която задължително трябва да се съдържа на таблото, са телефоните на оправомощен представител на търговеца и на съответното данъчно

поделение по местонахождението на пункта за обмяна (чл. 17, ал. 1, т. 3 от Наредба № 3). Разпоредбата цели на клиента на обменното бюро да бъде дадена възможност за бърза реакция при нарушаване на правата му и за сезиране на контролните органи. Но тези цели не винаги може да бъдат постигнати с телефонно обаждане. То не гарантира самоличността и представителната власт на лицето, което отговаря, и не доказва извършването на рекламация. От друга страна, не на всеки телефон в данъчното поделение може да бъде открит компетентният за конкретния случай орган. Стремешът към насочване на потребителя към този орган трябва да намери израз в по-прецизна норма, която да изисква посочване на телефонен номер, на който отговаря данъчен инспектор от съответното данъчно поделение¹².

5. Незадължителна информация върху таблото

Наредба № 3 допуска таблото с котировки да съдържа и друга, незадължителна информация, но за да не бъде затрупан и объркан потребителят с ненужни данни, чл. 17, ал. 7 определя техния вид. Според този текст както на задължителното, така и на останалите табла търговецът може по своя преценка да изпише наименованието на обекта и обозначението „обменно бюро“ на български и/или чужд език. За изнасянето на каквато и да е друга информация търговецът следва да бъде санкциониран.

6. Оформление на таблото

Уредбата на изисквания относно оформлението на таблото с котировки се налага поради необходимостта от обявяване на ясно и недвусмислено предложение за сключване на сделка от търговеца. Такова изискване поставя и чл. 2 от Наредбата за защита на потребителите при обозначаване на цените на стоките и услугите, който гласи, че „Предварително обозначените цени трябва да бъдат недвусмислени, лесно разбираеми, ясно и четливо изписани и да не въвеждат потребителя в заблуждение.“. На недвусмислеността на обявените условия относно цената указва и чл. 17, ал. 5 от Наредба № 3, който гласи: „Информацията трябва да бъде недвусмислена и да не въвежда в заблуждение клиентите“.

В съответствие с това изискване посоченият текст определя, че информацията трябва да е разположена в колони, които да бъдат запълнени от ляво на дясно с трибуквените кодове на валути, котировките на търгуваните банкноти и търгуваните чекове от съответната валута. Обявеният курс следва да отразява сумата от стойността, за която се обменя валутата, и всички допълнителни условия относно цената на сделката. Същият текст определя и че обозначаването на колоните трябва да стане съответно с надписите „валути“, „банкноти“, „чекове“, а под колоните с посочените данни следва да бъдат разположени и изискваните телефонни номера. Изписването на информацията на таблото трябва да стане „на чист едноц-

ветен фон с контрастен на него цвят“, т. е. допустимо е използването само на два цвята, „с един шрифт и с еднакви по размер букви и цифри“.

7. Задължителна информация извън таблото

Такава е информацията относно регистрацията на търговеца в МФ. С изнасянето ѝ търговецът обявява правоспособността си да сключва сделки за обмяна на валута по занятие като обменно бюро. За правото му да упражнява този вид дейност свидетелства удостоверението за регистрация (временното удостоверение за регистрация), издадено от МФ. Съгласно чл. 18 от Наредба № 3 регистрираните като обменно бюро лица поставят на видно място във всеки пункт за обмяна заверено приложение на това удостоверение.

Освен посоченото приложение в обменното бюро на видно място трябва да бъде поставена и информация за правото на потребителя на рекламация. Това изискване към обменните бюра се налага поради различията в режима на правото на рекламация, установен със ЗЗППТ, и режима на същото право по Наредба № 3. Необходимо е да подчертаем, че въпреки несъответствието в степента на двата нормативни акта, по-висшият не изключва уредбата по наредба № 3. Това явление се обяснява с факта, че Наредба № 3 урежда рекламацията при извършването на финансова услуга, а ЗЗППТ — рекламация при стоки¹³. Друга специфика на рекламацията по Наредба № 3 е, че кръгът на лицата, имащи право на рекламация — клиентите на обменното бюро, е по-широк в сравнение със субектите с това право по ЗЗППТ.

По смисъла на ЗЗППТ рекламацията е субективното право на потребителя да потърси отговорността на търговеца за недостатъци на стоката, констатирани липси, несъответствия с обявения размер или обявената търговска марка¹⁴. То дава на потребителя възможността да отправи към търговеца едно от следните искания: възстановяване на заплатената сума, заменяне на стоката с нова, отбив от цената или безплатно извършване на ремонт (чл. 26 ЗЗППТ). При сделките за обмяна на валута видовете претенции на рекламирация са по-ограничени. Немислимо е например извършването на ремонт, след който дефектът на банкнотата ще отпадне. Ограничен е и броят на правните основания на рекламационното искане: такова може да се предяви само при констатирани липси или дефекти на банкнотите и то в изключително кратък срок — след предаването на банкнотите и преди напускането на обекта (чл. 20, ал. 2 от Наредба № 3).

В заключение може да се каже, че разгледаните гаранции при обмяна на валута проявяват действието си само в пунктовете на обменните бюра и финансовите институции, лицензирани за тази дейност. Търговията извън тях носи рискове за потребителя и косвено застрашава стабилността на икономическите отношения. Ето защо би трябвало законодателят да обърне по-специално внимание върху премахване на възможностите за търговия извън пунктовете на обменните бюра и

банките и върху санкционирането на лицата, които упражняват този вид дейност без разрешението на съответните органи.

БЕЛЕЖКИ

¹Статията е в съответствие с действащото законодателство към 1 юни 2002 г.

Наредба № 3 от 17.04.2002 г. за условията и реда за регистрация и изискванията към дейността на обменните бюра (Обн., ДВ, бр. 41 от 23.04.2002 г.).

²Необходимо е да се отбележи, че Наредба № 3 защитава правата на по-широк кръг от субекти. Използването на термина „клиенти на обменното бюро“ указва, че защитните механизми са установени както за потребителите, които по смисъла на § 1, т. 1 от Допълнителната разпоредба на ЗЗППТ могат да бъдат само физически лица, така и в интерес на останалите категории правни субекти, сключващи обменна сделка в обменното бюро.

³Вж. **Златарев, Е.** Валутното законодателство на Република България. С., 1995, с. 127.

⁴Вж. **Зиновиева, Д.** Лицензионни административни актове, 1998, с. 20.

⁵Вж. **Зиновиева, Д.** Лицензионни административни актове, 1998, с. 22.

⁶Аргумент от чл. 2 и чл. 11, ал. 1 от Наредба № 3 за защита на потребителите при обозначаване на цените на стоките и услугите (Обн., ДВ, бр. 56 от 22.06.1999 г., в сила от 3.07.1999 г.) и чл. 3, ал. 1, чл. 5, ал. 1 ЗЗППТ (Обн., ДВ, бр. 30 от 2. 04. 1999 г., в сила от 3.07.1999 г.).

⁷Чл. 17, ал. 4 от Наредба № 3 гласи: „Всички допълнителни условия на обменното бюро, които се отнасят до цената на сделката с валута в наличност, следва да бъдат включени и отразени в обменния курс за тази сделка, както е обявен на таблото.“

⁸Чл. 3, ал. 2, чл. 17, ал. 1, 3, 7 и др. от Наредба № 3.

⁹Отражение на този принцип е нормата на чл. 3, ал. 5 ЗЗППТ. Разпоредбата е приложима към обменния курс (цена на сделката), понеже в него са включени цената на услугата и цената на стоката (валута).

¹⁰Чл. 17, ал. 1: „Обменните бюра обявяват на табло в помещението за клиенти в пункта за обмяна:... един курс купува и един курс продава за всяка търгувана в пункта на обменното бюро валута...“.

¹¹Вж. приложение № 20 от Наредба № 11 от 1998 г. за реда и писмено деклариране на стоки пред митническите учреждения (Обн., ДВ, бр. 2 от 1999 г., с изм. и доп.).

¹²При действието на отменената Наредба № 16 от 15.12.1999 г. за изискванията към дейността на обменните бюра (Обн., ДВ, бр. 111 от 21.12.1999 г., в сила от 1. 01. 2000 г., отм., бр. 41 от 23.04.2002 г.), която изискваше посочване на тел. номер на Министерството на финансите, честа практика беше изписването на номера на централата на МФ. Разпоредбата беше спазена, но без да се постига целта ѝ — на този номер не можеше да бъде сезиран контролен орган.

¹³От друга страна, нашето законодателство разглежда чуждестранните банкноти и монети като особен вид стока, което обуславя действието на някои разгледани норми от ЗЗППТ към сделките за обмяна на валута. Вж. **Калайджиев, Ан.** Облигационно право, Обща част, 2001, с. 165.

¹⁴На този въпрос съм се спирала по-подробно в статията „Правото на рекламата по Закона за защита правата на потребителите и за правилата за търговия“ — Търговско право, бр. 1 от 2002 г.

НОВОИЗЛЯЗЛА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА

Поземлени имоти.

Правна уредба при градоустройствени и технически изисквания

Асен Запрянов

издателство „Сиби“, 160 стр., ISBN 954-730-140-3, цена 6,50 лв.

Книгата на известния пловдивски адвокат разглежда правната уредба на недвижимите имоти във връзка с градоустройствените и техническите изисквания и в светлината на целите, стоящи пред устройството на селищните и извънселищните територии. Разгледани са въпросите на териториалноустройствените планове, на дворищните регулации, практическите въпроси на благоустройствените отчуждавания и на контрола върху територията и др. Посочена е съдебната практика по разглежданите случаи и е изведена необходимостта от законодателно усъвършенстване на нормативната уредба.

Право върху търговска марка в Република България

Георги Саракинов

издателство „Сиби“, 140 стр., ISBN 954-730-134-9, цена 6,90 лв.

Учебникът разглежда общите положения на правото върху търговска марка, процедурата за регистрация на търговските марки, колективните и сертификатните марки, видовете защита на правото върху търговска марка, отделни международноправни разпоредби в областта на марковото право, като Парижката конвенция за закрила на индустриалната собственост, Мадридската спогодба за международна регистрация на марките и актовете, свързани с нея, и други.

Приложени са списъците на държавите, участващи в Парижката конвенция за закрила на индустриалната собственост и в Мадридската спогодба за международна регистрация на марките.

Издаелство „СИБИ“
Редактор *Наталия Гуджева*
Коректор *Андрей Бобев*

Печат „Симолитни“
Печатни коли 6,25
Формат 70x100/16

ISSN 08611815
София 2002